

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tinkara Rupar

**Vpliv vzorcev vsakdanjega življenja mladih odraslih
Romov na Kočevskem na njihovo zaposljivost**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tinkara Rupar

Mentorica: doc. dr. Andreja Živoder

Somentorica: prof. dr. Alenka Švab

**Vpliv vzorcev vsakdanjega življenja mladih odraslih
Romov na Kočevskem na njihovo zaposljivost**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

ZAHVALA

Zahvala za nastalo magistrsko delo gre v največji meri intervjuvancem, ki so bili pripravljeni sodelovati v raziskavi in tako pomembno dopolniti teoretično delo. Z njihovo pomočjo sem pridobila najboljši vpogled v njihovo vsakdanje življenje in razmišljanje o ključnih raziskovanih temah.

Hkrati se lepo zahvaljujem vodji uradov za delo Grosuplje, Ribnica in Kočevje Aniti Kovačik, in sicer za podporo pri dokončanju študija in pomoč pri realizaciji intervjujev.

Zahvaliti se želim tudi mentorici doc. dr. Andreji Živoder in somentorici prof. dr. Alenki Švab za njune strokovne usmeritve in koristne pripombe pri nastajanju pričujočega dela.

Ne nazadnje pa gre največja zahvala moji družini in Andražu, predvsem za njihovo nenehno spodbujanje, podporo, potrpežljivost in verjetje vame.

Najlepša hvala vsem!

Vpliv vzorcev vsakdanjega življenja mladih odraslih Romov na Kočevskem na njihovo zaposljivost

V magistrskem delu obravnavam še vedno precej stigmatizirano družbeno skupino v Sloveniji – Rome, pri čemer se osredotočam na mlade odrasle Rome iz Kočevja. Ukvarjam se s proučevanjem njihovega vsakdanjega življenja in v okviru tega analiziram tri perspektive: vzgojo in izobraževanje, zaposlovanje in bivalne razmere, saj predpostavljam, da njihovi vsakdanji rutinski vzorci v veliki meri vplivajo na njihovo zaposljivost. Sprva skozi teorijo ugotavljam, na kakšen način, če sploh, se odlikavajo vzorci vsakdanjega življenja na teh treh področjih in obratno – kako njihov vsakdanjik vpliva na njihovo (ne)uspešnost v omenjenih sferah. Pri tem romsko situacijo vseskozi reflektiram iz kritične distance.

V drugi polovici dela teorijo s pomočjo desetih intervjuvancev tudi empirično preverjam in odgovarjam na zastavljena raziskovalna vprašanja. Skozi diskusijo kritično ovrednotim svoje delo, izpostavim ključne pomanjkljivosti izvedene raziskave in navedem potencialne možnosti nadaljnjega raziskovanja.

Ključne besede: vsakdanje življenje, mladi odrasli, Romi, izobraževanje, zaposlovanje, bivalna kultura.

The impact of everyday life patterns of young adults Roma in Kočevje on their employability

In this master's thesis, we discuss the still stigmatized social group in Slovenia, Roma, and we focus on Roma young adults from Kočevje. We studied their everyday life and analysed it from three perspectives: education, employment and living situation. We presume their daily routine is largely affected by their employment. In the first part, we used different theories to find out how daily patterns reflect in these areas and vice versa, how their everyday life affects their (un)successfulness in these areas. All the while, we studied the Roma situation from a critical distance.

In the second part, we verify the theory with the help of ten interviewees and we provide answers to our research questions. In the discussion, we critically evaluate our work, bring attention to the biggest flaws in our research and list potential topics for further research.

Keywords: everyday life, young adults, Roma, education, employment, housing culture.

KAZALO VSEBINE

1	UVOD	7
2	OSNOVNE OPREDELITVE	10
2.1	Romi kot etnična skupina v Sloveniji	10
2.1.1	Zgodovina Romov	12
2.1.2	Rom ali Cigan	14
2.1.3	Mi in oni	16
2.2	Vsakdanje življenje	19
2.3	Mladi odrasli	23
2.4	Zaposlenost in brezposelnost	26
3	VSAKDANJE ŽIVLJENJE ROMOV	31
3.1	Raziskovanje romskega vsakdana	31
3.2	Romi v Sloveniji	31
3.3	Projekti in raziskave na področju romske tematike	33
3.4	Vzgoja in izobraževanje	35
3.4.1	Romski otroci v vrtcu	37
3.4.2	Učni uspeh romskih otrok – rezultat njihove inteligence ali širših družbenih dejavnikov?	39
3.4.2.1	Dejavniki slabšega šolskega uspeha romskih otrok	42
3.5	Zaposlovanje	46
3.5.1	Zaposlovanje etničnih manjšin	47
3.5.2	Zaposlitvene ovire za Rome	48
3.5.3	Viri preživljanja Romov nekoč vs. danes	51
3.6	Kultura bivanja	53
3.6.1	Romi kot nomadi in stalni prebivalci	54
3.6.2	Romska naselja in bivališča	55

3.6.3	Bivanjske razmere kot most do večinske družbe	57
3.7	Povzetek.....	59
4	EMPIRIČNI DEL	60
4.1	Opredelitev problema in raziskovalna vprašanja.....	60
4.2	Metodologija.....	61
4.2.1	Vrsta raziskave	61
4.2.2	Teme raziskovanja	61
4.2.3	Merski inštrument oz. viri podatkov	63
4.2.3	Populacija in vzorčenje.....	63
4.2.4	Zbiranje podatkov.....	64
4.2.4	Obdelava in analiza podatkov	66
4.3	Analiza in interpretacija rezultatov.....	67
4.3.1	Vsakdanje življenje	67
4.3.2	Vzgoja in izobraževanje	69
4.3.3	Zaposlovanje.....	81
4.3.4	Bivanjske razmere	91
5	DISKUSIJA	95
6	SKLEP	101
7	LITERATURA.....	105
	Priloga A: Vprašalnik za polstrukturiran intervju	112

1 UVOD

Od industrializacije in razvoja kapitalizma dalje delo pomeni proizvodnjo dobrin in storitev, ki se je tako prostorsko kot časovno v precejšnji meri ločila od preostalih sfer življenja. V osnovi razlikujemo formalno in neformalno delo, pri čemer ima formalno sklenjeno delovno razmerje v življenju večine ljudi znotraj poznomodernih družb osrednje mesto. Sprva je to veljalo bolj za moško prebivalstvo, predvsem v 19. in prvi polovici 20. stoletja, v novejšem času pa kot posledica vse večjega števila zaposlenih žensk to velja tudi zanje. Prednosti, ki jih nudi zaposlitev, je precej, naj omenim le nekatere temeljne. Verjetno bi večina prebivalstva na odgovor, zakaj hodijo v službo, kot glavni razlog navedla finančno varnost (Počkar 2004, 115–117). Formalna zaposlitev velikemu delu zahodnega prebivalstva predstavlja osrednji vir dohodka, s katerim lahko preživijo sebe in svoje družine; prvotno z materialnimi dobrinami zadovoljujejo osnovne življenjske potrebe in si nadalje, odvisno od višine plače, omogočajo tudi nadstandardne in celo luksuzne dobrine.

Ena pomembnejših prednosti, ki jih uživajo delojemalci, je upravičenost do socialnih prispevkov delodajalca, ki vsakemu delavcu zakonsko pripadajo – gre za zdravstveno, pokojninsko in invalidsko zavarovanje, zavarovanje za primer brezposelnosti in starševsko varstvo. Hkrati vsem zaposlenim po pogodbi o zaposlitvi pripada tudi nadomestilo plače v primeru bolniške odsotnosti oziroma nege otroka, plačan letni in porodniški dopust. Glede na razporeditev delovnega časa del plače sestavljajo tudi razni dodatki (v primeru opravljanja nadurnega, nočnega dela, dela na praznike in dela na proste dni, kot jih določa zakon), delavcem pripadata še dodatek na delovno dobo in regres. Za vsak delovni dan prejmejo tudi plačilo za prehrano in prevoz na delo ter z dela (Zakon o delovnih razmerjih, 126.–137. člen ZDR). Obstajajo še druge prednosti, kot so nenehno izpopolnjevanje, izobraževanje, usposabljanje na določenem delovnem mestu, če gre za takšno vrsto zaposlitve, precejšnjega pomena pa je tudi socialna vključenost v družbo.

Počkar (2004) zaposlitev razume kot pomemben element, ki oblikuje posameznikov status. »Delati, biti zaposlen je simbol popolne vključenosti v družbo. Vrsta zaposlitve določa, kot je bilo že omenjeno, ekonomsko stanje posameznika ali posameznice, vsaj posredno pa tudi družbeni ugled in družbeno moč« (prav tam, 117).

Pri obravnavanju te teme pa ni mogoče mimo izraza, nasprotnega zaposlenosti, to je brezposelnost.

Slovar slovenskega knjižnega jezika (ZRC SAZU 2017) ta pojem opredeli kot nekakšno stanje oziroma pojav, ko je del prebivalstva brez formalne zaposlitve. V tovrstnem položaju ljudem vse prej omenjene prednosti zaposlitve niso omogočene, kar jih lahko vodi k slabši kakovosti življenja, povečani pasivnosti, odvisnosti od drugih (bodisi bližnjih oseb ali celo od države).

V navezavi z brezposelnostjo se velikokrat omenja ravno mlade odrasle, saj je zanje znotraj socialnega okvirja značilno, da se resda na številnih področjih obravnavajo kot odrasli, a vendar nimajo bistvenih značilnosti odraslega človeka. Gre za ekonomsko nesamostojno, nezaposleno osebo ali osebo, ki (še) nima svoje lastne družine oz. otrok, ampak živi kot otrok v izvorni družini. To pomeni, da jo ekonomsko podpirajo bodisi starši ali pa družba, pri čemer je ta oseba pasivni opazovalec družbenih razmer brez posebne aktivne vloge v njej (Ule 2008, 242).

Povzemajoč Jamesa Côtéja, Ule (2008) mlade odrasle opredeli kot tiste, »ki po vseh tradicionalnih merilih (starost, izobrazba) ne sodijo več v kategorijo mladih, vendar še niso dosegli socialnega statusa odraslih v tradicionalnem pomenu; niso ekonomsko samostojni ali nimajo redne zaposlitve ali nimajo lastne družine ali živijo v izvornih družinah« (prav tam, 241).

Glede na starostno obdobje mladih odraslih gre za osebe, okvirno nekje v drugi polovici dvajsetih let, hkrati pa se to obdobje vse bolj podaljšuje čez trideseta leta (Ule 2008, 241).

V svojem magistrskem delu se bom osredotočila zgolj na brezposelne mlade odrasle Rome na Kočevskem. Eden od razlogov izbora raziskovancev je v tem, da v zadnjem letu tudi sama delujem na tem področju, in sicer kot samostojna svetovalka na Uradu za delo Kočevje, kjer med vsemi strankami obravnavam tudi izbrano ciljno skupino – mlade odrasle Rome. Zaradi tega je omenjena tema v meni vzbudila precejšnje zanimanje in posledično želim izvesti svojo raziskavo ter prek intervjujev analizirati in pojasniti vsakdanje življenje romske populacije v korelaciji z njihovim položajem zaposljivosti oziroma nezaposljivosti na trgu dela.

Tematika zaposlovanja in brezposelnosti je široka sociološka tema, ki je bila na različne načine (tako z makro in mikro perspektiv) predstavljena že v številnih delih, vključujoč raznovrstne študije o tem. Prav tako je bilo tudi nekoliko ožje področje, kot je zaposlovanje Romov, že analizirano, pri čemer so se avtorji v glavnem osredotočali na druge segmente. Nobena od izvedenih raziskav, ki sem jih zasledila, pa se ni navezovala zgolj in samo na vzorce vsakdanjega življenja omenjene etnične skupine. Sama se v svojem delu ne bom poglobljala v politike zaposlovanja ranljivih družbenih skupin s strani države in v poglede delodajalcev na zaposlovanje Romov itd. V glavnem me bo zanimal pogled na zaposljivost oziroma

nezaposljivost mladih odraslih Romov s perspektive njihovega načina vsakdanjega življenja. Z obravnavanjem izbrane teme želim ugotoviti, katere so tiste ključne okoliščine vsakdanjega življenja romske populacije, zaradi katerih se zaposluje tako nizek delež Romov.

Izbrana tema je relevantna in primerna za sociološko raziskovanje. Hkrati je zdaj še posebej aktualna zato, ker se po večletni ekonomsko-gospodarski krizi, ki je močno vplivala na stanje (ne)zaposlenosti v Sloveniji, ki smo jo občutili »pristni« Slovinci, še bolj pa ostale manjšine, situacija na trgu dela počasi, a vztrajno izboljšuje. Kljub temu pa številni Romi še vedno ostajajo v evidenci brezposelnih oseb, kar me je spodbudilo k pisanju magistrskega dela na tem področju. Predpostavljam, da je kljub vsem ostalim in realno obstoječim dejavnikom, ki Romom preboj na trg dela otežujejo (npr. družbena stigmatizacija, diskriminacija s strani delodajalcev ...) ali olajšujejo (npr. ukrepi s strani države), izrednega ali morda celo ključnega pomena način njihovega življenja, zaradi česar želim to področje podrobneje raziskati. Sem se umešča več različnih področij, kot so izobraževanje, delo, prosti čas, partnerski in družinski način življenja, vzgoja otrok, bivanjske razmere, potek vsakdana in tako dalje.

Naj na tem mestu zapišem, da tudi sama izraz zaposljivosti razumem tako, kot ga na svoji spletni strani opredeli ena izmed zaposlitvenih agencij – Competo. Bistvo pri tem je, da se posameznik na trgu dela čim bolje znajde in v največji možni meri zmanjša oz. celo izniči možnosti njegove potencialne brezposelnosti. Svojo zaposljivost lahko povečuje na različne načine, eni od teh so konstantno pridobivanje novih znanj, poglobljanje že pridobljenega strokovnega znanja, izboljševanje komunikacijskih veščin, pridobivanje za delodajalce zaželenih kompetenc, kot so samostojno delovanje in delovanje v timu, sposobnost dobrega upravljanja s časom, prilagodljivost in ne nazadnje sta zelo pomembni tudi osebna motiviranost in naravnost (potencialno) brezposelne osebe (Competo, d. o. o. 2017).

Vsakdanje življenje je precej obširna tema, zato se bom v svojem delu omejila le na nekatere vidike le-tega.

Studen (2015) raziskovanje človekovega vsakdanjika opiše kot nekaj, česar so se raziskovalci precej časa izogibali, saj je veljal »stereotip o trivialnosti, bizarnosti in celo banalnosti vsakdanjega življenja, ki zavrže tega pač ni vredno raziskovalnega napora resnih raziskovalcev« (prav tam, 7).

Kljub temu se je čez čas izkazalo, da je tudi tovrstne prakse smiselno oz. še več, celo priporočljivo in zaželeno raziskovati, saj je vsakršno dogajanje na mikro ravni posameznika neogibno povezano z dogajanjem na širši, makro družbeni ravni. V svojem delu se bom v

glavnem navezovala na raven posameznika znotraj vsakdanjega življenja, pri čemer bom izbrane segmente sprva teoretsko predstavila, v nadaljevanju pa bom s pomočjo kvalitativne raziskave ugotavljala, kako je s tem na Kočevskem.

2 OSNOVNE OPREDELITVE

V prvem delu poglavja se bom navezala na etnične skupine, kamor se uvrščajo tudi Romi, na kratko bom predstavila njihovo zgodovino in naseljevanje v Sloveniji, posebno pozornost bom posvetila izrazoma *Cigan* in *Rom* ter številnim predsodkom in stereotipom, ki jih širša družba pogosto uporablja v navezavi s pripadniki romske skupnosti.

V drugem delu poglavja bom opredelila tērmina vsakdanje življenje in mladi odrasli ter ju navezala na pojme, povezane z zaposlovanjem, zaposljivostjo in brezposelnostjo, saj je to področje v sledečem magistrskem delu osrednjega pomena.

2.1 Romi kot etnična skupina v Sloveniji

V začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je Slovenija postala samostojna država, a njenega ozemlja nikoli ni bilo mogoče označiti kot etnično homogeno. Skladno s spreminjanjem političnih meja ozemlja sta se spreminjala tudi obseg etničnih manjšin in njihovo število. Tako obstaja danes v Sloveniji precej »pestra« zbirka ljudi, ki pripadajo neslovenskim etničnim skupinam. Uvrščajo se v dve skupini, in sicer v zgodovinske oziroma tradicionalne narodne manjšine, kamor poleg madžarske in italijanske spada tudi romska skupnost, in »nove« narodne skupnosti (Komac 2007, 1; Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti 2017).

Romska etnija obstaja že dolgo. Pomeni eno od najstarejših in hkrati najbolj patriarhalno usmerjenih etnij izmed vseh držav v Evropi (Brizani-Traja 2000, 5).

V slovenskem prostoru se s to etnično manjšino v največji meri ukvarja Inštitut za narodnostna vprašanja. Kot izhaja iz slovenske ustave, skupnost Romov v Sloveniji nima statusa nacionalne manjšine, temveč je »posebna etnična skupnost« s prav takšnimi lastnostmi – ima svojo lastno kulturo, jezik in ostale posebnosti, vezane na etničnost (Obreza 2003, 51).

Novak-Fajfar (2004, 166) etnijo oziroma t. i. etnično skupnost razume kot skupnost ljudi, ki jih družijo skupna kultura in zavest o tem, da so kulturno medsebojno povezani. Gre za obojestransko zavedanje kulturnih razlik in posebnosti v primerjavi z ostalimi etnijami – tako s strani pripadnikov etnične skupine (v tem primeru romske) kot s strani pripadnikov drugih etnij.

Njihovo svojevrstno kulturno zavest oblikujejo predvsem njihova religija, jezik, norme in vrednote, zgodovinsko izročilo in lastni običaji. Ena od lastnosti etničnih skupin je lahko tudi skupno ozemlje, ni pa nujno.

Ob branju strokovnih teoretskih del v zvezi s prisotnostjo Romov v številnih državah je večkrat zaslediti različne izraze, s katerimi so ti ljudje opisani: bodisi etnija, (narodna) skupnost, etnična skupnost oziroma v nekaterih državah celo etnična manjšina.

O tem, zakaj imajo Romi v nekaterih državah status etnične manjšine (denimo v Avstriji, na Madžarskem, Finskem in Makedoniji) (Brizani-Traja 2000, 17), drugod pa zgolj status etnične skupine, na tem mestu ne bom razpravljala, saj za pričujoče delo ni relevantno.

Poleg tega ne bom podrobno analizirala izrazov, kot so etnija, narod in nacija, o katerih se temeljito razpiše Novak-Fajfar (2004, 166–184) v enem od svojih člankov, temveč bom na kratko objasnila le osnovne pojme.

Slovar slovenskega knjižnega jezika (ZRC SAZU 2017a) opredeli manjšino kot »manjši del kake skupnosti, celote, zlasti ljudi«. Izraz etničen pa pomeni »nanašajoč se na pleme, ljudstvo, narod; etnična manjšina, etnična skupina /.../« in podobno tudi izraz naroden pomeni »nanašajoč se na narod«, kot je denimo narodna manjšina (ZRC SAZU 2017a).

V evropskem kontekstu je leta 1993 zadnjo definicijo tērmina narodna manjšina pripravila Parlamentarna skupščina Sveta Evrope. Po njej tvorijo narodno manjšino posamezniki, ki bivajo v tej državi in so tudi njeni državljani, s to državo ohranjajo dolgotrajne vezi, so zanje značilne posebne kulturne, verske, jezikovne ali etnične lastnosti, so številčno v manjšini glede na preostanek prebivalstva države ali regije, a vendar so zastopani v zadostnem številu in so hkrati motivirani za »ohranjanje vsega, kar konstituira njihovo skupno identiteto, vključno z njihovo kulturo, njihovimi običaji, njihovo vero in njihovim jezikom« (Roter 2007, 16–17).

Večina mnogih avtorjev, ki so se v času svojega delovanja ukvarjali s proučevanjem in pojmovanjem etničnih manjšin, trdi, da so pripadnikom etničnih manjšin prirojene neke značilnosti, ki te osebe povezujejo v manjšinsko skupnost (Roter 2007, 11), kar je večkrat zaznati skozi prebiranje strokovnih del o romski skupnosti.

Kriteriji, ki torej določajo, ali gre za narodno manjšino ali ne, so številčnost, nedominanten oziroma podrejen položaj glede na večinsko prebivalstvo, drugačnost oziroma posebna identiteta (tu gre za že omenjene verske, jezikovne in etnične karakteristike teh ljudi), želja oz. volja pripadnikov manjšin, da svojo drugačnost, manjšinskost ohranjajo, ter izpolnjevanje

kriterija državljanstva (Roter 2007, 19–21). Vsa navedena določila za pripadnost narodni manjšini Romi na slovenskem izpolnjujejo in hkrati predstavljajo pomembno etnično skupino v našem prostoru, saj so tu prisotni že zelo dolgo. Za nazornejšo predstavo o njihovi zgodovini, zlasti o izvoru tega ljudstva, prvih zapisih, ki dokazujejo njihovo prisotnost na slovenskih tleh, in načinu ter poteh naseljevanja v Sloveniji pa na kratko nekaj več v nadaljevanju.

2.1.1 Zgodovina Romov

Romi izvirajo iz severne Indije, kar so potrdile mnoge raziskave, in sicer etnografske, sociološke, mitološke in druge. Prvi, ki je na znanstvenem nivoju analiziral in proučeval jezik Romov in na podlagi tega dognal, da je njihova izvorna domovina Indija, je jezikoslovec A. Friedrich Pott. Zgodovino romske populacije, njihovo kulturo in način življenja so večinoma v vseh primerih analizirali, raziskovali in proučevali drugi, le malokrat Romi sami, raziskovalec so bili o tej skupini na voljo v glavnem le sekundarni viri (Brizani-Traja 2000, 9–10; Štrukelj 2004, 14; Tancer 1994, 43–44).

Domala so vsi raziskovalci, ki so se kakor koli ukvarjali z romsko skupnostjo, dognali iste ugotovitve – da je bilo omenjeno ljudstvo v vsej evropski zgodovini najbolj zaničevano, preganjano, nerazumljeno in v največji možni meri deležno nezaupanja in posmeha s strani večinskega prebivalstva. Romi so bili že od samega prihoda v Evropo v različnih obdobjih in okoljih preganjani in diskriminirani tako s strani različnih držav in njihovih vladarjev kot s strani lokalnih prebivalcev, kar je trajalo več stoletij – takšno ravnanje je dovoljeval tudi zakon. Njihova prisotnost je večinoma povsod povzročala nezaželenost in neodobravanje, težko so se kjer koli ustalili, večkrat so se dogajali poskusi fizične likvidacije celotne romske populacije (Horvat Muc 2011, 11, 143; Klien 1999, 106; Studen 2015, 198, 203). Malo drugačen, predvsem glede časovnega okvirja (ne)naklonjenosti do Romov, je zapis Brizani-Traje (2000, 11), po katerem so bili domačini prvim skupinam Romov, prispelim v Evropo, celo naklonjeni, saj so jim ti pripovedovali o svojem zanimivem poreklu in zgodovini. Kmalu zatem so jih že pričeli dojemati kot brezbožno ljudstvo prestopnikov, označili so jih za vagabunde in osvajalce.

Štrukelj (2004, 13) v navezavi z zanimanjem raziskovalcev za to ljudstvo ugotavlja, da se je leto vzbudilo precej kasneje. Indijski nomadi jim namreč s svojim prihodom na evropska tla sprva niso vzbujali pretiranega zanimanja, saj so evropski staroselci menili, da gre le začasne prebivalce. Za novo ljudstvo je bilo značilno svobodno gibanje in potovanje po različnih deželah. Zanje so se nekateri od učenjakov pričeli zanimati šele tedaj, ko so bili po evropski celini razseljeni že nekaj stoletij.

Vsem pa je bila skupna ugotovitev, da gre za zelo, če ne celo najbolj osovraženo ljudstvo, ki je večino časa, odkar se Evropejci zavedajo njihovega obstoja, deležno zaničevanja, pregonov, zapiranja v taborišča in celo množičnih pobojev (Studen 2015).

Vzroki selitve Romov niso natančno znani, kljub temu pa nekateri raziskovalci domnevajo, da so na to imele precejšen vpliv vojne, lakota in posledično boljši življenjski pogoji, za katere so upali, da jih bodo našli v drugih deželah. Osvajalske vojne na Indijo so potekale v devetem stoletju in ravno v tem času so bili zaznani »največji selitveni valovi teh indijskih nomadskih skupin« (Brizani-Traja 2000, 6, 11).

Štrukelj pa s povzemanjem Potta (v Štrukelj 2004, 14) navaja drugačen motiv selitve indijskih nomadov v Evropo – ti naj bi kot glasbeniki potovali po svetu. Tudi Tancer (1994, 44) opaža, da so razlogi selitev tega potujočega ljudstva precej nejasni in skrivnostni.

Romi so se v Sloveniji pričeli stalno naseljevati v 17. stoletju, število njih se je po drugi svetovni vojni še znatno povečalo. Naselili so se v obmejnih krajih z državami, kjer je romsko prebivalstvo zastopano v večji meri in od koder so prišli. Ločimo tri smeri naseljevanja Romov in posledično tri rodove, med seboj se v glavnem razlikujejo po tem, da vsaka od skupin govori svoje specifično romsko narečje. Imenujemo jih po krajih, kjer so se naselili – tako ločimo prekmurske Rome (prišli so z Madžarske), gorenjske Rome (prišli so iz nemških dežel) in dolenjske Rome (prišli so iz Hrvaške in Bosne) (Brizani-Traja 2000, 12; Horvat Muc 2011, 61; Štrukelj 1999, 124; Štrukelj 2004, 26; Tancer 1994, 55), del katerih bom tudi obravnavala v svojem delu.

Dolenjski Romi so se naselili po krajih v Beli krajini, v krški dolini in raznih krajih po Dolenjskem, zlasti okrog Novega mesta in v kočevski okolici (Horvat Muc 2011, 62; Štrukelj 2004, 27). Na Dolenjskem je pojav Romov v matičnih knjigah zabeležen v letu 1856, prvi vpisani otrok kot Rom pa je bil rojen v kraju Livold, ki se je tedaj imenoval Lienfeld (Štrukelj 2004, 33).

Najstarejši pisni vir, ki dokazuje, da je bil Rom prisoten v slovenskem prostoru, je iz leta 1387. Gre za škofijsko sodno kroniko iz Zagreba, ki omenja Cigana iz Ljubljane. Podatek dokazuje, da so Romi v Sloveniji obstajali že v 14. stoletju (Brizani-Traja 2000, 12; Horvat Muc 2011, 21, 59; Štrukelj 1999, 124; Štrukelj 2004, 25).

2.1.2 Rom ali Cigan

Različice izraza, ki se v slovenščini uporablja kot »cigan«, so razširjene v skoraj vseh evropskih jezikih; primeri nekaterih so sledeči: franc. *Tzigane*, špan. *Gitano*, nem. *Zigeuner*, srb.-hrv. *Ciganin*, itali. *Zingaro*, češ. *Cigán*, polj. *Cygan*, rus. *Cygan*, madž. *Cigány*, litav. *Cigonas*, romu. *Tigan*, bolg. *Tigan*, portugal. *Ciganos*. Tako so poimenovali indijske nomadske skupine – predvideva se, da že takrat, ko so prvič prišle v Evropo (Brizani-Traja 2000, 14; Štrukelj 2004, 10). Zanimivo je, da beseda *Cigan* v romščini sploh ne obstaja, kar pomeni, da so jim to ime dodelili drugi. Brizani-Traja trdi, da o izvoru izraza *Cigan* ni mogoče povsem natančno govoriti, saj ni zanesljivo potrjen, omenja pa predvidevanja, da gre za nekakšno izpeljanko, ki izhaja iz grščine – gre za grško besedo *athinganos*, kar v prevodu pomeni *nedotakljiv*. Hkrati ob tem izpostavlja tudi frizijsko versko sekto, ki je delovala na področju magije in se je imenovala *Athinganoi* (Brizani-Traja 2000, 14). V nasprotju z njegovo trditvijo Boljka in Krnjić, povzemajoč podatke iz enciklopedij od 18. do 21. stoletja, drugače razložita pomen tega pojma. Tako Brockhausova enciklopedija iz leta 1822 tîrmin *Cigan* opredeli kot izpeljanko iz besede *Zigeuner*, ki pomeni združitvev dveh izrazov – glagola *zieh* (*ziehen* v nemščini pomeni seliti se) in samostalnika *Gauner*, kar označuje lopova, sleparja oziroma barabo (v Boljka in Krnjić 2006, 39).

Naslavljanje pripadnikov tega ljudstva z izrazom *Rom* je pravzaprav novejšega datuma, ki se je uveljavilo zlasti zaradi negativne konotacije, ki jo vsebuje forma *Cigan*.

Ljudje, ki niso Romi, s to besedo velikokrat poimenujejo vse tiste, za katere menijo, da imajo »Ciganom« identične slabe lastnosti. Velik del prebivalstva, predvsem na podeželju, kot sinonim izrazu *tat* uporablja ravno tîrmin *cigan*. Posledično v primeru kraje povedo, da so imeli v hiši cigana. Slednji izraz se kot sopomenka uporablja tudi pri umazanosti kože; tako mame svojim otrokom sporočajo, naj se umijejo, v nasprotnem primeru jih primerjajo s cigančki. Z Romi se povezujejo še številni drugi negativni pojmi, kot je denimo *goljufija*. V vsakdanjem ljudskem govoru se pogosto uporablja formulacija, da je nekdo nekoga »ociganil«, s čimer želijo povedati, da je bil ogoljufan (Štrukelj 2004, 66–67). Skratka gre za različne negativne sinonime za vse slabo ali najslabše, zaradi česar je človek izključen iz večinske kulturne družbe in njenega okolja (Šiftar 1999, 141).

V nasprotju z izrazom *Cigan* pa tîrmin *Rom* izvira iz romskega jezika, njegov pomen izvira v pojmih *človek* in *mož* (poročen), pomeni torej pripadnost osebe romskemu rodu. Izpeljanke tega pojma so tudi *Romni*, ki označuje poročeno ženo oziroma Rominjo, in *Roma*, kar pomeni ljudi.

To ime so tudi Romi sami prevzeli kot želeno imenovanje za svoje ljudstvo, in sicer že v letu 1971, ko je bil v Londonu organiziran prvi svetovni kongres Romov. Od takrat dalje je uradno ime za vse pripadnike romskega naroda izraz *Rom-Roma* (Brizani-Traja 2000, 14; Horvat Muc 2011, 13, 144; Štrukelj 2004, 16). Tedaj so Romi ustanovili Mednarodno romsko organizacijo in poleg svojega skupnega imena pridobili tudi svojo himno »Djelem, djelem« in romsko zastavo. Poleg tega so pridobili še svoj dan v koledarskem letu, to je 8. april – svetovni dan Romov (Miklič 2007, 8; Tancer 1994, 53).

Naj na tem mestu omenim še številna druga poimenovanja, ki jih v svoji knjigi o podobah in statusu Ciganov v preteklosti naniza Studen (2015). Gre za izraze, ki so jih Evropejci uporabljali stoletja nazaj, kar dokazujejo številni slovarji, enciklopedije, konverzijski leksikoni in drugi zapisi iz tistega časa. Dokazujejo pa, da je bilo »civilizirano« prebivalstvo – če se glede na njihovo govoričenje sploh lahko tako imenuje – izrazito negativno naravnano proti Romom, o njih so prevladovali raznorazni predsodki, stereotipi in druge negativne predstave. Imenovali so jih ciganska nadloga, nepotreben narod, trop Ciganov, ničvredna ciganska sodrga, gnusni ljudožerci, klateški izmečki, škodljivci, prevaranti, tatovi in lopovi, paraziti, berači, brezdelneži in kriminalci, k čemur so pogosto dodajali pridevnike, kot so: nevarni, neprilagodljivi, divji, necivilizirani, umazani, smrdeči, skratka Romi so bili označeni kot izredno nezaželen narod, ki ga je treba iztrebiti.

Prevladujoča družba Rome okarakterizira kot družbeno drugačne – to jih dela njihova še vedno dokaj nizka izobrazbena struktura, drugačne higijenske navade in drugačen način življenja v primerjavi z dominantno družbo, visok delež brezposelnih, za poznomoderno zahodno družbo nenavadni načini priložnostnega zaslužka, kot so zbiranje raznih odpadnih materialov, nabiranje plodov ... Poleg tega tudi z vidika večinske družbe neurejeno bivališče in njegova okolica, selitve, ločeno bivanje v precej zaprtih skupnostih, visok odstotek romskih ljudi, udeleženih v kriminalnih dejanjih, neznanje ali slabo znanje slovenskega jezika in ne nazadnje visoka rodnost in zelo velike družine glede na mentaliteto ljudi zahodnih družb (Prebilič 2006, 20).

Večinska družba v relaciji do Romov nastopa etnocentrično in jim posledično večinoma pripisuje zgolj negativne lastnosti, pri čemer so le-te prepojene z družbenimi predsodki, stereotipi in diskriminiranostjo. S tem pa se navezujem že na naslednje poglavje, v katerem bom pisala o stigmati.

2.1.3 Mi in oni

Družba določa okvir, kamor se umeščajo lastnosti, za katere se predpostavlja, da so običajne oz. normalne – tj. konformne in tiste, ki iz tega okvirja izstopajo in se torej označijo kot nenavadne – patološke. V kolikor se oseba z eno od svojih značilnosti razlikuje od drugih oseb, se že zgolj v mislih ljudi v trenutku iz običajne osebe spremeni v pomanjkljivo. Ta karakteristika je diskreditirajoča in osebo stigmatizira; gre za stigmo, ki se lahko imenuje tudi pomanjkljivost, prizadetost ali hiba (Goffman 2008, 12).

Obstajajo trije tipi stigme. Pri prvi gre za fizično lastnost (iznakaženost), pri drugi za karakterno, značajsko slabost (sem sodijo razne duševne bolezni, odvisnosti od različnih substanc, spolna usmerjenost, tudi status brezposelnosti ...), tretja stigma pa označuje skupino ljudi glede na njihovo narodnost, raso ali veroizpoved, ki se večinoma prenaša generacijsko (Goffman 2008, 14). Romi nemalokrat hkrati ustrezajo prav vsem opisanim tipom. Večinska družba jih stigmatizira že na podlagi drugačnega fizičnega videza, ki je vezan na posameznikovo kulturo, v katero je rojen. Hkrati številni Romi nimajo možnosti zaposlitve in ne nazadnje je vsem prilepljena še skupinska stigma romske populacije. Slednja je tudi edina vrsta stigme, ki jim je prirojena (pripisana) in je ni mogoče odpraviti; z načinom življenja jo je možno zgolj prikriti. Skupinska stigma jih namreč determinira takoj, ko se rodijo romski mami in/ali romskemu očetu.

V navezavi s tem naj dodam še pojem »rasna/etnična diskriminacija«. Ta označuje ravnanje ljudi, ko posameznika glede na njegovo barvo kože, poreklo, raso ali etnični izvor bodisi omejujejo v družbi ali izključujejo iz nje; skratka ga v družbi ovirajo ali razlikujejo od drugih in zgolj z vidika rasnega izvora preferirajo druge. Na ta način povzročijo, da je diskriminirana oseba na različnih področjih življenja (gospodarskem, socialno kulturnem, političnem ...) onemogočena ali prikrajšana za enakopravnost in zagotavljanje osnovnih človekovih pravic in svoboščin (Komac 2007a, 55).

V poznomoderni družbi še vedno vztrajajo zelo močni predsodki do nekaterih kategorij ljudi, ki so stigmatizirani že po svoji tradiciji – sem spadajo tudi Romi. Ule (2005) pravi, da so danes »moderni« predsodki postopno nadomestili tradicionalne. Novi rasizem se izraža bolj subtilno, prikrito, gre za odklonilni rasizem v primerjavi s starim, ki je vključeval neposredno nasilje. Tako je danes večinska družba v relaciji do pripadnikov etničnih manjšin predvsem cinična, ignorantna in od njih kar se da distancirana (prav tam, 21–22).

Del kategorij, na podlagi katerih družba neenako obravnava ljudi (npr. spol, starost, izobrazba, zdravstveno stanje oziroma invalidnost, nacionalnost) (Komac 2007a, 56), se tudi v okviru Zavoda RS za zaposlovanje označuje med ranljive skupine oseb, ki jim je namenjeno več programov aktivne politike zaposlovanja in več ukrepov, saj je zanje značilen težji preboj na trg dela iz vrst brezposelnosti. Tako že od leta 2015 teče projekt »Izvajanje storitev za brezposelne, druge iskalce zaposlitve in delodajalce«, katerega del je namenjen težje zaposljivim skupinam oseb: dolgotrajno brezposelnim (prijavljenim pri zavodu dlje kot eno leto), osebam z nizko izobrazbo (ki imajo nepopolno in popolno osnovnošolsko ter nižjo poklicno izobrazbo) ter osebam, starejšim od petdeset let. Znotraj teh kategorij Romi niso neposredno izpostavljeni, a se večina njih posredno uvršča vanje, saj so »praviloma« prijavljeni pri zavodu dlje od enega leta in nimajo izobrazbe.

Urh (2012, 14) pri opredeljevanju diskriminacije izrecno izpostavi, da je diskriminirana družbena kategorija v neenakem položaju, upoštevajoč razmerja moči. Dominantna družba te osebe zatira in obravnava nepravilno, ponižujoče in celo nehumano. Etničnost je le ena od možnih značilnosti oseb, ki so posamezniku pripisane in so v številnih primerih tudi razlog diskriminiranosti s strani privilegirane večinske družbe. Ta neenak položaj pa vpliva na vsa področja življenja podrejenih skupin – njegov vpliv je mogoče zaznati na področju izobraževanja, zaposlovanja, socialnega in zdravstvenega varstva, v političnem zastopanju ... Tako socialni kot ekonomski sistem pripadnike etničnih skupin navadno izključujeta, zaradi česar se jih pogosto enači z ekonomskimi in socialnimi problemi. Nazoren primer tega v Sloveniji je prav romska skupnost.

O etničnih skupinah so uveljavljeni raznorazni predsodki in stereotipi – tisti, usmerjeni na Rome, pa se večinoma dotikajo njihove »drugičnosti« v primerjavi s prevladujočo družbo (nenehno preseljevanje, viri preživetja, izobrazbena in zaposlitvena struktura). Pogost argument, ki se uporablja proti njim in prav tako vpliva na oblikovanje stereotipov in predsodkov, so značilnosti, ki naj bi kar posplošeno veljale za celotno raso in se razlikujejo od večinske družbe. Takšne so denimo njihova temna barva polti, temni lasje, s stališča prevladujoče družbe se jim pripisuje intelektualno nerazvitost in neprijeten vonj (Urh 2012, 16).

Za celotno Evropo velja precej nenaklonjen odnos do romske skupnosti (Brizani-Traja 2000, 17). Njihovo negativno naravnost je prek izrazov, kot so »lopovi, tatovi, prevaranti, klateška sodrga«, zaznati v leksikonih, enciklopedijah in slovarjih že v 19. stoletju. Večinsko prebivalstvo je do njih razvilo odpor, zaničevanje in nezaupanje, takšna miselnost pa »zagriže no

vztraja vse do današnjih izpadov anticiganizma in krepite romofobije, sporov in nasprotovanj, diskriminacije in stigmatizacije na podlagi etnične pripadnosti« (Studen 2015, 7–8).

Dominantna družba redno ohranja in utrjuje predsodke do pripadnikov etničnih skupin in na ta način sebi ves čas zagotavlja večvrednostni položaj, etnični skupini pa nasprotno – »položaj socialne izključenosti«. Ule (1994) meni, da imajo tovrstni predsodki »vlogo diskriminatorjev« (prav tam, 104). Poleg tega, da z uporabo negativnih predsodkov posameznik sebe postavlja v superioren položaj in drugega v inferiornega, je ob tem prisoten tudi občutek dominantne skupine, da ima le-ta vso pravico do privilegijev in moči v družbi in da podrejena skupina s svojim obstojem ogroža njeno nadvlado (Ule 1994, 104).

Pri stigmatizaciji je torej v osredju zgolj posameznikova posebnost – tista, ki ga razlikuje od ostalih. V primeru Romov njihova kolektivna identiteta zakrije vse druge lastnosti, ki jih imajo in so lahko povsem konformne glede na obstoječe družbene norme. Romska identiteta je med pripadniki večinske družbe tako močno nezaželena, da prevlada nad vsemi ostalimi individualnimi identitetami, iz česar potem izvirajo miti, predsodki in stereotipi, ki jih večinska družba posploši na celotno romsko populacijo, veljajo pa lahko le za nekatere od njih (Goffman 2008, 38) ali niti to ne.

Osebno ime oziroma priimek je pogosto označevalec tega, kdo je pripadnik romske skupnosti.

Goffman (2008, 58) v navezavi s tem pravi, da je bistvo raznih identifikacijskih sredstev ravno v tem, da ne dopuščajo nejasnosti.

Tako je možno že na podlagi imena oziroma priimka osebo umestiti tja, kamor glede na posameznikov miselni vzorec sodi. Na Kočevskem so denimo tipični romski priimki: Bajc, Brajdič, Breznik, Grm, Hudorovič, Kovačič, Kostelić, Plešej, Strojjan, Šarkezi, Tomc, Zupanc ...

Etnični predsodki o Romih so se v slovenskem prostoru že tako zlili v splošno kulturno znanje o tej skupini, da to precej vpliva na odnose med »nami in njimi«. »Mi« namreč predstavlja mo vse tisto, kar je družbeno zaželeno, pričakovano in sprejeto, medtem ko so »oni« devianti, ki od konformnih družbenih norm bolj ali manj odstopajo (Urh 2012, 18). Tako že otroci, poslušajoč svoje starše, izgovarjajo predsodke o Romih, ki se jih sploh še ne zavedajo in jih ne razumejo. Teh predsodkov prav tako ni treba nikomur dodatno pojasnjevati, saj so splošno družbeno znani (Urh 2012, 18).

Kljub temu da naj bi bile Romom kot enakovrednim pripadnikom družbe formalnopravno na voljo vse možnosti in pravice enakopravnega delovanja na področju gospodarskega, političnega, kulturnega in družbenega življenja, v realnosti temu največkrat ni tako (Novak Lukanovič 1999, 134). Velikokrat svojih pravic ne morejo uveljavljati oziroma so jim kršene. Brizani-Traja (2000, 17) v korelaciji s tem omenja »novodobni rasizem«, ki se kaže tudi v tem, da so se Romi primorani preseljevati. Pri tem je neizogibno omeniti tudi razloge, saj okoliški prebivalci včasih ostro nastopijo proti romskim sosedom že v začetku njihove naselitve ali še preden se ta sploh zgodi. V kolikor večinsko prebivalstvo Rome prepoznava kot nasilneže in prestopnike, njihovo okolico pa glede na splošne družbene norme kot neurejeno, obstoječi prebivalci zahtevajo njihov izgon, kot se je pred leti zgodilo v Ambrusu.

Goffman (2008, 52) govori o tem, da neposreden stik s stigmatiziranimi osebami (npr. sosedstvo) – on uporablja termin »privajenost« – ne deluje nujno tako, da oseba svoj prezir do teh oseb zmanjša, velikokrat je ravno obratno. Pripadniki dominantne družbe, ki bivajo v posredni ali neposredni bližini t. i. romskih naselij, pogosto predsodke do te etnične skupine ohranjajo in utrjujejo. Tiste osebe, od katerih se ne pričakuje uvidevnosti, sprejemanja in strpnosti do stigmatiziranih, pa so do njih najbolj tolerantne in jih lažje sprejmejo kot tisti, ki so z njimi v vsakdanjem stiku.

Gre za tako imenovani efekt NIMBY (angl. *Not In My Backyard*), kar pomeni, da je družba do določenih ljudi, v tem primeru do romske skupnosti, povsem tolerantna, če so le-ti od nje dovolj oddaljeni (si z njimi ne deli soseske, cest, vasi, okolice, delovnih mest, vzgojno-izobraževalnih in drugih institucij ...). V kolikor te medsebojne distance ni in so pripadniki superiorne družbe z njimi večkrat v neposrednem stiku, postanejo do njih nestrpnejši in v relaciji z njimi zavzamejo stigmatizirajoč odnos, ki je lahko upravičen ali ne.

2.2 Vsakdanje življenje

Proučevanje vsakdanjega življenja se na prvi pogled zdi povsem banalno, nezanimivo in neuporabno za večje raziskave – takšno je bilo tudi prepričanje številnih raziskovalcev v preteklosti, saj so se jim zdele tematike znotraj vsakdanjega življenja preveč trivialne in običajne, da bi jim bilo vredno posvetiti več pozornosti (Studen 2015). Sčasoma pa se je spremenilo razumevanje intelektualcev o tem, kaj je vredno javnega reprezentiranja. Ugotovili so, da vsakdanjega življenja ne gre podcenjevati v smislu banalne resničnosti in da jo je smiselno proučevati, zaradi česar so tudi teme vsakdanjosti postale pomemben predmet družboslovnih ved. Pri tem ni bilo področje zanimanja zgolj aktualna vsakdanjost, temveč tudi

vsakdanje življenje ljudi drugih kultur, družb in preteklih obdobij. Različni znanstveniki tako danes namenijo svojo pozornost »mikrosferi življenja«, torej tistemu segmentu, ki ga posamezniki vsaj navidezno najboljše poznajo, razumejo in so mu najbližje (Nastran Ule 1993, 7, 11).

Raziskovanje vsakdanjega življenja zajema posebno področje, v katerem raziskovalce zanima, kako se posameznik vede v svojem naravnem, vsakdanjem okolju. Zanimajo jih njegovi ustaljeni vzorci, s katerimi biva iz dneva v dan, pri čemer se osredotočajo na rutine in druge elemente v mikro perspektivi, ki sprva dajejo vtis neznanstvenosti.

Pri obravnavanju vsakdanjega življenja se znanstveniki opirajo na vsakdanje dogodke, pri čemer ti niso usmerjeni le na fizično, temveč tudi na duševno. Sem spadajo čustvovanja, načrtovanja, pričakovanja, komunikacija ... (Nastran Ule 1993, 41).

V sklopu mikro teorij so pomembna področja vsakdanjega življenja denimo socializacija, oblikovanje identitete, življenjski poteki, medosebni odnosi, socialne interakcije ... (Nastran Ule 1993, 14).

Sociološka veda se tako na eni strani ukvarja z najširšo družbeno ravno – to proučujejo in analizirajo strukturalistične teorije, na drugi strani pa jo zanima mikro raven in znotraj tega vsakdanje življenje, posamezniki in njihove interakcije. Z mikro perspektivo se ukvarjajo interakcionistične teorije, ki skušajo pojasniti družbo na podlagi posameznika.

Te temeljijo na predpostavki, da »razumevanje delovanja zahteva interpretacijo pomenov, ki jih pripisujejo delujoči posamezniki svojim dejavnostim« (Haralambos 2001, 20). Obstaja več interpretativnih pogledov na družbeno delovanje. Znotraj teh so uveljavljeni simbolični interakcionisti – pomembna predstavnika tega sta Herbert Mead in Blummer, fenomenologi, kot je denimo Schütz, in etnometodologi, eden od njihovih predstavnikov je Garfinkel (Barle-Lakota 2004, 12–13).

Fenomenologi in socialni konstruktivisti verjamejo, da je vsakdanji svet poglavitno področje v življenju posameznika in mu je zato treba posvetiti pozornost pred drugimi področji, kot je npr. ekonomija ali politika. Pri tem zastopajo stališče, da posameznik ni kar samoumevno vključen v vsakdanji svet, temveč je aktivni soustvarjalec (Nastran Ule 1993, 18, 22). Pri analizi in raziskovanju vsakdanjega sveta je poudarek na konkretnosti, kar se kot pomanjkljivost očita makro družbenim teorijam (Nastran Ule 1993, 15).

Človeški družbi na mikro nivoju se je posvečal tudi pomemben sociolog, sicer tudi predstavnik simboličnega interakcionizma – Goffman. Ta je v relaciji do vsakdanjega življenja posameznika razvil dramaturški pristop, v katerem je uporabil številne metafore gledališča. Vsakdanje življenje je primerjalno označil z dramo in igro. Želel je poudariti obstoj multiplikiranih družbenih sebstev, kar pomeni, da posameznik glede na dano situacijo igra različne vloge, ima več sebstev, na način, kako samega sebe prezentira drugim. »Igra« posameznika je pogojena s tem, za kakšen scenarij gre – torej s kom in kje oseba igra. Avtentičnega sebstva posameznik nerad pokaže drugim, vedno se skuša zamaskirati in svojo vlogo odigrati v skladu s tem, kot ga vidijo drugi. Pri tem družbeno oziroma javno življenje označuje z izrazom oder, nasprotno pa zasebno sfero v domačem okolju poimenuje zaodrje, kjer se posameznik lahko sprosti in samega sebe ne nadzoruje več (Goffman 2014).

Vsakdanje življenje predstavlja torej zaodrje, v katerem posameznik lahko izrazi avtentično sebstvo, se odpočije od igranja družbenih vlog v javni sferi in pripravi na ponoven nastop na odru.

Alfred Schütz opredeljuje »vsakdanji življenjski svet« kot tisto sfero realnosti, kamor se posameznik neizogibno vedno znova vrača. To stvarnost lahko preoblikuje in spreminja v skladu z delovanjem svojega telesa. Hkrati se mu ob tem na pot postavljajo številne ovire (delovanja drugih ljudi, dogodki, obstoj določenih predmetov ...), ki ga v njegovem delovanju omejujejo – te ga lahko povsem zaustavijo ali pa jih preseže. Sicer pa se vsakdanje življenje na splošno razume kot »preprosto dano« (v Nastran Ule 1993, 18).

Nastran Ule (1995) opisuje vsakdanji svet kot edino možnega, kot danega, da posameznik v njem neposredno živi. Prezema ga kot svoj svet in obratno – tudi sam se počuti kot pripadnik tega sveta. Iz tega izpelje še opredelitev vsakdanjega življenja, za katerega trdi, da je edino življenje, ki je za posameznika aktualno, prisotno in je zanj odgovoren. Izraža se mu kot primarna in njemu najbližja realnost, ki jo predpostavlja in se nanjo vedno nanaša ter mu hkrati predstavlja osnovo, s pomočjo katere interpretira realnost. Vsak posameznik to realnost interpretira po svoje, s svojim delovanjem nanjo spontano reagira in pričakuje, da se bodo v njej realizirale njegove želje (Nastran Ule 1993, 23–24, 26, 29).

Vsak organizira svoj svet in različno občuti realnost svojega vsakdanjega življenja. Tako obstajajo različne perspektive, ko gre denimo za skupine – naša, vaša, njihova in kar za enega posameznika pomeni »tukaj«, drugemu pomeni »tam« (Nastran Ule 1993, 32).

Področja vsakdanjega življenja pa vendarle ni možno kar razmejiti od preostalih življenjskih področij. Tudi tiste ravni družbene strukture, ki so od samega posameznika bolj oddaljene, se ne nazadnje vedno navezujejo še na mikrosfero. Denimo za delovno silo velja, da se dnevno iz zasebne sfere odpravlja na delo in se od tam ponovno vrača nazaj (Nastran Ule 1993, 24–25).

Ena od osrednjih značilnosti vsakdanjega sveta je, da mu posameznik zaupa; pomeni mu »nevprašljivo podlago za prehode v katerekoli druge svetove« (Nastran Ule 1993, 28). Fenomenologi takšen odnos poimenujejo z »naravno držo človeka do sveta«. To pomeni, da posamezniku ta svet pomeni resničnost, ki jo povsem razume in se o njej ne sprašuje. Gre za svet, v katerega se rodi. Ob pojavu težav in ovir mu pomeni zanesljivo zaledje, v katerem večinoma tudi išče možne rešitve svojim težavam (Nastran Ule 1993, 29).

Vsakdanji svet predstavlja urejeno stvarnost; pojavi znotraj tega so oblikovani v vzorce, ki onemogočajo, da bi ta svet postal kaotičen (Nastran Ule 1993, 29).

O tem svetu se posameznik, kot že rečeno, ne sprašuje, razen ko se zgodijo nepričakovani dogodki, ki mu porušijo vsakdanji ritem življenja (Nastran Ule 1993, 43). Za nekoga, ki dnevno hodi na delo, bi takšno zmedo povzročila nepričakovana izguba dela, medtem ko bi za osebo, ki ima življenjski ritem utečen na drugačen način – večidel le v okviru zasebnosti svojega doma – novo organizacijo življenjskega ritma pomenila redna formalna zaposlitev.

Običajen fenomen znotraj vsakdanjega sveta je torej tudi, da vsi njegovi sestavni deli niso vedno tako rutinski, kot oseba pričakuje. Včasih se pojavijo težave, ob čemer mora posameznik temu prilagoditi svoje delovanje s tem, da spremeni do takrat uveljavljen vsakdanji ritem in navade. A tudi v takšnih primerih znotraj vsakdanjega sveta obstajajo mehanizmi, ki posamezniku pomagajo pri ponovni vzpostavitvi kontinuitete med preteklim in sedanjim vsakdanjim življenjem (Nastran Ule 1993, 29).

Za vsakdanje življenje sta značilni tudi cikličnost in vpetost v psihosocialne, družbene in naravne ritme. Posameznik se tem ritmom (menjava letnih časov, dni in noči ...) prilagaja in si tako ciklično organizira svoj vsakdan. Cikel, kot ga pozna večina odraslih pripadnikov sodobnih družb, se začne doma, nadaljuje na delu, sledi nakupovanje, prihod domov in opravljanje gospodinjskih in drugih domačih del, proti koncu dneva morebiti sledi še zabava in na zadnje počitek (Nastran Ule 1993, 55).

2.3 Mladi odrasli

Večina družb svoje prebivalstvo glede na njihovo starost v temelju loči na odrasle in otroke (Moore 1997, 99).

V osemdesetih letih dvajsetega stoletja je s strani teoretikov in raziskovalcev naraslo zanimanje za proučevanje mladosti, prehodov, ki iz te vodijo v odraslost, in številnih sprememb, ki so se zgodile v življenjskem poteku posameznika. Te so povezane s spremembami na področju izobraževanja, zaposlovanja, tudi znotraj družine in partnerskega razmerja, hkrati s tem s preoblikovanimi odnosi med moškim in žensko, tudi življenjska starost ljudi je vse daljša. Delovanje posameznikov v okviru njihove starosti, socialnih vlog in udeležnosti v raznih institucijah ni več tako zelo standardizirano, temveč je v skladu s prej navedenim precej spreminjajoče (Ule 2008, 7).

Pred nekaj desetletji je bil življenjski potek ljudi povsem predvidljiv in linearen: otroci so po končanem izobraževanju iz mladosti prestopili v odraslost, znotraj katere so se vključili na trg dela in postali ekonomsko samostojni. Po koncu delovnega razmerja v starosti je sledila upokojitvev. Danes so ti prehodi precej bolj nejasni, nepredvidljivi in ne več tako linearni (Ule 2008, 7, 236). V nekatere aktivnosti, ki so bile včasih izrazito značilne za odrasle, se danes vključujejo mladostniki že ob koncu otroštva (tak primer je denimo potrošništvo, saj otroci že sami sodelujejo pri urejanju svojega videza, pri čemer so dejavni tudi kot kupci). Hkrati Ule in Kuhar (v Ule 2008) ugotavljata, da se nekateri drugi prehodi zelo pomikajo v odraslost (kot primer navedeta ustvarjanje sekundarne družine in rojevanje otrok) (prav tam, 237).

Pri tem velja poudariti, da navedeno velja za moderne zahodne in kapitalistične družbe, zato je tega ne moremo posplošiti na romsko populacijo, ki vrednote in norme črpa iz svoje lastne kulture.

Na splošno je za poznomoderne zahodne družbe značilno, da so vpete v nelinearne življenjske poti, ki se vsak trenutek lahko spreminjajo. Mladostniki že lahko služijo svoj denar in tako svoj čas poleg šolskim obveznostim namenjajo tudi delu. Prav tako je tudi obratno. Po tem, ko je oseba že pred leti ali celo desetletji zaključila šolanje in se vključila v delovno razmerje, se spogleduje s ponovnim vstopom v izobraževalno institucijo in novimi izzivi. Obdobji šolanja in dela nista več tako striktno razmejeni in zaporedni. Ostre meje med mladostjo in odraslostjo, ki so veljale včasih, se danes vse bolj brišejo, življenjski stili mladih in odraslih pa so si čedalje bolj podobni (Ule 2008, 237–238).

Kot že omenjeno, na romsko populacijo ne moremo posplošiti vseh značilnosti, o katerih je Megalonsky (v Ule 2008) govoril že pred dvema desetletjema. Trdil je, da se mladi poročajo kasneje, saj dlje časa živijo v izvorni družini, čemur je vzrok dolgotrajnejše šolanje. Znotraj izobraževalne institucije želijo doseči čim več, saj je njihov študijski uspeh povezan s plačilnim razredom, v katerega se uvrstijo, ko se zaposlijo. Na podlagi tega je povzel, da si precej kasneje ustvarjajo svoje družine (prav tam, 240).

Vsi ti spremenjeni procesi so pripeljali do poimenovanja novega življenjskega obdobja. Megalonsky (v Ule 2008) ga opredeli kot predodraslost, medtem ko številni drugi tuji avtorji (Cote 2000; Hurrellmann 1996; Walther, Schlathoof 2001) in ne nazadnje tudi domači avtorji (Ule 2008) uporabljajo tērmin mladi odrasli (prav tam, 240–241).

To so tisti, »ki po vseh tradicionalnih merilih (starost, izobrazba) ne sodijo več v kategorijo mladih, vendar še niso dosegli socialnega statusa odraslih v tradicionalnem pomenu; niso ekonomsko samostojni ali nimajo redne zaposlitve ali nimajo lastne družine ali živijo v izvornih družinah« (Ule 2008, 241). Glede na eno izmed življenjskih področij so denimo precej odrasli (npr. imajo svoje otroke), po drugi strani pa se nekako bolj uvrščajo v skupino mladih (njihovo partnersko razmerje je precej nejasno, brez odgovornosti in obveznosti). Omenjen primer je danes zelo razširjen tako med dominantno kot marginalno družbo, kamor spadajo Romi.

Ule (2008, 241) mlade odrasle umesti v starostni okvir, in sicer se nahajajo v drugi polovici dvajsetih let, a se ta leta vse bolj pomikajo v čas po tridesetem.

Za pripadnike romske etnije je večidel značilna mlada odraslost v socialnem smislu, ko imajo več znakov odraslosti in se zatorej prekine mladostniški življenjski stil (denimo so v partnerskem razmerju, ustvarili so si že sekundarno družino), a jim manjkajo ključni znaki odraslosti, zaradi česar obstanejo na prehodu v odraslost (niso ekonomsko neodvisni, saj je precejšen del njih brezposeln) (Ule 2008, 242).

Du Bois-Reymond (v Ule 2008) mlade odrasle vidi tudi kot jo-jo generacijo, saj se na različnih življenjskih področjih nenehno vzpenjajo in padajo in ponovno tako dalje (prav tam, 242).

Po Waltherju in Schlathoofu (v Ule 2008) gre za »reverzibilne prehode«, kar pomeni, da mladi precej hitro odidejo od svojih staršev, a se kmalu vrnejo nazaj. Podobno je s šolskim procesom, ki ga zapustijo in se zatem ponovno vrnejo vanj. Mladi odrasli si najdejo neko zaposlitev oziroma delo, ki ga hitro zamenjajo oz. ga lahko vsak trenutek izgubijo. V navezavi s tem se tudi njihove poklicne želje hitro spreminjajo, na kar vplivajo tako osebne preference kot tudi

razmere na trgu dela. Njihova razmerja s partnerji so precej negotova; ne vedo, kako dolg bo še njen obstoj (prav tam, 242–243).

Mnoge empirične raziskave in teoretska dognanja potrjujejo pomembnost starševske vloge pri odraščanju njihovih otrok. Starši so namreč za odraščajoče mladostnike najbolj pomembne osebe in večina njih je močno čustveno navezana nanje, dokler ne odrastejo. Navezanost otroka na starše pomeni nekakšno varovalko proti odklonskemu delovanju mladostnikov. Ta njihova medsebojna emocionalna bližina in navezanost se ustvari v zgodnejšem otroštvu, na samo odraščanje otroka pa lahko vpliva bodisi »varovalno ali ogrožajoče« (Ule 2008, 76).

Ule (2008) povzema teorijo navezanosti Johna Bowlbija, ki trdi, da se prvi vzorci medsebojne navezanosti otroka in starša izoblikujejo že v otrokovem prvem letu starosti, ki se tekom obdobja adolescence še utrjuje. V času med prvim in drugim letom otrokove starosti se čustven odnos med njima še okrepi in otroku to pomeni varno zavetje (prav tam, 76). Ko ta iz otroštva preide v adolescenco, pa želi v družini drugačen položaj, želi si biti bolj samostojen in svoboden, kot je bil v času otroštva. Te spremembe pogosto spremljajo medsebojni konflikti, zato je za adolescenco značilna zmanjšana čustvena bližina med mladostnikom in njegovimi starši, ki v poznem mladostništvu pojenja in v času prehajanja v odraslost konflikti niso več značilni za njun odnos (Ule 2008, 77–78).

Študije podpirajo dejstvo, da je mladostnik ne glede na spol najmočneje navezan in hkrati tudi največkrat v konfliktu s svojo mamo. To se nekoliko razlikuje le glede na kulturo, kateri posameznik pripada. Denimo za hčere tradicionalnih kultur je tipično, da so izrazito bližje materam, ker »si z njimi začnejo deliti delo in se tako s posnemanjem privajajo na življenje odraslih žensk« (Ule 2008, 78–79).

Navkljub vsem konfliktom, ki se lahko dogajajo v okviru družine, pa za otroke in mladostnike to ostaja varen in udoben pristan, kjer sta mu nudeni podpora in ljubezen. Ule (2008) povzema študije, s pomočjo katerih je bilo ugotovljeno, da je mama za odraščajočega mladostnika ključna oseba bodisi pri tolažbi, svetovanju ali drugih oblikah pomoči, ko se mladostnik znajde v stiski ali ko mora ta sprejeti katere od pomembnejših odločitev v njegovem življenju (prav tam, 79).

Andreas Walther in Alter Schlathof (v Ule 2008) ločita tri oblike načinov življenja, kot jih živijo mladi odrasli. Tako govorita o deljenih, neodločenih in nihajočih načinih življenja. Za deljenega so značilni tako vzorci odraslosti (npr. naporna in uspešna poklicna kariera) kot mladostništva (npr. eksperimentiranje v partnerskih zvezah, podaljšana mladost v smislu bivanja v izvorni

družini). Neodločen način življenja živijo tisti mladi odrasli, ki se ne prepoznavajo niti kot mladostniki niti kot odrasli subjekti, saj lahko da nimajo zaposlitve, ki bi jim omogočala stabilnost, enako je z intimnimi razmerji. Zadnji način življenja, ki sta ga opisala, pa je nihajoč. Tu gre za to, da posameznik zavestno niha med obdobjem mladosti in obdobjem odraslosti iz razloga, da ohrani privilegije, ki jih ima vsak od teh statusov »ali pa se izogne negativnim vidikom enega in drugega statusa« (prav tam, 243).

Teoretiki in raziskovalci, ki se pri svojem delu ukvarjajo s spremembami znotraj obdobja mladih odraslih, so ugotovili, da posameznik v tem biografskem obdobju razrešuje bistvena vprašanja glede svoje identitete. Študije so pokazale, da se mladi odrasli s tem spopadajo na dva načina, in sicer obstajata dve strategiji: »razvojna in izogibovalna strategija razreševanja identitetnih problemov« (Schwart, Côté, Arnett v Ule 2008, 244). Prva od omenjenih strategij pomeni, da je posameznik pripravljen na različne možnosti in izzive, pri čemer se teh tudi sam udeležuje, medtem ko druga strategija pomeni, da se oseba izogiba odločitvam, povezanim z njegovo identiteto, in jih vselej prelaga (prav tam, 244).

2.4 Zaposlenost in brezposelnost

Obstajajo različne opredelitve do dela glede na različne družbe in časovno umestitev. V modernih družbah je formalna zaposlitev ena izmed vrst dela, a ne edina (Haralambos 2001, 185).

Sodobne družbe cenijo delo kot neko vrednoto; človeško delo je temelj ekonomskega sistema.

V 19. in začetku 20. stoletja je bila zaposlitev v glavnem za moške središčnega pomena. Sčasoma, ko se je začelo zaposlovati še vse več žensk, je pridobila formalna zaposlitev ne glede na spol v modernem zahodnem svetu pomembno vlogo. Starši pri svojih otrocih že v začetku njihovega izobraževanja uporabljajo različne metode, s katerimi jih spodbujajo k učenju z namenom, da se bodo s pomočjo izobrazbe zaposlili na čim boljših delovnih mestih, da bodo nadalje kar se da čim bolje gmotno preskrbljeni. V ta namen mladina vse več svojih let posveča šolanju in posega po vse višjih izobrazbah. Ko se takšna oseba nato nekje zaposli za poln delovni čas, upoštevajoč še prevoz na delo in z dela, dodatna izobraževanja za potrebe dela ter morebitno pripravo na delovni dan že v domačem okolju, lahko rečemo, da je zaposlitev vsekakor tista, ki osebo v največji meri zaposluje, saj ji ta namenja večino svojega časa. Sicer pa je zaposlitev za ljudi temeljnega pomena iz ekonomskih razlogov, saj jim omogoča, da

preživijo sebe in svoje družine ter z delom dohodka zadovoljijo svoje potrebe v prostem času (Počkar 2004, 117).

Zaposleni kot udeleženci v formalnem delovnem razmerju uživajo tudi precejšnjo socialno varnost, saj so upravičeni do plačane bolniške odsotnosti, letnega dopusta, osnovnega zdravstvenega, invalidskega in pokojninskega zavarovanja in v primeru brezposelnosti do denarnega nadomestila (Počkar 2004, 117).

Stanje zaposlenosti pomeni enega pomembnejših statusov, ki determinira vsakega posameznika in mu določa njegovo vrednost – le kot zaposlen je popolnoma vključen v superiorno družbo. Na podlagi ekonomskega stanja se določa družbeni ugled in posledično družbena moč posameznika (Počkar 2004, 117). Ravno to je tudi eden izmed razlogov, da se Romi težje vključijo v večinsko družbo, saj jih veliko tega statusa nima; gre za vrtenje v začaranem krogu, saj jim je vključitev v dominantno družbo otežena, ker niso zaposleni – eden od razlogov njihove nezaposlenosti pa je tudi to, da jih večinska družba ne sprejema in jih (ne)zavedno potiska na marginalen rob družbe.

Ob tem poudarjam, da je treba ločiti pojma zaposlenost in zaposljivost. Vsi nezaposleni Romi niso nujno tudi nezaposljivi, medtem ko praviloma obratno velja: vsi nezaposljivi Romi so precej verjetno tudi nezaposleni. Z izboljšanjem njihove zaposljivosti, kot jo določa obstoječi kapitalistični sistem, bi se lahko izboljšale tudi njihove zaposlitvene možnosti na trgu dela.

Pri formuliranju zaposlenosti se je treba dotakniti tudi nasprotnega pola temu izrazu, torej brezposelnosti.

V pričujočem magistrskem delu bom brezposelnost ves čas obravnavala kot registrirano brezposelnost – sem se uvrščajo le tisti, ki so prijavljeni pri Zavodu RS za zaposlovanje kot brezposelni. To je okviren in dokaj realen pokazatelj stanja brezposelnosti v naši družbi, vendar ni popolnoma natančen, saj prijava pri zavodu za brezposelne ni obvezna. Obstaja torej še določen odstotek tistih, ki so prav tako brezposelni, a iz različnih razlogov niso evidentirani – bodisi so nezaposljivi iz zdravstvenih ali drugih socialnih vzgibov in svojo problematiko rešujejo na centrih za socialno delo bodisi delajo »na črno« ali pa zgolj ne želijo iskati dela (prek zavoda za zaposlovanje).

Vrst brezposelnosti (in v korelaciji s tem tudi vzrokov) je več. Najpogostejša je denimo sezonska brezposelnost (delovni proces je v tem primeru vezan na določen letni čas, čemur se prilagajajo tudi delodajalci, ki ob večjem obsegu dela zaposlijo več delavcev, ko pa sezona

mine, jih tudi odpustijo). Poleg te je pogosta tudi frikcijska brezposelnost, za katero je značilno, da je kratkotrajna. Zgodi pa se tedaj, ko oseba po koncu šolanja išče svojo prvo zaposlitev, iz ene zaposlitve preide v drugo ali po tem, ko jo delodajalec odpusti in išče novo. Temu tipu brezposelnosti se je težko izogniti, navadno pa nima resnejših posledic. Najbolj kompleksna je strukturna brezposelnost, ki »izhaja iz neuskkljenosti med ponudbo in povpraševanjem po določenih poklicih« (Počkar 2004, 125). V takšnem primeru lahko večje število proizvodnih delavcev ostane brez dela samo zaradi tehnološkega razvoja. Te osebe težje najdejo zaposlitev, saj nimajo primerne oziroma ustrezne izobrazbe, da bi si enostavno našle delo drugod. Pri tem je treba omeniti, da so nekatere kategorije oseb bolj ogrožene oziroma ranljive kot druge. Sem se, kot že rečeno, uvršča nizko kvalificirana delovna sila, tudi mladi, ki kot prvi iskalci zaposlitve iščejo delo, pri čemer imajo najslabše možnosti visoko izobraženi brez vsakršnih delovnih izkušenj. Precej ranljivi so tudi starejši delavci, ki so bili v nekem podjetju odpuščeni kot »tehnološki višek«, in seveda invalidi (Počkar 2004, 125–126). Ti imajo v svojih odločbah o invalidnosti navedene številne omejitve, ki jim v veliki meri otežujejo dobiti kakršno koli zaposlitev.

Tudi Počkar (2004, 126) povzame, da najtežje na trg dela vstopajo dolgotrajno brezposelni, ne glede na starost, sploh tisti z nižjo izobrazbo.

Zaradi vse večjega števila teh oseb v evidenci brezposelnih je bil na Zavodu RS za zaposlovanje leta 2015 oblikovan projekt, v okviru katerega novo zaposleni karierni svetovalci delajo izključno z ranljivimi osebami (dolgotrajno brezposelnimi, nizko izobraženimi in starejšimi). Znotraj vseh teh kategorij pa se uvršča tudi velik del prijavljenih Romov.

V Sloveniji je brezposelnost nekje do osemdesetih let 20. stoletja predstavljala neizrazit, celo zanemarljiv družben problem. V obdobju socializma je vladala polna zaposlenost – vsak, ki je bil za to motiviran, se je lahko zaposlil (Počkar 2004, 126). Na začetku 90. let prejšnjega stoletja pa se je tudi slovenski trg dela začel soočati z različnimi izzivi, ki so bili posledica spremembe gospodarskega sistema in izgube določenih trgov in posledično delovnih mest (Zavod RS za zaposlovanje 2016, 8). Obdobje povsem varnih zaposlitev se je s tem zaključilo in brezposelnost se je začela počasi, a vztrajno dvigovati (Počkar 2004, 126). Pred tem brezposelnost ni presegla 15.000 oseb, tedaj pa je skokovito porasla in najvišji delež brezposelnih dosegla leta 1993 s 137.000 osebami. V drugi polovici devetdesetih let se je gospodarstvo ponovno zagnalo, kar pa ni imelo večjega učinka na zaposlenost – v glavnem je pozitivno učinkovalo na povečanje produktivnosti dela. Registrirana brezposelnost se je tako le počasi zmanjševala, večji premik na tem področju se je zgodil leta 1999, na kar so vplivale

vključitev Slovenije v Evropsko unijo in na splošno ugodnejše gospodarske razmere po svetu (Zavod RS za zaposlovanje 2016, 8).

V letu 2009 sta se na trgu dela pojavili gospodarska in finančna kriza, njun vpliv je bilo čutiti še kar nekaj časa. V le nekaj letih se je število brezposelnih v Sloveniji povzpelo na 110.000 oseb. Zaradi krize se je zaposlovalo manj ljudi, vse več pa je bilo v evidenci ranljivih brezposelnih. Registrirana brezposelnost je postopno pričela upadati z letom 2014, hkrati so se tedaj tudi na področju zaposlenosti začeli kazati pozitivni trendi (Zavod RS za zaposlovanje 2014, 8–9).

Zavod RS za zaposlovanje na svoji spletni strani že od januarja 2011 objavlja kratka mesečna poročila razmer na trgu dela in stanja v evidencah brezposelnih oseb. Na kratko bom povzela nekatere zanimivejše rezultate, pri čemer se je treba zavedati, da podatki veljajo za celotno slovensko družbo in tega ni mogoče preslikati na romsko populacijo, katero obravnavam v svojem delu.

Aprila 2012 je stopnja registrirane brezposelnosti prvič upadla pod 110.000 oseb. Praviloma je bil vsako leto junija ugotovljen zaporedni večmesečni upad brezposelnosti. V glavnem podatki ves čas kažejo na pozitivne spremembe, saj je brezposelnost vse nižja, zaposlitev je vse več, tudi s strani delodajalcev je čedalje več povpraševanja po delavcih in posledično več objav prostih delovnih mest. Praviloma je bilo v mesecu oktobru vseh let največ prijav iskalcev prve zaposlitve, kar je pričakovano, saj je tedaj večjemu delu študentov potekel njihov status. Tudi ob decembrnih je brezposelnost porasla in se znižala marca naslednje leto, kar je odraz sezonskih zaposlitev. V marcu 2015 je bilo še posebej izpostavljeno, da je bilo tistikrat največ zaposlitev brezposelnih oseb, ki jih je bilo takrat 118.099. V juniju 2016 je ta številka ponovno upadla pod 100.000. Septembra 2016 so statistični podatki pokazali, da je bila brezposelnost že osmi mesec zapored nižja. Novejši podatek iz meseca maja 2017 kaže na to, da je bila brezposelnost nižja v vseh območnih službah Slovenije (teh je 12), na splošno je bilo v Sloveniji brezposelnih takrat 87.655. V avgustu 2017 se je število njih še znižalo na 84.674, najnovejši podatek iz meseca septembra 2017 pa kaže, da je registriranih brezposelnih trenutno »le« še 83.843 (Zavod RS za zaposlovanje 2010).

Opaziti je torej, da se situacija na trgu dela premika v pozitivno smer, a vendar je še vedno precej tistih, ki v evidencah ostajajo. Temu botrujejo različni vzroki, in sicer od zdravstvenih, socialnih in drugih ovir. Navedeno velja za vse ljudi – tako za Rome kot za ostale.

Navedeni statistični podatki niso relevantni za romsko populacijo, saj zaradi kompleksne situacije, v katero so vpeti (nižja ali nedokončana izobrazba, vzorci staršev glede načina življenja, drugačne vrednote tudi kar se tiče dela ...), dostikrat sploh nimajo možnosti kandidirati na številna razpisana prosta delovna mesta.

Počkar (2004, 129) govori o tem, da ima brezposelnost številne negativne posledice tako za širšo družbo kot za posameznika. Na makro družbeni ravni je negativen vpliv zaznati v nižji kakovosti življenja; zaradi široke ponudbe na trgu dela tudi obstoječa zaposlitev vsem delavcem predstavlja manjšo varnost in ima pri njihovem delodajalcu manjšo težo, saj jih lahko ta kadar koli zamenja z novo razpoložljivo delovno silo. V času velike brezposelnosti v družbi se še bolj izmikajo zaposlitvene možnosti ljudem, ki so manj konkurenčni na trgu dela – mednje sodijo tudi pripadniki etničnih manjšin (Rome), starejši, invalidi ... Zaradi vsesplošnega nezadovoljstva nastaja v družbi več kriminala, nasilja, tudi samomorilnosti ... Za državo visoka brezposelnost pomeni tudi manj plačanih davkov. V takšnem primeru se več državnega denarja namenja denarnim nadomestilom, manj sredstev pa ostaja za druge dejavnosti, kot sta denimo šolstvo ali zdravstvo.

Na mikro ravni posameznika pa le-tega brezposelnost najbolj prizadene v gmotnem smislu. Lahko bi rekli tudi, da imajo brezposelni več zdravstvenih težav – bodisi zato, ker nimajo denarja, da bi živeli bolj zdravo, ali zato, ker so zaradi brezposelnosti depresivni in so precej zmanjšani njihovi družbeni stiki. Večkrat so sami in pasivni ter negativno naravnani, ker se zaradi nižjega ekonomskega statusa ne morejo udeležiti priljubljenih dejavnosti (npr. obisk kina, gledališča, opere, športnih, glasbenih in drugih družabnih prireditev, izletov ...). Kljub temu da imajo brezposelni na voljo več časa kot zaposleni, pa imajo pravzaprav težavo z organiziranjem le-tega. Ne vedo namreč, kaj početi s toliko »praznega« časa. Poleg tega se ne morejo razvijati, dopolnjevati in uporabljati svojega pridobljenega znanja – ravno nasprotno – v kolikor preteče že dalj časa od konca šolanja do prve ali naslednje zaposlitve, se postopoma izgublja tudi pridobljeno znanje. Zaradi vsega tega se veliko brezposelnih oseb v svojem statusu počuti, kot da so izgubili smisel ter osebno in socialno identiteto in ne nazadnje, ko se razpravlja o mladih brezposelnih, so ti zaradi svojega statusa primorani preložiti prehod v odraslost (Počkar 2004, 129–130), kljub temu da so po nekaterih kriterijih že odrasli (imajo svojo družino ...).

3 VSAKDANJE ŽIVLJENJE ROMOV

3.1 Raziskovanje romskega vsakdana

Raziskovanju posameznih segmentov vsakdanjega življenja in kulture Romov sta svojo pozornost posvetila že v 19. stoletju slavist in jezikoslovec Fran Miklošič ter zgodovinar in narodopisec Janez Trdina. O Romih je bilo kar nekaj napisanega tudi na kriminalnem in etnografskem področju v tujih jezikih. Približno stoletje kasneje sta se na Slovenskem z Romi ukvarjala tudi pravnik Franc Ogrin in Vanek Šiftar in kasneje še etnologinja Pavla Štrukelj (Studen 2015, 8) ter številni drugi raziskovalci različnih strok (bodisi sociologi, geografi, politologi ...), kot denimo Brizani-Traja, Horvat Muc, Klopčič, Polzer, Studen, Tancer, Zupančič ...

Raziskovalci so Rome začeli proučevati zaradi njihove drugačnosti od večinske družbe – ravno njihov, za prevladujočo družbo specifičen način življenja, ki odstopa od večine naših družbenih pravil, jih je pritegnil, da so to skupnost začeli podrobneje raziskovati na znanstven način. To je bilo okvirno nekje med 16. in 17. stoletjem (Tancer 1994, 21).

Na podlagi zanimanja o spremljanju in predlogih reševanja romskega vprašanja so nastala številna dela različnih avtorjev, eno obširnejših raziskovalnih del o vsakdanjem načinu življenja Romov je napisala prav romologinja, etnologinja in publicistka Pavla Štrukelj, v katerem gre za skupek več let trajajočih terenskih raziskovanj (glej Štrukelj 2004).

V preteklosti je bil način življenja Romov v znatno večji meri kot danes povezan z njihovimi tradicijami, navadami in običaji. Danes je tega precej manj, a jih prežetost z romsko kulturo še vedno precej determinira in jih s tem postavlja v inferiorni položaj v primerjavi s prevladujočo slovensko družbo. Integracijo pripadnikov romske skupnosti v vsakdan in družbeno življenje domačinov otežujejo njihovi tradicionalni vzorci vsakdanjega načina življenja in drugačne vrednote ter nizka raven zaposlenosti (Fink Jovanović 2006, 28). Sama bi k temu dodala še nizko raven zaposljivosti, ki izvira iz visoke stopnje neizobraženosti.

3.2 Romi v Sloveniji

Podatek o tem, koliko pripadnikov romske etnije prebiva na področju Slovenije, ni natančno znan, saj se velik odstotek njih ob splošnem popisu prebivalstva ne opredeli za Roma (Winkler 1991, 27). Sicer pa je ta populacija danes naseljena na različnih področjih Slovenije, razmere, v katerih živijo, pa se razlikujejo ne le znotraj geografskih regij, temveč tudi znotraj vsake regije

posebej (Horvat 1999, 20). Na to vplivajo različni dejavniki in posledično so tudi njihovi načini vsakdanjega življenja zelo raznoliki. Večinsko prebivalstvo izraža največjo netoleranco do tistih, pri katerih sta stopnja socializiranosti in nadalje integriranosti v dominantno družbo najnižji (Winkler 1991, 27). Na eni strani se velik del Romov sooča s težkimi socialnimi razmerami, kar je v korelaciji z njihovo nizko izobraženostjo, precejšnjo nezaposlenostjo in s stališča dominantne družbe – manj kakovostnimi bivalnimi razmerami. Na drugi strani pa so sicer v manjšini, izobraženi in zaposleni Romi, katerih kakovost domov je povsem primerljiva s povprečnim slovenskim domom. Ti so v celoti socializirani in integrirani v slovensko družbo. Iz tega razloga ni mogoče govoriti le o enem načinu življenja Romov, saj znotraj njih obstajajo številne razlike (Horvat 1999, 20).

Na splošno veljajo prekmurski Romi med celotno romsko populacijo v Sloveniji za najbolj asimilirane načinu življenja večinske družbe. Imajo namreč višjo izobrazbeno strukturo, boljši ekonomski status, njihove življenjske razmere so z gledišča prevladujoče družbe bolj urejene, socialni in družbeni status pa višja v nasprotju z dolenskimi Romi (Pintarič 2011, 77; Winkler 1991, 27).

Kot celotna skupnost pa so Romi v vsaki izmed držav, kjer so se naselili, postali in ostali na obrobju kot marginalizirana družbena skupina na vseh področjih njihovih življenj (Fink Jovanovič 2006, 28; Tancer 1994, 96).

Tudi Klien (1999, 106) ugotavlja, da se družbeni položaj Romov iz srednje in vzhodne Evrope med seboj razlikuje, a vendar nikjer ni povsem zadovoljiv. Pri tem se je pretežno nanašal na dva segmenta, ki najbolj odražata obstoječo situacijo – bivanjske razmere in področje zaposlovanja Romov.

Tudi zdravje je v korelaciji s kakovostjo bivanjskih razmer, katerim je posameznik dnevno izpostavljen. Hkrati na zdravje vplivata tudi izobraženost ljudi in njihov ekonomski položaj. V soodvisnosti od teh dejavnikov se Romi ne morejo posluževati zdravega življenjskega sloga (ne morejo se prehranjevati dovolj zdravo, prav tako se ne morejo vključevati v organizirane telesne dejavnosti, ki imajo na zdravje ljudi velik pozitiven vpliv). Zaradi številnih težav, povezanih z marginalnim položajem v družbi, se zatekajo k različnim drogam, kar ponovno vpliva na slabše zdravstveno stanje (Horvat-Muc 2011, 117; Janhar 2012, 103).

Kljub manjšini Romov, ki se jim je bodisi prek izobrazbe in/ali zaposlitve uspelo povzpeti po družbeni lestvici in se integrirati v slovensko družbo, je še vedno velik del tistih, ki sebe in svoje družine preživljajo le s pomočjo socialnih transferjev in živijo v precej neugodnih

razmerah. Vendarle pa je na splošno zaznati večjo asimilacijo Romov v večinsko družbo v primerjavi s preteklostjo, saj Romi sami vse pogosteje izražajo mnenje o tem, da morajo sami poskrbeti zase in za svoje družine in se pri tem ne zanašati na pomoč institucij občin ali države (Horvat 1999, 20). Tudi bivanjske razmere Romov se postopoma izboljšujejo, a pri velikem delu romske populacije še vedno niso na nivoju običajnih bivalnih razmer, kot jih predpostavlja superiorna družba. Večji del Romov je nezaposlenih, k čemur veliko pripomore neizobraženost. Posledično je njihov življenjski standard nižji kot velja za večinsko prebivalstvo. Vse navedeno je hkrati vzrok in/ali posledica, da se ne zmorejo v še večji meri integrirati v širše družbeno okolje (Tancer 2006, 36).

Nekateri Romi imajo v relaciji z dominantno družbo drugačen način življenja in zaradi ohranjanja tradicionalnih navad in običajev, razmer, v katerih živijo, in neskladnosti z načinom življenja večinskega prebivalstva pogosto prihaja do nesoglasij tako z ljudmi, ki niso Romi, kot tudi z njimi samimi (Winkler 1991, 28) (torej s tistimi, katerih način življenja je bližje večinski populaciji kot romski). Kadar se v okolici, kjer bivajo tudi Romi, dogaja kakršno koli kršenje zakona oz. predpisov, so velikokrat posredi tudi tisti Romi, ki so bolj socializirani v svojo kot slovensko kulturo, kar še bolj utrjuje predsodke in nestrpnost večinske populacije do njih. Romi pravzaprav predstavljajo neko subkulturo, katere značilnosti niso najbolj sprejemljive za širšo družbo – ravno nasprotno – njihova vedenja ostala družba vidi kot izrazito asocialna. Zaradi tega posledično nastajajo novi konflikti in se ohranjajo stari (Tancer 1994, 96; Winkler 1991, 28–29).

Z razvojem romske družbe, nenehnimi pritiski oziroma spodbudami vladnih in nevladnih organizacij slovenske družbe ter motiviranostjo Romov za integracijo v večinsko družbo so se njihovi vsakdanji vzorci življenja, značilni za prejšnja stoletja, pri nekaterih Romih spremenili bolj, pri drugih manj. Še vedno jih je velik delež precej oddaljenih od vsakdanjega načina življenja, ki je značilen za večinsko družbo, zaradi česar imajo težave na številnih področjih, ki zajemajo sfero dominantne družbe.

3.3 Projekti in raziskave na področju romske tematike

V okviru romske tematike so bile izvedene številne raziskave, s pomočjo katerih so raziskovalci ugotavljali in analizirali obstoječo situacijo vsakdanjega življenja Romov. Poleg raziskav je bilo izpeljanih tudi kar nekaj projektov z namenom, da bi se Romom omogočile boljše možnosti za življenje s tem, ko bi se množično vključevali v vrtce in šole, se izobrazili in nato zaposlili.

V glavnem so bili tako študije kot ukrepi usmerjeni v izobraževanje in zaposlovanje; v nadaljevanju omenjam nekatere od njih.

Pedagoški inštitut je med letoma 2003 in 2005 del romske populacije vključil v projekt, znotraj katerega so se ukvarjali z zagotavljanjem inkluzivnih pristopov, katerih bistvo je, da bi se romski otroci in učenci lažje in bolj uspešno vključevali v vrtce in šole (Bohte in Žagar 2011, 20, 22).

S podobnim namenom je bil izveden tudi projekt Re-FINE med letoma 2004 in 2007, kjer so izvajalci skušali odkriti metode o tem, kako čim bolj učinkovito vključiti romske otroke v šolo in na kakšen način izboljšati njihove akademske dosežke (Bohte in Žagar 2011, 20, 22).

V letu 2004 je bila v sodelovanju z Zvezo Romov Slovenije sprejeta »Strategija vzgoje in izobraževanja Romov«, ki so jo dopolnili v letu 2011. Iz tega dokumenta so se oblikovali še drugi ukrepi na tem področju, kot denimo vključevanje Romov v vrtce, nenehno izobraževanje in izpopolnjevanje učiteljev, uvedba izbirnega predmeta v osnovnih šolah – romska kultura, uvedba romskih pomočnikov v šole, izvedba programov medkulturnega sožitja in tako dalje (Horvat Muc 2011, 106).

Eden od bolj znanih projektov – UVRVI (Uspešno vključevanje romskih otrok v vzgojo in izobraževanje) se je izvajal z namenom oblikovanja novih in glede na potrebe romskih otrok njim bolj prilagojenih izobraževalnih programov. Vanj so bili prek profesionalnega usposabljanja, ki je potekalo med letoma 2008 in 2011, vključeni številni strokovni delavci v vzgoji in izobraževanju (Horvat Muc 2011, 106–109; Winkler 1991, 28).

Raziskava »Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR«, v kateri je raziskovalce zanimalo, kakšne izobraževalne in poklicne interese imajo Romi, je bila izvedena leta 2006 na približno osemsto Romih iz jugovzhodne Slovenije, starih od 15 do 45 let. Rezultati so pokazali, da večina Romov, to je 80 % intervjuvanih, nima končane osnovne šole, 45 % pa jih je izkazalo interes za vključitev v katerega od poklicnih izobraževanj, a so ob tem navajali številne ovire. Več kot 90 % intervjuvanih Romov je brezposelnih, tudi njihovi bivanjski pogoji so slabši od razmer, v katerih živi dominantna družba. Dve tretjini intervjuvanih je tedaj živelo v zidanih hišah, ena tretjina teh pa v barakah (Bohte in Žagar 2011, 20, 22, 130; Horvat Muc 2011, 109).

Tudi na področju zaposlovanja je bilo s strani Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve izvedenih kar nekaj programov, ki so bili namenjeni zaposlovanju Romov. Nekateri od teh so: »Romi in brezposelnost v Pomurju«, »Enakost možnosti zaposlovanja za Rome – naš skupni

izziv«, projekt »Razvoj modelov za izobraževanje in usposabljanje Romov z namenom zagotoviti povečanje rednega zaposlovanja«, Phare programi – namenjeni Romom, »programi aktivne politike zaposlovanja, ki so vključevali tudi programe zaposlovanja Romov«, javna dela, namenjena njim (Horvat Muc 2011, 112). Znotraj skupnosti EQUAL sta se razvili dve partnerstvi, in sicer »Razvojno partnerstvo Romskega zaposlitvenega centra« ter »Razvojno partnerstvo Romskega izobraževalno-informativnega centra«. V teh centrih so imeli Romi možnost pridobivanja informacij glede usposabljanja, izobraževanja in zaposlovanja (Bohte in Žagar 2011, 20, 22; Horvat Muc 2011, 112).

Omenila sem le nekatere raziskave oz. projekte, saj je bilo na tem področju storjenega že precej, pa vendar Klopčič (2006) povzema kritične študije, iz katerih je razbrati, da politike in ukrepi, ki so bili sprejeti na evropskih in državnih ravneh z namenom izboljšanja vsakdanjega življenja Romov, niso dosegli svojega cilja. Globalno gledano, njihove težave še vedno ostajajo: »slab socialno-ekonomski položaj, nizka izobrazbena raven, brezposelnost in odvisnosti od socialnih transferjev, izključevanje, diskriminacija, nestrpnost in antiromski rasizem ter pomanjkanje medkulturnega dialoga med romsko skupnostjo in večino« (prav tam, 76).

Znotraj vsakdanjega življenja Romov je sicer odprtega še veliko prostora za raziskovanje, sama pa sem se v pričujočem delu omejila zlasti na tri vidike vsakdanjega življenja; to so področja 1. vzgoje in izobraževanja, 2. zaposlovanja in 3. bivanjskih razmer, ki jih bom podrobneje razdelala v naslednjih poglavjih.

3.4 Vzgoja in izobraževanje

Izobraževanje pomeni eno od perspektiv socializacije, znotraj katerega mladi pridobivajo znanje in se učijo različnih veščin. Pomembno pripomore tudi k oblikovanju posameznikovih prepričanj in moralnih vrednot (Haralambos 2001, 731).

Pri tem je treba razlikovati majhne družbe, kot so bile denimo na eni strani lovske in nabiralniške, na drugi strani pa večje kompleksne predindustrijske družbe. V prvih se je izobraževanje, podobno kot je bilo značilno tudi za romsko skupnost, priključilo ostalim sferam življenja. Mladostniki so se učili v glavnem s tem, ko so se vključevali v svojo družbo. Različna znanja in spretnosti so si pridobivali izključno neformalno, s posnemanjem svojih staršev in

drugih odraslih. Ti so mladim prek vsakdanje rutine delili nasvete in jih usmerjali. Dečke so vodili v glavnem njihovi očetje, deklice pa so sledile zgledu svojih mater (Haralambos 2001, 733). V bolj kompleksnih družbah pa so se že pred razvojem industrializacije pričele razvijati »specializirane izobraževalne institucije skupaj s specializirano vlogo učitelja« (Haralambos 2001, 733). Takrat je bilo formalno izobraževanje namenjeno le manjšini družbene elite, preostalemu množičnemu prebivalstvu pa je bilo to omogočeno precej kasneje (Haralambos 2001, 733; Počkar in Barle-Lakota 2004, 101). Od konca 19. stoletja naprej si je brez šole kot javne institucije, v kateri poteka nujna in samoumevna različica socializacije, nemogoče predstavljati moderno družbo in delovanje posameznika v njej. Moderne družbe pojmujejo nepismenost kot eno hujših pomanjkljivosti posameznika. Na podlagi deleža (ne)pismenih pripadnikov neke družbe se meri njena stopnja bodisi razvitosti ali zaostalosti; enako velja za delež posameznikov, ki so vključeni v izobraževalni proces na določenih stopnjah in za povprečno dolžino trajanja njihovega šolanja (Počkar in Barle-Lakota 2004, 103).

Za današnje zahodno-moderne družbe torej velja, da izobraževanje predstavlja gonilno silo v smeri družbenega napredka.

Šola predstavlja družbeno institucijo, v kateri poteka edukacija. Pri tem gre za sistematično in načrtno vzgojo in izobraževanje. »V tem procesu »družba« posreduje vnaprej določene in izbrane vzorce vedenja, znanja, delovne veščine, vrednote in norme mlajšim generacijam« (Počkar in Barle-Lakota 2004, 101). Izobraževanje je tako eden najpomembnejših dejavnikov ohranjanja obstoječega družbenega sistema (Haralambos 2001, 734).

Družbeno poreklo posameznika pa je še vedno tisti dejavnik, ki determinira njegove življenjske priložnosti (Počkar in Barle-Lakota 2004, 103), o čemer bom več pisala v nadaljevanju.

Za velik odstotek romskih otrok velja, da na področju izobraževanja med njimi in ostalimi šolajočimi se otroki obstaja precejšnja vrzel. Razlogi za to so številni in kompleksni ter v medsebojni korelaciji, pri čemer jih večina izvira iz enega skupnega imenovalca – njihovega vsakdanjega načina življenja, s čimer se ukvarjam v pričujočem delu.

Številne polemike glede vzgoje in izobraževanja Romov so se pričele v novejšem času, kar je povezano z vzpostavitvijo nove šolske zakonodaje, po kateri je osnovnošolsko izobraževanje obvezno (Tancer 1994, 36–37).

Romi bi svoj družbeno-ekonomski položaj v smislu, kot ga živi večinska družba, lahko izboljšali prek ustrezne vzgoje in izobraževanja (Horvat Muc 2006, 14).

Prek rednega izobraževanja bi se Romi socializirali v prevladujočo slovensko kulturo in si na ta način izboljšali zaposlitvene možnosti. Obstojec sistem večinske družbe, vključujoč vzgojno-izobraževalne in delovne institucije, namreč nima izdelanih mehanizmov sprejemanja drugih kultur in sodelovanja z njimi, zaradi česar vedno ostajajo na poziciji »drugorazrednega državljana«. Manjšina pripadnikov romske skupnosti se je že integrirala v sistem dominantne družbe. To pomeni, da se skupaj s pripadniki te družbe vključuje v šolanje in kasneje tudi pričakuje zaposlitev, medtem ko se precejšen delež dolenjskih Romov ni integriral v superiorno slovensko družbo, kar se manifestira v njihovem precej slabem socialnem položaju.

Glede na to, da se omenjeno poglavje dotika izobraževanja Romov, se bom tekom pisanja pogosto navezala na projekt, ki ga je izvedlo Ministrstvo za šolstvo in šport. Gre za »Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje«, kratica tega projekta, ki jo bom v nadaljevanju večkrat uporabila, je UVRVI. Glavni cilj projekta je bil združiti čim več strokovnih delavcev, ki se pri svojem delu ukvarjajo tudi z Romi, da na podlagi svojih strokovnih znanj in izkušenj razmišljajo o novih metodah in pristopih za delo s to populacijo. V projekt so se vključili strokovni delavci iz približno sedemdesetih različnih institucij (v glavnem so bili to šole in vrtci ter ljudske univerze) znotraj vse Slovenije, tudi strokovnjaki iz kočevske regije, in sicer so bili to predstavniki OŠ Stara Cerkev, OŠ Ljubo Šercer Kočevje, OŠ Ob Rinži Kočevje, Ljudska univerza Kočevje ter OŠ Stari trg ob Kolpi. V okviru tega projekta je bilo izpeljanih štirinajst različnih programov, v enem od teh je potekalo tudi usposabljanje romskih pomočnikov (Bohte in Žagar 2011, 16, 25, 38), ki naj bi pomembno vplivali na izboljšanje učnega uspeha romskih otrok.

3.4.1 Romski otroci v vrtcu

Primarni vzrok slabše izobraženosti romske populacije je nujno umestiti že v zgodnjo fazo njihovega razvoja, torej v čas obiskovanja vrtca, kjer se imajo možnost socializirati in naučiti z vidika večinske družbe primernih vedenj. Glede na to, da Romi izvirajo iz druge kulture, se lahko v vrtcu skupaj z drugimi romskimi in neromskimi vrstniki postopoma naučijo slovenskega jezika, ki predstavlja pomemben dejavnik opustitve šolanja in kasneje nezaposlitve. Hkrati se v vrtcu naučijo tudi številnih drugih veščin, kot jih določa Kurikulum za vrtce (Bohte in Žagar 2011, 29). Zelo pomembne so dnevne dejavnosti, s katerimi se otroci srečujejo v vrtcih in znotraj katerih delujejo. Sem sodijo medsebojne interakcije z drugimi vrstniki, vzgojiteljeva raba pohvale in graje, pravila, ki jih morajo otroci upoštevati glede prostorskih in časovnih omejitev. V teh elementih je opaziti prikriti kurikulum, prek katerega

je možno učinkovito vzgojno vplivati na otroka. Z opazovanjem vzgojitelja se učijo tudi različnih socialnih vedenj (Bahovec in drugi 1999, 11–12). Osnovna področja, ki jih vsebuje Kurikulum za vrtce, pa so gibanje, v okviru katerega otroci razvijajo svoje gibalne sposobnosti, jezik, umetnost, družba, narava in matematika (Bahovec in drugi 1999, 14). Predšolsko obdobje je za otroka najpomembnejše za govorni razvoj. V tem času se seznanijo s pisnim jezikom, naučijo se razumevanja sporočil drugih ljudi in izražanja svojih misli, doživljanj in čustev. Umetnost predstavlja področje, v katerem otrok na druge načine komunicira in se izraža – bodisi prek risb, glasbe, plesa ... (Bahovec in drugi 1999, 14, 19, 23). V okviru družbenih dejavnosti pridobijo vpogled v širšo družbo, spoznavajo »vsakdanje življenje ljudi, družinsko življenje, delovna okolja in poklice, kulturno življenje itn.« (Bahovec in drugi 1999, 32). Poleg tega, da se na različne načine vključujejo v večinsko kulturo, se otroci že s predšolsko vzgojo seznanjajo z obstojem drugih kultur in civilizacij in se učijo spoštovanja in strpnosti do ljudi iz drugih kulturnih okolij. V vrtcu otroci spoznavajo zunanje okolje, pri čemer se srečujejo z živalmi in rastlinami, se učijo ustreznega ravnanja z njimi in na sploh obzirnega odnosa do okolja. Ne nazadnje pa se v okviru predšolske vzgoje otroci spoznavajo z začetnimi matematičnimi nastavki, saj je precej komunikacije v smeri, česa je več ali manj, kaj je veliko ali majhno, otroci spoznavajo različne oblike, se učijo, kaj je celota in kaj njen del ... (Bahovec in drugi 1999, 32, 37, 44).

Romski otroci zaradi socializiranosti svojih staršev v romsko kulturo še vedno bolj izjemoma obiskujejo predšolsko vzgojo, ki je ena od samoumevnosti večinske družbe. Njihov izhodiščni položaj za nadaljnje življenje je tako že na začetku zelo drugačen – slabši, kar pomeni, da romski otroci v primerjavi z ostalimi nimajo enakih možnosti niti za igro in kasneje za učenje (Novak 2011, 29). Tako so nekateri učenci Romi v šoli obravnavani celo kot učenci s posebnimi potrebami, ker zaradi okoliščin, v katerih so se znašli, ne zmorejo pokazati svojega razvojnega potenciala. Posledično pri pouku ne sledijo drugim vrstnikom, saj imajo ob vstopu v šolo otroci zelo različna predznanja, šolski programi pa so prilagojeni večini.

Romski otroci so ponekod vključeni tako v redne predšolske oddelke kot tudi v posebne romske oddelke. Pri tem se je izkazalo, da so tisti Romi, ki so predšolsko vzgojo obiskovali skupaj z otroki, ki niso Romi, v doseganju rezultatov učenja popolnoma primerljivi z drugimi učenci (Novak 2011, 29).

Učni uspeh Romov je torej vsaj delno determiniran že s tem, ali so vključeni v predšolsko vzgojo ali ne, in nadalje tudi s tem, če sploh so vključeni v mešane oddelke. Izrednega pomena

je, da se romski otroci že v tistem času učijo slovenščine, saj za velik del romskih otrok to še vedno pomeni tuj jezik (Bohte in Žagar 2011, 33; Novak 2011, 29).

Primarna socializacija otrok, ki navadno poteka znotraj družine, ima največji vpliv na posameznikovo življenje.

Po G. H. Meadu se posameznikov občutek sebe izblikuje »v interakciji z drugimi ljudmi« (Počkar 2004a, 31). Gre za proces, v katerem otrok prek igre postane družbeno bitje, kar poteka zlasti s posnemanjem drugih (Počkar 2004a, 31). Otrok se odziva na vedenja svojih staršev, posnema njihov zgled in se uči zavzeti svoje mesto v družbi. Ponotranji norme in vrednote, katerim sledijo tudi njegovi pomembni Drugi.

Primarna socializacija večine Romov se v veliki meri razlikuje od njihove sekundarne socializacije, torej tiste, ki so je deležni v širšem družbenem okolju (v vrtcu, šoli ...). Zaradi tega imajo romski učenci v šoli več težav od drugih vrstnikov: določene sposobnosti imajo manj razvite, predvsem verbalne, ki so v sedanjem sistemu šole ključnega pomena za uspeh. Hkrati imajo težave tudi pri tem, ko se morajo prilagajati šolskim pravilom, ki jim večinoma niso blizu in so jim nepoznana. Obstaja velik razpon med tem, kaj za učitelja pomeni lepo vedenje in kaj to pomeni romskemu učencu. Otroci staršev iz nižjih družbenih razredov, kamor večinoma sodijo tudi Romi, se vedejo na način, ki ga šola ne odobrava in ga označi kot neprilagojenega in deviantnega, medtem ko je bil njegov način vedenja v domačem okolju povsem konformen (Fabić 2011, 65).

Ena od ključnih težav, ki se pojavlja na področju vzgoje in izobraževanja, je socializacija v večinsko kulturo. Otroci, katerih izvorna družina živi v težkih socialnih razmerah in imajo drugačne vrednote in navade, se namreč veliko težje vključujejo med ostale otroke. Druga izredno pomembna težava, ki zavira njihov učni uspeh, pa je neznanje slovenskega jezika. Velik delež romskih otrok, ki se vključijo v vrtec in šolo, razume le romski jezik in se šele kasneje začnejo učiti slovenskega jezika kot njim enega od tujih jezikov (Winkler 1991, 28).

3.4.2 Učni uspeh romskih otrok – rezultat njihove inteligence ali širših družbenih dejavnikov?

Tancer (1994) je v enem od svojih del opisal navodila, ki bi jih bilo po njegovem smiselno uporabiti pri prilagajanju osnovnošolskega programa, namenjenega romskim učencem. Glede na njegovo razmišljanje je treba te učence obravnavati kot otroke s posebnimi potrebami. Temu botruje njihovo slabše poznavanje slovenskega jezika, zaradi česar se na specifičen način

vključujejo v vzgojno-izobraževalne procese. Hkrati pa posebnost romskih otrok utemeljuje z njihovimi drugačnimi tako materialnimi, kulturnimi kot socialnimi razmerami, v katerih živijo. Zapisal je celo takole: »Upoštevati je potrebno njihovo kratkotrajnejšo sposobnost pozornosti in vztrajnosti ter posebnosti, ki izhajajo iz njihove pripadnosti romski skupnosti, predvsem njihovo večjo potrebo po gibanju in bivanju na prostem. Za romske učence je značilen tudi praviloma nižji šolski obisk in predčasno izstopanje iz osnovne šole« (prav tam, 84).

Številne raziskave potrjujejo, da na otrokov šolski uspeh vplivajo tako širše okolje, v katerem se giba, poleg tega tudi odnosi, ki jih ima z bližnjimi, kot sociokulturne razmere znotraj družine. Družbeno okolje posameznika nenehno spreminja, preoblikuje in vzgaja – nanj ima močan vpliv. V korelaciji z okoljem, v katerem posameznik živi, se njegove možnosti lastnega razvoja in osvajanja znanja precej razlikujejo, ne glede na to, da so sicer formalni pogoji, ki jih imajo otroci za izobraževanje, povsem enaki (Tancer 1994, 93).

Eni od pomembnih razlogov slabše učne uspešnosti romskih otrok so njihova ne vključenost v predšolsko vzgojo, neredno prihajanje k pouku oz. precejšen izostanek od tega, s stališča prevladujoče družbe nezadostna podpora romskih staršev njihovim otrokom glede domačega dela za šolo ... Posledično je pri romskih učencih že v osnovnošolskem izobraževanju zabeležen velik osip, nadaljevanje šolanja na srednji šoli in na fakulteti je pri njih bolj izjema kot pravilo, dekleta zelo zgodaj postajajo mame ... (Žagar 2011, 7).

Vsi ti dejavniki pa ne obstajajo neodvisno sami zase, temveč nastajajo sočasno ob določenih okoliščinah. Prav zato je tema (ne)izobraženosti Romov precej kompleksna in je nikakor ne moremo obravnavati enoznačno. Najbolj krivično in nestrokovno bi bilo reči, da imajo romski učenci slabši uspeh od ostalih zato, ker so manj inteligentni, saj temu nikakor ni tako.

Vseeno pa že sama primarna socializacija in vzgoja tako s strani staršev kot vzgojiteljev in vzgojiteljic v vrtcu ter kasneje izobraževanje v šoli pomenijo tiste ključne komponente, ki močno vplivajo na to, v kolikšni meri bo posameznik lahko izkoristil svoj inteligenčni potencial in razvijal svoje sposobnosti.

Dejstvo je, da imajo Romi v vzgojno-izobraževalnih institucijah pogosto tako učne kot vzgojne težave. Najtežje pa je tistim, ki jim vsakdanji način življenja njihovega domačega okolja ne nudi dovolj možnosti in spodbud, kot je to pričakovano za večinsko družbo. Velik del otrokovega razvoja se odvija v predšolskem obdobju. V kolikor v njem nimajo zagotovljenih dovolj dobrih pogojev v smislu življenjskih razmer in okolja, imajo v času šolanja precej večje težave od drugih, ki imajo te osnovne pogoje zagotovljene. Ključni elementi vsakdanjega

načina življenja, ki močno vplivajo na njihovo uspešnost v šoli, so zelo skromne življenjske izkušnje in splošna razgledanost, kar je povezano z nizko izobrazbo in nižjim socialno-ekonomskim statusom njihovih staršev. Hkrati je pomembno izpostaviti, da zaradi prežetosti z romsko kulturo in neintegriranosti v slovensko že romski odrasli slabše govorijo slovenski jezik. Veliko njih med seboj komunicira v romščini. Posledično tudi otroke v njihovem razvojno najpomembnejšem obdobju prek medsebojnih interakcij učijo romskega jezika. Zaradi tega, ker sami niso najbolj večji izražanja v slovenskem jeziku in so na splošno neizobraženi, tudi otrokom ne morejo nuditi ustrezne pomoči pri šolskih nalogah. Vse to onemogoča oziroma zavira njihov napredek v šoli (Vöröš 2011, 54).

Katja Nastran je kot psihologinja v eni od slovenskih osnovnih šol zapisala smernice uspešnega učenja vseh šolarjev. Pri tem je kot pomemben dejavnik izpostavila že redno zbrano in aktivno prisotnost otroka v šoli, pri čemer je pomembno, da ta posluša učitelja, sodeluje in mu postavlja vprašanja. V kolikor iz kakršnih koli razlogov učenec kdaj izostane od pouka, je pomembno, da snov čim prej prepíše in nadoknadi. Hkrati ima velik pomen za dobre akademske uspehe tudi urejenost šolskih zvezkov. Poleg tega dobremu šolskemu uspehu korelira tudi domače delo za šolo in primerno urejen prostor, ki je temu namenjen. Otroci naj bi doma redno pisali domače naloge ter se sproti učili in ponavljali snov. Da to poteka kakovostno, pa je nujno, da ima otrok temu namenjen svoj prostor, v katerem ima svojo pisalno mizo in omaro, v kateri so spravljene šolske potrebščine. Miza mora biti pospravljena, primerno osvetljena, celoten prostor pa prezračen in toplotno izoliran. V času učenja je pomembno, da so vsi moteči elementi sodobne tehnologije, kot so televizija, radio, računalnik itd., izključeni. Smiselno je, da ima otrok zastavljen nek urnik učenja; po opravljenih domačih obveznostih za šolo je priporočljivo, da se ukvarja s katerim od zelenih popoldanskih krožkov, pri katerih se lahko sprosti. Kot pogoje uspešnega učenja je psihologinja Nastran navedla tudi minimalno osem ur spanja, vsakodnevno zajtrkovanje, obroke, pripravljene v skladu z načeli zdravega prehranjevanja, dnevno gibanje na svežem zraku in le zmerno uporabo sodobne tehnologije. Ključni element, ki vse navedene smernice lahko učinkovito podpre ali ovrže, pa so otrokovi starši, ki mu predstavljajo največji zgled in ga pri domačem delu za šolo bolj ali manj spodbujajo (Nastran 2017).

Vseh navedenih napotkov za uspešno učenje otroci Romov ne morejo izpolnjevati, saj za to nimajo ustreznih pogojev. Hkrati so te smernice zapisane z razmišljanjem o povprečnih slovenskih šolarjih, staršev srednjega ali višjega razreda. Romske otroke pri uspešnosti v obstoječem izobraževalnem sistemu dodatno zavira še njihova kultura, ki predpostavlja

drugačno razporeditev vrednot v primerjavi z večinsko družbo, ki izobraževanje in zaposlovanje postavlja na vrh lestvice vrednot.

Že sam slabši socialni status družine pomembno vpliva na to, da je otrok v šoli manj uspešen ne glede na to, ali gre za Roma ali ne. Več raziskav je že dokazalo, da je ima »socialno prikrajšan otrok več možnosti, da bo učno neuspešen kot njegov enako nadarjen vrstnik, kateremu starši lahko zagotovijo podporo, motivacijo in razne oblike učne pomoči, bodisi da otroku sami pomagajo ali pa plačajo inštruktorja« (Fabić 2011, 66). Znotraj tega opisa sodijo tudi kočevski Romi, katerih socialni status je znatno nižji od preostalega lokalnega prebivalstva.

Na tem področju bo potrebno še veliko ukrepanja – tako na sistemski kot individualni ravni, do takrat pa bodo verjetno Romi tako v vrtcih, šolah in ne nazadnje na delovnih mestih ostajali v senci »pametnejših, uspešnejših in učinkovitejših« pripadnikov slovenske etnije. Sicer se situacija tako zaradi različnih ukrepov države kot asimiliranih načinov življenj Romov postopoma izboljšuje, kar pomeni, da kombinacija ravnanj na makro in mikro ravni deluje, a vendar zelo počasi – vsakdanji vzorci romske skupnosti so še vedno precej zakoreninjeni v romsko kulturo, česar dominantna družba ne sprejema.

Šolski pedagogi, vključeni v projekt UVRVI, ugotavljajo, da tudi pri romskih otrocih prihaja do napredka v znanju, kljub temu pa jih večina s svojim znanjem še vedno precej zaostaja za ostalimi sošolci. Težko jim je dnevno slediti novim snovem, ko bi morali svoje dosedanje znanje le še nadgrajevati, a ne obvladajo osnovnih temeljev. Ena od udeleženk omenjenega projekta in pedagoginja, ki nudi dodatno strokovno pomoč Romom, pravi, da na individualnih urah z njimi opaža, da so motivirani za učenje in si želijo usvojiti novih znanj, a kljub pomoči, ki jim jo nudijo strokovni delavci, ni vidnega večjega napredka. Ob tem razmišlja o možnih vzrokih (navedla je šest po njenem mnenju ključnih) (Čadonič 2011, 60), pri čemer vsi izvirajo iz drugačnega načina življenja, ki je povezan z njihovo kulturo.

3.4.2.1 Dejavniki slabšega šolskega uspeha romskih otrok

V nadaljevanju bom izpostavila dejavnike, kot jih je prepoznala Čadonič (2011), in jih tudi sama natančneje razložila v navezavi z vsakdanjim življenjem Romov.

Romski otroci v prvi razred vstopajo s **šibkim znanjem slovensčine**, saj je to zanje pravzaprav tuj jezik (Čadonič 2011, 60). Vzroka slabšega poznavanja slovenskega jezika sta dva. Prvi je v tem, da tudi njihovi starši kot pripadniki drugače govoreče etnije niso najbolj veščji slovenskega

jezika. Iz tega razloga jim znanja slovenščine ne morejo posredovati v takšni meri, kot to pričakuje slovenski vzgojno-izobraževalni sistem.

Za šolski uspeh otroka v slovenski šoli ni bistveno le, da pomembni Drugi v domačem okolju uporabljajo slovenski jezik, temveč je izrednega pomena tudi oblika jezika, ki se uporablja. Po Bernsteinu obstajata elaborirani in restriktivni jezikovni kod. Elaborirani je tisti, ki je zahtevan v šoli in se ga uporablja na splošno v vseh formalnih interakcijah. Restriktivni govor pa se umešča v neformalnega, ki ga ljudje uporabljajo pri komuniciranju s prijatelji. Za starše srednjega razreda tako obstaja večja verjetnost, da doma uporabljajo elaborirani govor, medtem ko otroci staršev iz nižjega razreda bolj verjetno uporabljajo restriktivni jezik (Moore 1997, 68). Med uporabnike slednjega sodijo tudi Romi, kar je eden od kazalnikov njihovega slabšega jezikovnega razumevanja in izražanja v slovenščini.

Kljub temu da romski starši s svojimi otroki vsaj v določeni meri vendarle govorijo tudi v slovenskem jeziku, ga ti ne morejo usvojiti v tolikšni meri, kot bi ga, če bi bili njihovi starši pismeni oziroma bolj ali manj izobraženi. Odrasli Romi namreč poznajo slovenščino večinoma le na uporabni ravni, tudi sami razumejo in uporabljajo lažje in enostavnejše povedi in ga torej ne obvladajo kot učni jezik. Posledično imajo otroci v šoli težave pri govorjenju, pisanju in branju; pri upoštevanju jezikovnih zakonitosti (zamenjujejo spol in število ...), imajo skromnejši besedni zaklad in se zaradi vsega navedenega težje sprostijo. Romski učenci se v šoli večinoma srečujejo s težavami na področju slovenskega jezika. Poznavanje jezika, v katerem poteka pouk, pa je osnova za uspešno napredovanje. Posledično snovi ne razumejo popolnoma, prav tako si po svoje interpretirajo razlago učiteljevih navodil in drugega sporočanja. V šoli so nesproščeni, govorjenje omejujejo na najnujnejšo komunikacijo, niso vztrajni in motivirani za to, da z več učenja postanejo bolj uspešni, kljub temu da bi bili tega sposobni, saj imajo vse potrebne naravne danosti (Fabić 2011, 66).

Drugi vzrok šibkega znanja slovenščine pa je v ne vključenosti otrok v predšolsko vzgojo in izoliranosti romskih naselij, kjer se romski otroci ne morejo družiti z drugimi otroki. Na ta način nimajo možnosti, da bi poslušali kakršno koli interakcijo med otroki slovenskih staršev in se s slovenščino tekom igre v najzgodnejšem in za učenje najbolj dovzetnem obdobju spoznavali tudi sami.

Veliko romskih otrok se torej s slovenščino prvič sreča ravno ob vključitvi v osnovnošolsko izobraževanje, kjer nimajo možnosti poslušanja in spremljanja izobraževalnega procesa v maternem – romskem jeziku. Tako že od samega začetka (ko se učijo šele osnov, kot so pisanje,

branje in računanje) poslušajo vzgojno-izobraževalne vsebine v njim tujem jeziku (Fabić 2011, 66), kar otežuje njihovo napredovanje in skupaj z drugimi neugodnimi dejavniki pripomore k hitrejšemu osipu v šoli.

Pedagog, ki na eni od šol na Dolenjskem nudi dodatno strokovno pomoč romskim učencem, je prav tako prepričan, da je glavni vzrok učnim težavam, s katerimi se srečujejo Romi, ravno njihovo neobvladovanje jezika, ki izvira iz kulturno-socioloških dejavnikov (Bohte in Žagar 2011, 81).

Pomemben dejavnik, ki je ravno tako neposredno povezan s slabšim poznavanjem slovenskega jezika in njihovim vsakdanjim življenjem, je **šibek besedni zaklad**. Večinoma pri odgovorih na razna vprašanja odgovarjajo le z da, ne ali ne vem. Učitelji jih morajo posebej opozoriti, če želijo, da odgovor tvorijo s celo povedjo (Čadonič 2011, 60). To je, kot že rečeno, posledica slabšega ekonomskega položaja, zaradi katerega so romski otroci prikrajšani za številna izkustva (denimo izleti, potovanja ...), prek katerih si drugi otroci širijo in bogatijo svoj besedni zaklad. Na to pomembno vpliva tudi neizobraženost romskih staršev, uporaba restriktivnega jezikovnega koda v domačem okolju, odmaknjenost romskih naselij od večinskega prebivalstva; vsi ti dejavniki pa so povezani z drugo kulturo, ki ji pripadajo Romi.

Kot naslednjega od ključnih dejavnikov je Čadonič (2011, 60) prepoznala **delo doma**. Pomemben vpliv na učni uspeh otroka ima zavzetost staršev in spodbujanje otroka k domačemu delu za šolo (Moore 1997, 68). Precej romskih otrok ne piše domačih nalog, kar je tudi lahko posledica tega, da v domačih prostorih nimajo ustreznega mesta za opravljanje šolskih nalog (Čadonič 2011, 60). Fizične razmere domačega okolja tudi lahko vplivajo na to, kako uspešen bo učenec v šoli. Veliko slabše možnosti za akademske dosežke imajo otroci, ki poleg neustreznega prehranjevanja živijo v prenatrpanih in vlažnih domovih (Moore 1997, 69), kar je še vedno precej pogosta stalnica romskih bivališč.

Poleg tega njihova domača, kulturno pogojena okolja večidel niso naravnana tako, da bi otroke spodbujala k delu za šolo, kot to pričakujejo pedagogi znotraj obstoječega izobraževalnega sistema. Odnos romskih staršev za delo njihovih otrok v zvezi s šolo je opredeljen v skladu z vrednotami njihove kulture, podoben odnos ima tudi njihova okolica (Čadonič 2011, 60). Tako je romski otrok tekom šolanja razpet med vrednotami in normami dveh kultur. Kljub temu, da je v šoli deležen raznoraznih spodbud, pomoči in motiviranj za učenje, doma v tem razmišljanju ostane sam, brez ključne podpore. Glede na to, da je na svoje starše, sorodnike in druge prijatelje

v domačem okolju precej bolj čustveno navezan kot na učitelje in sošolce, je dovtetnejši za to, da ponotranji zglede in načine vedenja pomembnih Drugih.

Bistvenega pomena pri uspešnosti otroka v šoli sta njegova motiviranost in pozitiven odnos do samega izobraževanja. Vsega tega pa otrok ne more razviti sam, temveč v soodvisnosti njegove družine in okolja, v katerem živi. Le-to lahko na njegovo delovanje v šoli vpliva tako spodbujevalno kot zaviralno. Večina Romov iz stališča njihove kulture izobraževanja ne dojema kot pomembno vrednoto, kar je za romske učence ogromen primanjkljaj. »Kulturni standard doma nedvomno pomembno vpliva na otrokov vsestranski, še posebej intelektualni razvoj. Pomanjkanje materialnih dobrin, slabe stanovanjske razmere, slaba prehrana, nizki dohodek je splet različnih prikrajšanosti in krnitev življenjskih priložnosti« (Fabić 2011, 66).

Na tem mestu želim izpostaviti zapis udeleženke projekta UVRVI Andreje Mavsar, ki sicer poučuje razredni pouk na eni od osnovnih šol na Dolenjskem in se v vsakdanjem življenju sicer ni srečevala z Romi, prvi stik z njimi je vzpostavila pri svojem delu. Zapisala je, da je kot učitelj imela predpostavko, da je otrok pač otrok, a je kmalu spoznala, da temu ni tako in da ima domače okolje, v katerem otrok živi, močan vpliv nanj in na njegovo delo v šoli. Povedala je, da se večina njenih romskih učencev z zunanjim okoljem prvič sreča prav ob vstopu v šolsko institucijo. Pri tem ni lahko niti otrokom, ki kar naenkrat vstopijo v drugače organiziran svet, hkrati pa ni lahko niti vzgojiteljem in učiteljem, ki otroke vodijo skozi precej težaven proces socializacije, ki mu botrujejo še druge ovire, kot so nepoznavanje šolskih pravil, jezika in seveda obiskovanje pouka (Mavsar 2011, 71).

Prav to je tudi naslednji dejavnik, ki ga navaja Čadonič (2011, 60) med dejavniki, ki vplivajo na slabši napredek romskih učencev – **nereden obisk pouka**. Poleg tega se ti le redko vključujejo v razne dejavnosti v okviru šole, kot so ekskurzije, kulturni in športni dnevi, šole v naravi, prireditve ...

Še eden od izpostavljenih razlogov je stanje **vključenosti in nesprejetja Romov med sošolci v razredu**. Čadonič (2011, 60) na podlagi izkušenj ugotavlja, da to ni posledica že kar vnaprej negativnega odnosa učencev do romskih sošolcev, saj bi jih bila večina pripravljena sprejeti medse, v kolikor bi jim bili bolj podobni v fizičnem izgledu. Tako pa otroci staršev dominantne družbe videz romskih otrok prepoznavajo kot neurejen in neskrben, medtem ko je zanje takšen videz povsem običajen in skladen z njihovo kulturo. Posledično otroci večinske družbe učence Rome izločijo iz medsebojnega druženja, igre in pogovora. Ker jih zaznavajo kot neurejene subjekte neprijetnih vonjav, tudi ne želijo sedeti poleg njih v klopi, ne želijo jih imeti v skupinah

(bodisi pri športni vzgoji ali pri drugih predmetih). Sicer se situacija na tem področju izboljšuje, a razmeroma počasi.

Pri tem, ko večina učencev v razredu ne sprejme medse Roma, se mi zdi pomembno omeniti tudi medsebojno vrstniško pomoč pri razumevanju učne snovi. Podpora, ki jo učenci dobijo od svojih sošolcev z njihovo specifično razlago in razumevanjem neke učne vsebine, je zelo pomembna. Sošolci so namreč nekateri bolj, drugi manj dovzetni za razumevanje določene snovi, zato je medsebojna pomoč zelo dobrodošla in učinkovita. Nek posameznik je bolj naravoslovni tip in obvlada računske operacije pri matematiki, medtem ko ima težave pri uporabi jezikovnih pravil pri katerem od jezikov, pri drugem pa je ravno obratno. Učitelji v šoli sicer predstavljajo primarni vir podajanja in razlaganja učnih snovi, na katere se lahko obrne vsak od učencev, a je tudi medvrstniška učna pomoč lahko zelo učinkovita.

Zadnji od navedenih dejavnikov, ki vplivajo na šolski uspeh, je **socialni status družine**. Gre za to, da velik delež staršev romskih učencev nima izobrazbe in prav tako niso zaposleni, a kljub vsemu preživijo. Ta vzorec nato prenašajo svojim otrokom, ki si posledično tudi sami zastavijo enak ali podoben cilj v življenju – živeti podobno kot njihovi starši. To v skladu z njihovo kulturo vključuje drugačne interese, kot jih sicer od njih pričakuje dominantna družba, predvsem gre za nizko motiviranost za dokončanje formalnega izobraževanja in kasneje za iskanje zaposlitve (Čadonič 2011, 60). Posameznik je kot šolar determiniran tudi s svojim družbenim poreklom. Največjo verjetnost za uspehe na izobraževalnem področju imajo tisti otroci, ki s strani svoje izvorne družine prejema zadostno čustveno, intelektualno in materialno podporo (Počkar in Barle-Lakota 2004, 103), vse naštetu pa romskim otrokom stalno primanjkuje. V procesu šolanja imajo posamezniki glede na družbeno ekonomski-status družine »različne izhodiščne možnosti« (Počkar in Barle-Lakota 2004, 103), ki se pri Romih nadalje manifestirajo v slabših zaposlitvenih možnostih in nižji kakovosti življenja.

3.5 Zaposlovanje

V eno izmed pomembnejših težav, s katerimi se soočajo Romi na Slovenskem, sodi tudi zaposlovanje (Horvat 1999, 22).

Na splošno velja, da so pri vključevanju manjšinskega prebivalstva v večinsko družbo najpomembnejše naslednje dimenzije: poleg izobrazbe, zdravstva in bivanjskih razmer tudi zaposlitev. Rudiger in Spencer (v Bešter 2007) povzemata stališče priseljencev o tem, da sta

njihov ekonomski in socialni položaj bistveni kazalnik njihove integracije v priseljeno družbo. To imenujeta z izrazom »socialnoekonomska integracija« (prav tam, 220).

Zaposlitev je torej eden najpomembnejših integracijskih dejavnikov, kar dokazujejo izvedene študije s priseljenci. Ena od mednarodnih raziskav je bila narejena med letoma 1993 in 1994, kjer so priseljenci med prvimi desetimi najpomembnejšimi kazalniki integracije izpostavili pet takšnih, ki so se nanašali na zaposlitev. Podobno je bilo z raziskavo PSIP (Percepcije slovenske integracijske politike) iz leta 2003, v kateri so rezultati pokazali, »da anketiranci ne glede na etnično pripadnost ocenjujejo zaposlitev kot drugi najpomembnejši dejavnik za vključevanje v slovensko družbo, takoj za znanjem slovenskega jezika (Roter v Bešter 2007, 222).

Ob tem se lahko navežem na Rome. Tudi oni imajo, podobno kot priseljenci, težavo pri integraciji v prevladujočo družbo, kar jim onemogoča tudi njihov status brezposelnosti. Zaposlitev ne pomeni le, da posameznik lahko zadovolji osnovne potrebe, pač pa pomeni tudi enega od bistvenih pogojev, da si izboljša svoj družbeno-ekonomski položaj (Horvat Muc 2011, 111).

Zaposlitev pomeni ekonomsko neodvisnost in varnost. Tako kot za odrasle priseljence tudi za Rome pomeni možnost stika z večinskim prebivalstvom, kar jim omogoča integracijo v prevladujočo družbo. Za vsakega posameznika, ki se želi integrirati v širšo družbo, je torej najvažnejše, da se čim prej zaposli (Cousej v Bešter 2007, 222).

3.5.1 Zaposlovanje etničnih manjšin

Veliko ljudi je po preselitvi v drugo okolje pripravljenih sprejeti slabše plačano delo – torej na tistih področjih, kjer je zaradi nizke atraktivnosti različnih sektorjev trga dela manj konkurence. Na boljših delovnih mestih se namreč ne morejo zaposliti bodisi zaradi nezadostnih kvalifikacij ali pa jim njihovih znanj novo okolje ne prizna. Ena ključnih ovir, s katerimi se soočajo priseljenci in vzporedno z njimi tudi etnične manjšine, je slabše poznavanje slovenskega jezika, sicer pa na splošno velja, da »zaradi različnih strukturnih ovir in odkritih ali prikritih oblik diskriminacije priseljenci (pa tudi njihovi potomci) pogosto predstavljajo nadpovprečen delež med brezposelnimi ali pa se znajdejo in ostanejo ujeti v položaju, ko njihova zaposlitev ni primerna njihovi izobrazbi in/ali sposobnostim, za napredovanje pa nimajo možnosti« (Cousej v Bešter 2007, 222). Številne raziskave dokazujejo, da je veliko večji delež brezposelnih oseb med priseljenim prebivalstvom kot pa med domorodnim, večinskim prebivalstvom (Bešter 2007, 222).

Med petimi kategorijami oseb, ki so najbolj dovzetne za status brezposelnosti, Moore (1997, 33–34) izpostavi tudi etnične manjšine. Za nekatere od teh velja celo dvakrat višja stopnja brezposelnosti v primerjavi z narodnim povprečjem, razlog pa je v delodajalčevi diskriminaciji.

Tudi za Rome v Sloveniji je značilen visok odstotek brezposelnosti, na kar vplivajo težke socialne razmere, v katerih živijo, revščina, neizobraženost in diskriminacija s strani dominantne družbe (Bačič 1999, 37).

Brezigar (2007) v enem od svojih člankov podrobno razčleni zgodovino etnične diskriminacije na področju zaposlovanja, kar na tem mestu ni predmet razprave. Vseeno pa velja omeniti, da se tekom zgodovine situacija na tem področju ni bistveno izboljšala. Diskriminacija pri zaposlovanju, na delovnem mestu in v delovnem okolju je »zelo trdoživ pojav, ki utrjuje družbene razlike med etničnimi skupinami, utrjuje vzorce pri zaposlovanju pripadnikov etničnih manjšin in ohranja višjo stopnjo brezposelnosti pripadnikov etničnih manjšin v primerjavi z večinskim prebivalstvom« (prav tam, 258).

3.5.2 Zaposlitvene ovire za Rome

Za Rome so ovire na področju zaposlovanja zaradi njihovega drugačnega načina življenja še bolj opazne. Za večino pripadnikov romske skupnosti je namreč značilna nizka stopnja pridobljene izobrazbe, pri starejših Romih celo nepismenost, hkrati pa imajo v svojem vsakdanjem življenju drugačne navade glede dela, ki niso v skladu s kapitalističnim načinom dela (Horvat 1999, 22; Winkler 1991, 27). Te lastnosti še dodatno podpira nenaklonjen odnos večinskega prebivalstva do Romov, zaradi česar so ena izmed najtežje zaposljivih skupin. Vzporedno z njimi so prav tako težko zaposljive še invalidne osebe, osebe z zdravstvenimi težavami in osebe, katerih starost sega nad petdeset let. V času gospodarske krize navedene kategorije oseb hkrati še z vsemi tistimi brez izobrazbe in mladimi brez delovnih izkušenj skoraj niso imeli priložnosti za zaposlitev. Sedaj pa je potreba po delavcih vse večja, rast zaposlovanja se je zvišala, zato je priložnosti tudi za ranljive družbene skupine vse več. Kljub temu pa so možnosti za zaposlitev večine Romov zelo šibke.

Slovensko gospodarstvo raste, načrtujejo se nove naložbe tujih podjetij – denimo ravno v Kočevju bo svojo proizvodnjo razširila Yaskawa Electric. Na trgu dela se torej povečuje potreba delodajalcev po različnih kadrih, pri čemer se največji manko kaže ravno pri nizko kvalificirani delovni sili. Delodajalci želijo tovrsten kader zaposlovati predvsem v različnih proizvodnjah, a

je zainteresiranih oseb premalo. Iz tega razloga pogosto zaposlujejo tujce – v glavnem osebe iz držav bivše Jugoslavije (Delo, d. o. o. 2011, TS media, medijske vsebine in storitve, d. o. o. 1997–2017). Dejstvo, da so na trgu dela najbolj iskani delavci za preprosta dela, potrjujejo rezultati ankete, izvedene v maju in juniju 2017 s strani Zavoda RS za zaposlovanje. Ti kažejo, da so najbolj išoč kader delavci za preprosta dela v predelovalnih dejavnostih, njim sledijo varilci, orodjarji, zidarji, prodajalci, skladiščniki, varnostniki, čistilci, vozniki težkih tovornjakov in vlačilcev ter podobni slabo plačani in fizično zahtevni poklici (Dnevnik, družba medijskih vsebin, d. d. 2017, TS media, medijske vsebine in storitve, d. o. o. 1997–2017). V trenutnih gospodarskih razmerah je izražena največja potreba po osebah s končano osnovno šolo, nižjo poklicno, tehnično poklicno, srednjo poklicno in srednjo splošno izobrazbo, torej kader od I. do V. stopnje izobrazbe. Pri tem gre večinoma za fizično precej naporna dela, pri čemer bi teoretično vsaj moška populacija, ne glede na etničnost, ob izpolnjevanju osnovnih pogojev delovnega mesta, izkazani motiviranosti za delo, odsotnosti drugih bodisi socialnih ali zdravstvenih ovir in osebni urejenosti (glede na pričakovanja slovenskih delodajalcev) morala najti zaposlitev.

V praksi pa je celotna situacija drugačna. Tako kot Romi tudi ljudje, ki niso Romi, niso pripravljeni sprejeti del, ki ponujajo slabe delovne razmere in nizke plače. Namesto, da bi delodajalci ob državnih spodbudah poskušali zvišati plače in izboljšati delovne razmere, »uvažajo« tujo delovno silo, ki so pripravljene opravljati tudi »umazana dela«, ki jih Slovenci in Slovenke ne želijo (Breznik 2005, 137). Gre za t. i. »dvojni trg delovne sile«, ki postavlja različna merila za domačo in tujo delovno silo; glavni razlikovalni dejavnik je vrsta dela, ki ga opravljata – domači delavci torej »čista« dela, tuji pa »umazana« (Breznik 2005, 139).

Tudi Romi so v Sloveniji zaposleni večinoma na področju »umazanih« del. Velik delež Romov pa ima celo pri sprejetju teh »umazanih« del večje težave kot drugi ravno zaradi svoje socializiranosti v romsko kulturo. Iz te izvira njihova neizobraženost – za večino del delodajalci zahtevajo vsaj končano osnovno šolo, nadalje tudi pomanjkanje neformalnih znanj, navajenost na drugačen način dela, ki velja za zahodno-kapitalističnega. Dodatno pa jih omejuje tudi diskreditirajoč odnos delodajalcev, ki Romom le stežka ponudi priložnost za delo.

S tem, ko prevladujoča družbena skupina ljudi stigmatizira manjšinske Rome in jih ne sprejema kot sebi enakovredne, stigmatiziranim osebam nezavedno vceplja miselnost, da niso sposobni doseči pričakovanega (Goffman 2008, 16), denimo se zaposliti. Vendar pa stigmatizirani posameznik svojo »hibo« velikokrat uporabi tudi v svojo stransko korist – to pomeni, da mu stigma služi kot opravičilo vsem neuspehom, ki imajo lahko izvor tudi povsem drugod. Na ta

način se izogne odgovornosti, ki jo ima kot posameznik v družbi, služi mu kot priročen izgovor (Goffman 2008, 18).

Tudi tu se lahko navežem na pomembnost načina življenja, saj se ima posameznik možnost odločiti (seveda glede na dane okoliščine in možnosti), ali bo svojo stigmo uporabil kot izziv, da družbi dokaže, kaj zmore in zna, ali pa se bo prepustil usodi in svojo stigmo uporabil kot obešalnik, »na katerega prizadeti obeša vse svoje pomanjkljivosti, vsa zavlačevanja in vse neprijetne družbene obveznosti« (Goffman 2008, 18). Ena od družbenih obveznosti, ki jih imajo Romi tako na centru za socialno delo kot na zavodu za zaposlovanje, je, da aktivno rešujejo svojo problematiko brezposelnosti.

Zaposlitvene ovire za Rome torej niso enoznačne in jih je nemogoče posplošiti zgolj na sistemsko makro raven ali individualno mikro raven.

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve ugotavlja, da se na področju zaposlovanja Romov že dogajajo pozitivne spremembe, pri čemer so nekatere že jasno opazne, druge pa bodo vidne v nekaj letih. Sem se prištevajo zaposlitveni programi, namenjeni Romom (Horvat Muc 2011, 110). Danes sicer noben od številnih programov aktivne politike zaposlovanja ni namenjen zgolj in izključno Romom, temveč se le-ti v teoriji lahko vključujejo v vse programe. Dejansko pa večinoma koristijo zgolj programe formalnega izobraževanja, prek katerih pridobijo osnovnošolsko izobrazbo. Občasno se vključujejo tudi v programe neformalnega izobraževanja in usposabljanja z namenom, da pridobijo katero od nacionalnih poklicnih kvalifikacij. Kar se tiče zaposlitvenih programov, pa se Romi v glavnem vključujejo le v javna dela in še to zelo redko, pri tem so najpogostejše vključitve v javna dela Romov na področju komunalnih ureditev, saj na teh delovnih mestih niso zahtevana nobena specifična znanja in veščine (Horvat Muc 2011, 114; Klopčič 2012, 68–69). Pri tem morajo tako Romi kot tisti, ki to niso, izpolnjevati osnovni pogoj za vključitev, to pa je, da gre za dolgotrajno brezposelno osebo. Romi pa imajo tako kot invalidi možnost, da so v ta program zaporedoma vključeni dve leti (za ostale pa se program javnega dela po letu dni zaključi).

Tovrstni programi, namenjeni Romom, so usmerjeni k aktivaciji brezposelnih oseb, njihovi socializaciji v dominantno kulturo, k temu, da se socialno vključujejo v širšo družbo, se izobrazijo, usposobijo za kakšno delo in se postopoma vključijo v način dela, kot ga določa kapitalistični režim ... (Horvat Muc 2011, 114; Klopčič 2012, 69).

Bistven razvoj v izboljšan položaj romske skupnosti na področju zaposlovanja je vezan na višjo izobrazbeno strukturo in kakršno koli poklicno usposobljenost. Tovrstne premike je že mogoče opaziti pri nekaterih zdajšnjih mladih odraslih Romih (Horvat Muc 2011, 110).

3.5.3 Viri preživljanja Romov nekoč vs. danes

Horvat (1999, 22) je pred slabima dvema desetletjema zapisal, da gre pri zaposlovanju Romov večinoma za pogodbe, omejene na določen čas, ali sezonsko delo, pri čemer predstavljajo nekvalificirano delovno silo. Slabše gospodarske možnosti na trgu dela so bolj kot večinsko prebivalstvo prizadele romsko skupnost iz dveh razlogov: zaradi njihove nizke izobrazbene strukture in visoke fluktuacije (za Rome je značilno pogostejše menjavanje delovnih organizacij v primerjavi z večinskim prebivalstvom).

Štrukelj (1999, 125) na podlagi raziskav ugotavlja, da so se v preteklosti glede na področja naseljenosti Romov razlikovale tudi njihove poklicne dejavnosti.

Priljubljena dejavnost dolenskih Romov je bila trgovanje s konji na sejnih, zdravljenje teh konj in nabiranje zelišč. Nekateri so se ukvarjali tudi s kovaštvom, sicer pa je bilo na Dolenjskem veliko Romov drobilcev kamenja na cestah ali v kamnolomih, kjer so pripravljali gramoz (Horvat 1999, 22; Štrukelj 1999, 125). Romska skupnost pa je na splošno znana tudi po tem, da so (bili) precej dejavni še na glasbenem in plesnem področju (Štrukelj 1999, 125, 127).

Obvladanje nekaterih od teh dejavnosti je Romom omogočalo način preživetja tudi po tem, ko so se naseljevali v nova okolja (Štrukelj 1999, 126). Njihova takrat funkcionalna znanja pa danes niso več uporabna oz. jim ne morejo več prinašati zaslužka. Kljub temu da je bila »kovaška obrt pri Romih izredno pomembna in razširjena v določenem času, je danes skoraj opuščena« (Štrukelj 1999, 127).

V kolikor so bili pred več desetletji Romi (tudi na Dolenjskem) zaposleni, pa je ob stečajih podjetij to število hitro upadlo, saj so delodajalci Rome odpuščali najprej. Pripadniki romske skupnosti danes težko dobijo zaposlitev, kot najpomembnejše vzroke tega pa Horvat (1999) opredeli neustrezne delovne navade Romov glede na pričakovanja slovenskih delodajalcev in nizko raven znanja, ki ga imajo. Ta jih v današnjem času najbolj ovira, saj »zaradi modernizacije proizvodnih procesov niso konjunktivna delovna sila in so tako odrinjeni na obrobje čakajočih na zaposlitev« (prav tam, 22).

Winkler (1991, 28) je dve desetletji nazaj analiziral situacijo Romov na področju zaposlovanja pri nas, ki pa se do danes skoraj ni spremenila. V največji meri so se tedaj Romi preživljali s pomočjo državnih pomoči, kot so socialni transfer in otroški dodatki. Tak način preživljanja sebe in svoje družine je imela več kot polovica Romov. Nekaj manj kot polovica romske populacije se je preživljalo s pomočjo neorganiziranih zaposlitev, kot je nabiranje zelišč in drugih surovin. V manjšem odstotku so bili tisti Romi, ki so opravljali sezonska ali priložnostna dela, njim so sledili tisti, ki so se preživljali z drugimi viri, najmanj pa je bilo redno zaposlenih (dobrih 10 % romske populacije). Tako kot danes je bil že takrat najpogostejši in najbolj zanesljiv vir preživetja Romov in njihovih družin prav denarna socialna pomoč, ki jim je zagotovljena skladno z obstoječimi predpisi.

Nekatere od socialnih pomoči lahko slovenski državljani prejemajo le, v kolikor so prijavljeni na Zavodu RS za zaposlovanje. Tako je na zavodu prijavljen tudi velik odstotek Romov, za katere ni nujno, da iščejo delo, temveč so tam prijavljeni zgolj zaradi uveljavljanja socialnih pravic (Horvat Muc 2011, 111–112).

Tovrstni transfer žal »včasih tudi demotivira njihova lastna prizadevanja za zaposlitev, saj jim pomoč ob drugih virih omogoča skromno preživetje« (Winkler 1991, 28). Iz tega razloga bi bilo treba v okviru romskega vprašanja uporabiti drugačne mehanizme na drugih področjih in tako Romom ustvariti možnosti, da lahko sami preživijo od svojega dela, socialni transferji pa bi ostali le »tistim, ki zaradi posebnih okoliščin niso sposobni za delo in si ne morejo zagotoviti sredstev za preživetje« (Winkler 1991, 28).

Romska skupnost je zaradi vseh navedenih razlogov ena najtežje zaposljivih skupin, pri čemer je Romom na Kočevskem njihova situacija še bolj otežena, saj živijo na območju najmanjših možnosti za zaposlitev, kjer je najvišja stopnja brezposelnosti v Sloveniji. To je razvidno iz najaktualnejših statističnih podatkov Zavoda RS za zaposlovanje iz meseca julija 2017, ki kažejo na to, da je stopnja registrirane brezposelnosti na splošno v Sloveniji 9,1-odstotna, medtem ko se glede na različne regije v Sloveniji ta odstotek razlikuje. Najnižja brezposelnost je tako v območnih službah Nova Gorica (6,7-odstotna) in Kranj (6,1-odstotna), znotraj katerega ima najnižjo stopnjo registrirane brezposelnosti v Sloveniji Urad za delo Škofja Loka (4,6-odstotna brezposelnost). Nasprotno temu pa z najvišjo stopnjo brezposelnosti prednjači območna služba Murska Sobota, kjer je le-ta 14,4-odstotna. Urad za delo Kočevje pa v sklopu območne službe Ljubljana, kamor spada, najbolj izstopa. Povprečna stopnja brezposelnosti v območni službi Ljubljana je 8,6-odstotna, na Uradu za delo Kočevje pa je ta v Sloveniji najvišja,

in sicer gre za kar 18,2-odstotno stopnjo registrirane brezposelnosti (Zavod RS za zaposlovanje 2017).

Pri kočevskih Romih so torej zgoščene najrazličnejše ovire in primanjkljaji. Večina jih ima pomanjkljivo izobrazbo (to pomeni zgolj končano osnovno šolo oz. v večini primerov niti to ne) in so dolgotrajno brezposelni. Ta svoj status, v kolikor se ne zaposlijo redno, za določen čas prekinejo bodisi v primeru vključitve v javno delo, ženske tudi takrat, ko rodijo – zaradi pričetka prejemanja starševskega dodatka na centru za socialno delo ali pa v kolikor imajo vsaj štiri otroke in želijo uveljaviti pravico do plačila prispevkov za socialno varnost zaradi starševstva v primeru štirih ali več otrok. To je sicer zelo redka praksa, saj romske ženske po večini niso niti seznanjene, da imajo to pravico. Pogosto moški pripadniki romske skupnosti svojo dolgotrajno brezposelnost na zavodu prekinejo tudi tedaj, ko so za dlje kot šest mesecev zadržani v priporu ali zaporu. Ne nazadnje pa Romi iz evidence brezposelnih represivno odhajajo tudi zaradi prenehanja vodenja v evidenci, ki je posledica njihovega neodzivanja na vabila zavoda – tovrstnih prekinitev so Romi deležni v največji meri.

Poleg dolgotrajne brezposelnosti in pomanjkljive izobrazbe za Rome pomeni zaposlitvena oviranost tudi to, da živijo na odročnejših in slabše urejenih področjih, iz česar izhajajo slabši bivalni pogoji in na splošno slab socialni status – revščina in slabše zdravstveno stanje (Winkler 1991, 106).

3.6 Kultura bivanja

Kultura bivanja odraža posameznikov način življenja in je hkrati odraz njegovih vsakdanjih delovanj. Glede na to, kakšni pogoji so posamezniku dani, se ta nanje prilagodi in na ta način živi. Bivalne razmere so prav tako pomemben dejavnik družbene integracije, pri čemer so Romi večkrat izključeni iz družbe ravno zaradi etnocentričnega gledanja večinske družbe nanje, saj njihova naselja zaznavajo kot neurejena in kaotična (Zupančič 2014, 9, 89, 103–104).

Proučevanju teh se je v Sloveniji v največji meri posvetil geograf Jernej Zupančič. Na omenjenega avtorja se bom v sklopu tega poglavja večkrat navezala.

Dominantna družba oblikuje bodisi odkrite ali prikrte norme o tem, kakšno je lahko posameznikovo bivališče, da ga družba še smatra za urejenega. O tem obstajajo neke splošne smernice, a vendar ima znotraj teh še vsak posameznik svoja lastna merila. Vsekakor pa sta bivališče in njegova neposredna okolica tista »prostora«, ki determinirata njene prebivalce –

soljudem pomagata pri oblikovanju prvega vtisa o prebivalcih, ne da bi sploh kadar koli z njimi vzpostavili stik.

Ob tem, ko se različne organizacije tako na državni kot lokalni ravni ukvarjajo s tem, kako Rome integrirati v večinsko družbo, je nujno treba vključiti še vprašanje bivalnega položaja. Ta začarani krog (od slabega socialnega statusa, nizke izobraženosti, brezposelnosti, stigmatizacije Romov do neustreznih bivalnih pogojev, v katerih živijo), v katerem se Romi vsakodnevno gibljejo, je treba vsaj poskusiti razkleniti. Tisti pripadniki romske etnije, ki jim izhod iz tega kroga na kakršen koli način uspe, svojo romsko identiteto raje prikrijejo, prav tako v čim večji meri prekinajo tudi medsebojne vezi z Romi in se poistovetijo z večinskim prebivalstvom. »Dvig v socialni hierarhiji torej pomeni prostorski premik (ven iz romskega naselja) in obenem identitetni premik (opustitev romske identitete)« (Zupančič 2006, 60).

Romsko vprašanje se dotika zelo kompleksnih področij; gre za začaran krog, ki sestoji tudi iz kakovosti bivalnih razmer, ki korelirajo z nizko izobraženostjo, brezposelnostjo in neugodnim ekonomskim položajem.

3.6.1 Romi kot nomadi in stalni prebivalci

Način bivanja romskih skupnosti se je do danes že precej spremenil. V bližnji oziroma daljni preteklosti Romi niso imeli svojih stalnih bivališč. Vse do 17. stoletja so živeli izključno kot nomadi, kar pomeni, da so se selili iz enega kraja v drugega in tako dalje. Šele po tem času so se prvi Romi začeli naseljevati za stalno (Brizani-Traja 2000, 12; ZRC SAZU 2017b).

Nomadski slog življenja je bil v povezavi z njihovimi takratnimi dejavnostmi, s katerimi so se ukvarjali; bodisi je bilo to sezonsko nabiralništvo v različnih krajih ali pa so opravljali takšne poklice (kovaštvo, brušenje, trgovanje s konji ...), da so se venomer selili tja, kjer so se pokazale možnosti za delo in zaslužek. Tako so skupaj z družino odhajali vedno v druge kraje. Sčasoma se je interes po njihovih tovrstnih uslugah tako zmanjšal, da na ta način niso mogli več služiti denarja. Posledično je vse več Romov ostajalo na istih lokacijah. Danes v glavnem ohranjajo stalnost svojih naselitev, skorajda se ne selijo več oziroma ne tako pogosto, nomadski stil življenja so opustili. K temu je pripomogel tudi gospodarski razvoj, saj so različna motorna vozila dostopna tudi Romom, ki jim, tako kot ostalim pripadnikom družbe, omogočajo, da v čim krajšem času prepotujejo različno dolge razdalje. Z opustitvijo služenja denarja po različnih krajih naj bi se Romi denimo v kakšnih proizvodnih obratih stalno zaposlili, a pri tem zaradi svoje nizke izobrazbene strukture niso bili uspešni. Tudi v današnjih časih je eden večjih

problemov romske družbe prav množična brezposelnost, kar pa je neposredno vzorčno-posledično povezano tudi s kakovostjo njihovih gradenj in notranje opreme. Nizka bivalna kultura Rome izrazito omejuje na številnih področjih njihovih življenj, kot so izobrazba, zaposlovanje, zdravstveno varstvo ... (Zupančič 2014, 103).

3.6.2 Romska naselja in bivališča

Kadar koli razprava nanese na geografske predele, naseljene z Romi, se večinoma uporablja besedna zveza »romsko naselje«. Ta izraz že sam po sebi vsebuje negativno konotacijo, saj večidel prevladujoče slovenske družbe ob njem pomisli na neugledno in raznoraznih odpadkov ter smeti polno področje.

Negativno naravnani tîrmin romskih naselij verjetno še vedno tako trdno vztraja prav zaradi vsesplošnega dejanskega stanja, pri čemer Romom še vedno ni omogočenih dovolj možnosti, da to izboljšajo. Pretežni del teh naselij je zgrajen brez gradbenih dovoljenj, torej »na črno«. Posledično so njihova bivališča skupek slabših in celo neprimernih gradbeno-tehničnih značilnosti, zaradi česar stanovalcem nudijo slabšo kakovost bivanja. Črne gradnje posledično vplivajo tudi na to, da so njihova bivališča neprimerno ali slabše komunalno opremljena (Zupančič 2011, 63).

Tîrmin »romsko naselje« se je oblikoval kot plod razmišljanj o tem, kako poimenovati bivalne enote, v katerih prebivajo Romi. Skupek teh enot sicer ne pomeni naselja v pravem pomenu besede, saj te pogosto nimajo svojih hišnih števil. Lokacijsko so resda v bližini pravih naselij z oštevilčenimi zgradbami, a se v tovrstna naselja večinoma ne vključujejo (Zupančič 2006, 63). Kljub temu da večina Romov ves čas živi na istih lokacijah, jim sama stalna naselitev še ne omogoča integracije v večinsko družbo.

Pri tem jih ovira njihov – z vidika večinske družbe – drugačen način življenja, zaradi katerega se večkrat znajdejo v konfliktih z domačini. Hkrati je za tiste Rome, ki so bolj socializirani v svojo kot v slovensko kulturo, značilno, da imajo svoje bivalne enote postavljene bolj ali manj odmaknjeno od prevladujočega prebivalstva (Štrukelj 2004, 93). V korelaciji s tem so od večinske družbe, ki živi skladno s prevladujočimi družbenimi normami, izolirani in distancirani v še večji meri.

Velik delež Romov ima ob manj ugodnih bivalnih razmerah težave tudi z nedoseganjem minimalnih bivalnih in higienskih standardov, pri čemer omenjena standarda razumem podobno, kot sta razložena v Pravilniku o določitvi minimalnih standardov za nastanitev tujcev,

ki so zaposleni ali delajo v Republiki Sloveniji. Povzela bom nekatere ključne, saj nedoseganje teh standardov pomembno vpliva tudi na samo zaposljivost Romov.

Po drugem členu pravilnika, ki opredeljuje minimalne bivanjske standarde, morajo biti prostori, katerih namen je prebivanje, spanje in uživanje hrane, po tleh opremljeni s toplo oblogo, katero je mogoče enostavno čistiti in razkužiti. V teh prostorih mora biti zagotovljeno tudi ogrevanje ter zadostna tako naravna kot električna osvetljenost. Nadalje je nujno, da so okna in vrata primerno zatesnjena ter da omogočajo zračenje, toplotno izolirane morajo biti tudi stene in stropi. S tem pravilnikom je določeno tudi razmerje med številom prebivalcev in najmanjšo površino prostora, v katerem prebivajo in spijo (Služba Vlade RS za zakonodajo 2017). Veliko Romov teh določil bivanjskih standardov ne dosega, saj mnogi bivajo v razširjenih družinah, pri čemer so njihovi domovi precej skromni.

Tretji člen tega pravilnika pa določa minimalne higienske standarde v sanitarnih prostorih. Pri bivanju do vključno pet oseb skupaj je nujno, da imajo nameščen umivalnik, stranišče s izplakovalnikom ter prho s hladno in toplo vodo, pri čemer se predpostavlja, da sta stranišče in prha v fizično ločenih prostorih od drugih bivalnih prostorov. Tudi v sanitarnih prostorih mora biti zagotovljena električna osvetlitev in zračenje. Za materiale, s katerimi so obložene stene in strop v tovrstnih prostorih, pa je določeno, da jih mora biti mogoče enostavno očistiti in dezinficirati (Služba vlade RS za zakonodajo 2017).

Omenjeni bivanjski in higienski standardi predstavljajo najosnovnejše razmere za bivanje. Zagotovljeni pa so (le) vsem tistim, ki živijo v stavbah, zgrajenih po zakonskih predpisih in imajo zanjo veljavno gradbeno dovoljenje. Veliko romskih družin pa kot že rečeno, gradbenega dovoljenja za svoje bivališče nima, zaradi česar so njihovi pogoji življenja že v samem izhodišču omejeni na slabšo kakovost bivanja.

Tudi okoliško prebivalstvo je s svojimi romskimi sosedi pogosto nezadovoljno, saj njihova sama struktura zgradb in razporeditev bivališč, komunalna (ne)opremljenost in z vidika večinske družbe estetsko oporečen izgled njihove okolice moti ostale »urejene« sosede (Zupančič 2006, 56). To je povezano z neformalnimi dejavnostmi, s katerimi se ukvarjajo Romi in s pomočjo katerih lahko nekaj zaslužijo, saj morajo sekundarne surovine, s katerimi trgujejo, nekje skladiščiti (Zupančič 2006, 66).

Pred nekaj desetletji so Romi še vedno živeli na obrobju gozdov ali jas, v šotorih, postlanih s slamo (Šterbenc 2011, 44), danes o takšnem načinu bivanja skorajda ni več mogoče govoriti.

Večina romskih družin iz Kočevja živi bolj ali manj oddaljeno od ostalega prebivalstva. To pomeni, da živijo na robu naselja oz. kmečkih vasi, ob robu gozdov, na gmajnah, gričkih, skratka na najmanj obljudenih krajih, ki so ločeni od naselij, kjer so nastanjeni Kočevjarji. Bivališča Romov so, kot že omenjeno, različnih kakovosti, tudi grajena so iz različnih materialov. Nekateri živijo v občinskih stanovanjih, drugi v zidanih hišah, pri čemer jih vsaj polovica nima potrebnih gradbenih dovoljenj. Ob tem je treba omeniti, da na Kočevskem zelo malo Romov živi v urejenih zidanih hišah; veliko jih živi v lesenih bivališčih ali pa so si svoj dom za silo ustvarili v prikolici, kontejnerju oz. v industrijskih zabojnikih in podobnem ... (Horvat Muc 2011, 124; Štrukelj 2004, 99–107, 109; Zupančič 2006, 65; Winkler 1991, 27).

V romskem naselju Trata nekateri Romi še vedno živijo v barakah, ki so sestavljene iz različnih materialov. Nekatere so z gledišča večinskega prebivalca urejene bolj, druge manj. Pred desetimi leti je bila v tem naselju le ena hišna številka, na katero so vsi tamkajšnji Romi prejeli pošto. Danes ima nekaj več romskih domov svojo hišno številko, še vedno pa le-te večina nima – veliko jih je prijavljenih na naslovu Centra za socialno delo Kočevje in tja tudi prejema pošto (Miklič 2007, 25–26).

Večinoma so tudi dandanes romska bivališča (ne glede na to, ali so bila zgrajena pred desetletji ali sedaj na novo) še vedno takšna, da jih je dokaj enostavno (obstajajo tudi izjeme) razločiti od bivališč pripadnikov dominantne družbe. Poleg samega videza bivalne enote je to opaziti že s samo lokacijsko izoliranostjo od ostalih stavb. Tovrstni izolati nakazujejo na nezaželenost romskega prebivalstva med večinskim prebivalstvom. V kolikor bi se Romi pomešali med domovanja domačinov, bi se postopoma tudi prenehala uporaba izrazov, kot so »romsko naselje«, »ciganska vas« ali »pri Ciganih« (Štrukelj 2004, 109).

3.6.3 Bivanjske razmere kot most do večinske družbe

Način vsakodnevnega bivanja in razmere, v katerih posameznik živi – sem spadajo lokacija bivanja, (ne)urejeno lastništvo zgradbe in kakovost gradnje, arhitekturna in komunalna opremljenost, zunanja podoba bivališča in notranja stanovanjska oprema – pomenijo enega od pomembnih segmentov, ki vplivajo na posameznikova življenjska področja. Drugačne bivalne razmere, kakšnih je vajena prevladujoča družba in v katerih živijo Romi, pa tako kot okoliškim prebivalcem in ne nazadnje tudi številnim Romom pomenijo neugoden dejavnik. Za prebivalce dominantne družbe so bivalne razmere Romov zgolj moteče, saj si želijo urejene okolice na tak način, kot jo imajo sami, medtem ko Rome determinirajo še globlje. Z vidika večinske družbe je z manj ugodno bivalno kulturo, kateri so podvrženi Romi, povezan nižji socialni standard,

na kar se nadalje navezujejo slabše možnosti za uspešno dokončanje šolanja in prodor na trg delovne sile. Težave je tako zlasti opaziti pri tem, da se srečujejo s številnimi ovirami pri dostopanju do vzgojno-izobraževalnih institucij (ni šolskega avtobusa, pozimi zasnežene poti do njihovih domov). Ker so romska naselja nekako vedno bolj odmaknjena od ostalih naselij, nikjer ni v neposredni bližini vzgojno-izobraževalnih ustanov, temveč morajo romski otroci šole obiskovati v tistih krajih, v katere sicer ne zahajajo. Nadalje velik delež Romov ne zaključí šolanja oziroma so v izobraževalnem procesu manj uspešni (tudi zaradi neustreznih bivalnih razmer), enako je z vključenostjo v poklicne kvalifikacije in druga dodatna izobraževanja. Pomembne težave, ki se pojavljajo sočasno s slabšimi bivalnimi pogoji, so povezane tudi s tem, kako prodorni so Romi na trgu dela, ali sploh imajo dostop do vpogleda v aktualna prosta delovna mesta in kako jih vidijo delodajalci, pri čemer tisti Romi, ki živijo v najslabših pogojih, to delodajalcu težko prikrijejo. Pogosto so prav bivalne razmere glavni vzrok za posameznikov neuspeh na več področjih (Horvat Muc 2011, 124; Zupančič 2006, 66, 69), katerih bistvena sta izobraženost in zaposlovanje.

Romske družine pogosto namreč nimajo električnega in telefonskega omrežja, zaradi česar jim je onemogočeno uporabljati sodobne medije (Zupančič 2006, 66), ki so dandanes za uspešno konkuriranje drugim učencem nujni že v osnovni šoli. Tako ne morejo opravljati domačih nalog, za katere bi potrebovali računalnik, ne morejo pridobiti določenih podatkov na spletu v namen izdelave seminarskih ali drugih nalog ... Ne nazadnje pa morajo biti tudi za šolajočega otroka izpolnjeni ustrezni pogoji (kot denimo primeren – ogrevan, dobro osvetljen, zračen in toplotno izoliran prostor za učenje), da se lahko ta optimalno posveča delu v okviru šolskega procesa.

Zaradi svojih obstoječih bivanjskih razmer se Romi v primerjavi s svojimi sošolci počutijo manjvredne (Zupančič 2006, 63). Kar se tiče njihovega delovanja v smeri iskanja prostih delovnih mest, jim tudi tu njihove bivalne razmere predstavljajo oviro, saj ob odsotnosti sodobnih medijev ne morejo spremljati objav prostih delovnih mest, na računalniku oblikovati in napisati vloge ter življenjepisa ...

Nizek ekonomski položaj Romov je torej neposredno povezan z njihovo visoko stopnjo brezposelnosti, ki v temelju izhaja iz nizke izobrazbene strukture. Ta pa je pogojena z njihovimi bivalnimi razmerami, ki so, kot že rečeno, hkrati vzrok in posledica izobraževalnih neuspehov (Zupančič 2014, 58, 103).

O romskih naseljih je treba razmišljati iz njihovega pozicije, saj imajo pripadniki slovenske in romske družbe drugačni »mentalni karti«. Zatorej jim dominantna družba ne sme vsiljevati svojega načina bivanja. Želja in motiviranost po ureditvi, sanaciji in preobrazbi svojih domovanj mora priti od njih, torej od spodaj navzgor (Zupančič 2011, 64).

3.7 Povzetek

Za pripadnike zahodnih družb je status zaposlene osebe precejšnjega pomena v njihovih življenjih. Ne le zato, da preživijo sebe in svoje družine, temveč je takšno dojemanje povezano z moderno potrošniško in kapitalistično družbo, ki v posamezniku dnevno prikrito vzbuja občutke, da vedno potrebuje več, kot si lahko privošči. Povprečni posameznik – pripadnik srednjega razreda zahodnih družb si torej samega sebe ne predstavlja kot brezposelno osebo in bi se v takšni situaciji verjetno le težka znašel.

Tovrstno zaznavanje pa se od družbe do družbe razlikuje. Ljudje, ki pripadajo romski kulturi, stanje brezposelnosti večinoma doživljajo kot vsakdanjo stvarnost. Za njihovo kulturo so značilne povsem drugačne norme, vrednote in posledično s tem tudi drugačno preživljanje vsakdana. Kljub temu pa se s stališča večinske družbe samoumevno pričakuje, da se bo romska skupnost kar se da hitro integrirala v prevladujočo kulturo. Na tem področju so tako številne institucije kot Romi sami (predvsem oni) naleteli na mnoge težave, ki jih ni enostavno premostiti. Te se dnevno kažejo v njihovem vsakdanjem življenju, pri čemer so najbolj izstopajoča področja vzgoje in izobraževanja, zaposlovanja in bivalnih razmer.

V teoretičnem delu sem obravnavala tri področja vsakdanjega življenja Romov: vzgojo in izobraževanje, zaposlovanje in bivalne razmere, pri čemer sem ugotovila, da so razlike med slovensko in romsko kulturo precejšnje. Ta kulturni razkorak Romom onemogoča neopazno prehajanje v večinsko družbo. Z nenehnim izpostavljanjem o njihovih drugačnih navadah in

vrednotah jih prevladujoča družba stalno potiska v marginalen položaj in jim tako še dodatno otežuje vzpon po družbeni lestvici. Socializiranost Romov v svojo kulturo jih na vseh področjih diskriminira, zaradi česar se z vidika večinske družbe večina njih giblje v začaranem krogu neuspešnosti: neizobraženost – brezposelnost – neugodne bivalne razmere; le manjšina Romov iz tega kroga izstopi in si uspe izboljšati življenje.

Osrednje zanimanje pričujočega dela pa je usmerjeno v korelacijske povezave med vsakdanjim načinom življenja in zaposljivostjo mladih odraslih Romov na Kočevskem. Gre za skupino težje zaposljivih oseb, na kar vplivajo njihov etnični izvor, drugačna kultura in s tem povezana mentaliteta, slabši družbeno-ekonomski položaj, jezikovno izražanje, vsakdanje navade, urejenost bivališča ...

V teoriji zapisane predpostavke sem nato preverjala še v kvalitativni raziskavi, s pomočjo katere sem pridobila odgovore ekspertov na svojem področju, torej mladih odraslih Romov. Pripovedovali so mi o svojem načinu življenja in odstrli svoj pogled na obravnavane teme.

4 EMPIRIČNI DEL

V sledečem poglavju bom sprva opredelila problem raziskovanja. V nadaljevanju bom podrobneje opisala metodologijo o tem, za kakršno vrsto raziskave gre, katere so bile teme raziskovanja, kateri merski inštrument sem uporabila ter kako sem zbirala in obdelala podatke, ki jih bom tudi predstavila. Na podlagi pridobljenih odgovorov bom diskutirala o obstoječih perspektivah vsakdanjega načina življenja, ki vplivajo na situacijo brezposelnosti mladih odraslih Romov na Kočevskem.

4.1 Opredelitev problema in raziskovalna vprašanja

V teoretskih poglavjih magistrskega dela sem s pomočjo različnih virov razpravljala o dejavnikih iz vsakdanjega načina življenja Romov, ki vplivajo na njihovo (ne)zaposljivost. Pri tem sem se osredotočala na tri sfere vsakdanjika: vzgojo in izobraževanje, zaposlovanje in bivalne razmere.

Ugotavljala sem, ali na višjo oziroma nižjo stopnjo zaposljivosti na eni strani vpliva pridobljena izobrazba (odvisno od vrste dela – večinoma je za katero koli delo pogoj vsaj končana osnovna šola), na drugi strani pa motiviranost za delo in način dela, značilen za zahodne kapitalistične družbe. Pri tem me je zanimala tudi korelacija bivalne kulture in zaposljivosti.

Na podlagi teoretskih dognanj lahko rečem, da na zaposljivost tako Romov kot pripadnikov katerih koli drugih etnij, religij, narodnosti, vpliva način življenja, ki predstavlja mozaik številnih delcev, ki tvorijo njihovo kulturo in znotraj tega njihovo mišljenje, vedenje, vrednotenje. Na podlagi tega si oblikujejo svoja življenja, zastavijo ali ne določene cilje v življenju in v skladu s tem delujejo na področju izobraževanja, bivalnih razmer in trga dela.

Vse to sem preverjala v kvalitativni raziskavi, znotraj katere sem si zastavila izhodiščno raziskovalno vprašanje, in sicer:

Kako vsakdanji način življenja Romov vpliva na njihov status (ne)zaposljivosti oziroma obratno – na kakšen način se ta odraža v njihovem vsakdanjem življenju?

Poleg tega sem si zastavila še naslednji dve raziskovalni podvprašanji:

- Kako se kažejo – če sploh, razlike med spoloma mladih odraslih Romov v njihovem vsakdanjiku in nadalje pri zaposlovanju?
- Kateri vzorci vsakdanjega življenja romske populacije prevladujejo v njihovem trenutnem načinu življenja in kateri so tisti, ki najbolj vplivajo na njihovo nizko stopnjo zaposlenosti ter zmanjšano zaposljivost?

4.2 Metodologija

4.2.1 Vrsta raziskave

Izvedla sem raziskavo s kvalitativno metodologijo, pri čemer sem se poslužila polstrukturiranih intervjujev z Romi.

4.2.2 Teme raziskovanja

V raziskavi sem se ukvarjala z značilnostmi izbranih tem. Za sodelujoče sem pripravila različne sklope in v okviru teh teme, ki so me zanimale in iz katerih sem jim zastavljala vprašanja. Izbrala sem le nekatere od možnih segmentov vsakdanjega življenja, za katere ocenjujem, da v največji meri vplivajo na zaposljivost vprašancev.

Sklopi in teme znotraj teh so sledeči:

1. **sklop: vsakdanje življenje:** opis vsakdana, vrednote, cilj(i) v prihodnosti, integracija v širšo družbo, prosti čas;

2. **sklop: vzgoja in izobraževanje:** mišljenje o izobraževanju, vsakdan v času izobraževanja, neformalna znanja, digitalna pismenost, slovenski jezik vs. romski jezik, vpliv okolja, odnos staršev do izobraževanja, razlogi nedokončanega šolanja, predlogi intervjuvancev, predšolska vzgoja;
3. **sklop – zaposlovanje:** mišljenje glede zaposlitve, izkušnje na tem področju, vpliv okolja, lastna prizadevanja za zaposlitev, viri preživetja v družini, interes glede zaposlitve, ovire pri zaposlovanju, predlogi za njihovo vključitev na trg dela;
4. **sklop – bivalne razmere:** opis doma, število stanovalcev, (ne)legalna gradnja in komunalna opremljenost, medsosedski odnosi, prostori v hiši;
5. **sklop: demografski podatki:** starost, število sorojencev, zaključena izobrazba, stan, število in starost otrok.

Prvi sklop vprašanj sem namenila vsakdanjemu življenju intervjuvancev. Tu me je na splošno zanimalo, kako in na kakšen način preživljajo svoj vsakdan, kakšne so njihove vrednote, cilji v življenju. Dotaknila sem se tudi vprašanj glede vključevanja v širšo družbo in njihovega prostega časa.

Znotraj sklopa o vzgoji in izobraževanju sem intervjuvance spraševala po njihovih formalno in neformalno pridobljenih znanjih in željah, povezanih s tem. Govorili smo o njihovi rabi romskega in slovenskega jezika ter digitalni pismenosti, odgovarjali so tudi na vprašanje s področja predšolske vzgoje. Glede na to, da je domače okolje pomemben dejavnik, zaradi katerega so Romi bodisi nadaljevali z izobraževanjem ali ga prekinili in predčasno zaključili, sem tudi o tej temi imela pripravljenih nekaj vprašanj.

Tretji sklop vprašanj sem namenila področju zaposlovanja. Tudi tu sem, podobno kot v prejšnjem sklopu, Rome spraševala o njihovem mišljenju glede zaposlitve. Zanimalo me je tudi, ali so že bili kdaj zaposleni, koliko časa in na kakšnih delovnih mestih. Poizvedovala sem po razlogih prekinitve delovnega razmerja. Glede na to, da sem obravnavala brezposelne osebe, sem jih povprašala, če in v kolikšni meri so aktivni pri iskanju zaposlitve, kakšno gledišče izražajo ob tem ter na kakšen način se preživljajo oni in njihova družina. Povedali so mi tudi svoja razmišljanja o tem, kateri so glavni razlogi nezaposlenosti romske populacije in kaj bi bilo potrebno za izboljšanje situacije na trgu delovne sile za Rome.

V četrtem sklopu sem se dotaknila vprašanj glede bivalnih razmer romskih skupnosti. Zanimalo me je, v kakšnih razmerah živijo – imajo svoje lastno stanovanje ali morda hišo, iz česa je zgrajen njihov dom, živi več generacij skupaj v istem domu, v kakšni meri so jim zagotovljene

storitve, kot so električna in vodovodna napeljava, internetna, televizijska in telefonska povezava, skratka pogovarjala sem se o njihovi arhitekturni in komunalni ureditvi oz. opremljenosti bivališča. Ne nazadnje so mi povedali tudi, v kakšnih odnosih so s svojimi sosedi – bodisi Romi ali drugimi.

Zadnji del vprašanj se je navezoval na socio-demografske spremenljivke intervjuvanih oseb, kot so denimo spol in starost sogovornika, zaključena izobrazba in status v smislu, če je oseba poročena, samska s partnerjem ali brez. Zanimalo me je tudi, ali in koliko imajo sodelujoči mladi odrasli Romi sorojencev ter ali imajo sami že svoje otroke in če da, koliko teh imajo in koliko so stari.

4.2.3 Merski inštrument oz. viri podatkov

Podatke sem pridobivala s strani mladih odraslih Romov s Kočevskega, ki so mi prek različnih vprašanj s področja vzgoje in izobraževanja, zaposlovanja in bivalnih razmer pripovedovali o svojem načinu življenja.

Raziskavo sem v mesecu avgustu 2017 izvedla s pomočjo vnaprej pripravljene polstrukturiranega vprašalnika odprtega tipa – razdeljen je bil na pet sklopov, skupno pa je vseboval 30 vprašanj.

Spraševanje sodelujočih posameznikov je v prostorih Urada za delo Kočevje potekalo individualno in osebno, torej neposredno ustno. Vedno sem intervju opravljala z le eno osebo hkrati, ki je bila seveda prostorsko ločena od drugih ljudi, ki bi lahko motili proces intervjuvanja. Zanimala so me njihova stališča, mnenja in vedenja glede obravnavanih tematik.

V raziskavi je šlo za enkratno spraševanje, saj sem z vsako od oseb intervju opravila zgolj enkrat. Intervjuji so bili standardizirani. To pomeni, da so bila vprašanja že vnaprej pripravljena in urejena po določenem vrstnem redu – tako sem jih tudi zastavljala vsem sodelujočim. Na ta način je bilo analiziranje odgovorov lažje oziroma bolj sistematično (Mesec 2009, 213–218).

4.2.3 Populacija in vzorčenje

Enota raziskovanja, vključena v sledečo raziskavo, je mlada odrasla oseba, ki se glede na etnično pripadnost uvršča v romsko skupnost. Prek teh enot sem pridobivala podatke iz obravnavanih področij.

Romsko populacijo sem za raziskavo opredelila tako, da sem jo omejila z različnimi parametri, in sicer glede na:

- starost (izbrala sem kategorijo mladih odraslih),
- geografsko območje stalnega prebivanja (kočevsko področje) in
- ekonomski položaj brezposelnih.

Vse navedene kriterije sem opredelila z namenom primerljivosti odgovorov izpraševancev.

Za čim bolj relevantne podatke sem želela v svojo raziskavo vključiti kar se da heterogene osebe z različnimi načini mišljenja, zato sem k sodelovanju povabila tako moške kot ženske različnih starosti in iz različnih krajev Kočevske. Vključenih je bilo deset mladih odraslih Romov, od tega pet žensk in pet moških.

V Tabeli 4.1 predstavljam osnovne socio-demografske podatke in nekatere druge pomembne značilnosti intervjuvancev, pridobljene v raziskavi.

Tabela 4.1: Prikaz socio-demografskih podatkov in drugih pomembnih značilnosti intervjuvancev

KODA /ZNAČILNOSTI	STAROST	SPOL	IZOBRAZBA	DELOVNA DOBA	STAN	TRAJANJE ZVEZE	OTROCI	BIVANJE	SOROJENCI
A	23 let	moški	Nedokončana osnovna šola	Ne	Izvenzak. razmerje	6 let	Da (2)	Lesena hiša	2
B	33 let	moški	Osnovna šola	Ne	Izvenzak. razmerje	16 let	Da (1)	Avtodom	6
C	27 let	ženski	Osnovna šola	Ne	Izvenzak. razmerje	12 let	Da (3)	Zidana hiša	6
D	23 let	moški	Nižja poklicna šola	Da	Izvenzak. razmerje	4 leta	Da (1)	Zidana hiša	1
E	29 let	moški	Nedokončana osnovna šola	Ne	Brez partnerke	/	Da (1)	Zidana hiša	5
F	26 let	ženski	Srednja poklicna šola	Da	Izvenzak. razmerje	7 let	Da (1 + nosečnost)	Zidana hiša	5
G	25 let	ženski	Nedokončana osnovna šola	Ne	Zakonsko razmerje	11 let	Da (2)	Stanovanje v stan. hiši	6
H	19 let	moški	Srednja strokovna šola	Da	Brez partnerke	/	Ne	Lesena hiša	2
I	21 let	ženski	Nedokončana osnovna šola	Ne	Izvenzak. razmerje	5 let	Da (2)	Lesena hiša	4
J	18 let	ženski	Osnovna šola	Ne	Izvenzak. razmerje	3,5 leta	Da (1)	Zidana hiša	1

4.2.4 Zbiranje podatkov

Podatke sem z neposrednim spraševanjem – intervjuvanjem zbirala v avgustu 2017.

Glede na to, da trenutno kot svetovalka zaposlitve delujem na Uradu za delo Kočevje, se tako kot ostale svetovalke na tem uradu pri svojem delu večkrat srečujem z brezposelnimi mladimi odraslimi Romi.

Na ta način je bilo s potencialnimi vprašanci enostavno vzpostaviti stik. Pri tem moram poudariti, da nisem intervjuvala svojih strank, saj bi tako prevzela dvojno vlogo, zaradi česar njihovi odgovori ne bi bili relevantni. Po eni strani bi me dojemali kot svojo karierno svetovalko, s katero naj bi komunicirali na način, da si zaposlitve želijo in jo iščejo, četudi temu lahko ni tako, po drugi strani pa bi jim predstavljala spraševalko, ki od njih želi pridobiti čim bolj odkrite odgovore tudi na področju zaposlovanja. Ti dve vlogi je težko razmejiti, saj bi intervjuvanci kot moje stranke name verjetno še vedno gledali kot na njihovo svetovalko. Pri tem bi najbrž imeli občutek, da jim lahko napačni odgovori prinesejo težave v nadaljnjih svetovalnih obravnavah na zavodu. Hkrati pa bi se težava morebiti pojavila tudi po opravljenem intervjuju, ko bi intervjuvanci imeli občutek, da bodo na svetovalnih razgovorih nadalje obravnavani drugače – bolj privilegirano v primerjavi z drugimi Romi.

Tako sem se pridobivanja intervjuvancev lotila na sledeč način: svoje sodelavke sem prosila, da naključnim osebam (seveda ob izpolnjevanju kriterija, da gre za mladega odraslega Roma oziroma Rominjo) omenijo mojo raziskavo in v kolikor so osebe vsaj malo izrazile interes, so sodelavki pustile svojo telefonsko številko, na katero sem jih še isti dan poklicala, se jim predstavila, na kratko razložila, za kaj gre, in se v primeru, da so bili še vedno pripravljeni na sodelovanje, dogovorila za termin intervjuja.

Tako je bilo v začetku nabiranja oseb za sodelovanje v raziskavi naprošenih dvajset oseb, pri čemer so štiri osebe že takoj na začetku odklonile sodelovanje.

Naj na tem mestu omenim izkazano težavo o tem, da sem lahko intervjuvala zgolj osebe, ki imajo telefonski kontakt, sicer jih ne bi mogla pravočasno povabiti na intervju – uradno pošiljanje vabil s strani Zavoda RS za zaposlovanje seveda ni prišlo v poštev. Nekaj oseb sem imela tudi »na rezervi«, kar se je izkazalo kot odlična poteza. Dve osebi sta sodelovanje na intervjuju odklonili takrat, ko sem ju ponovno poklicala in želela povabiti na sam intervju, tri osebe pa se niso odzvale na telefonski klic ali pa so v tem času celo zamenjale številko.

Oseb, pripravljenih na sodelovanje v raziskavi, je bilo torej sprva enajst, pri čemer dve nista prišli na dogovorjeni termin za izvedbo intervjuja. Naknadno sem potem pridobila še eno osebo, ki je bila pripravljena sodelovati v intervjuju, tako da sem se na koncu pogovarjala z desetimi mladimi odraslimi Romi.

Intervjuje sem izpeljala v prostorih urada za delo, a vendar v nobeni od pisarn, kjer so že bili kot brezposelne osebe na razgovoru s svetovalko, temveč sem to izvedla v zaposlitvenem kotičku – to je malce večji, svetel prostor, v katerem je nekaj računalnikov. Tako med mano in

vprašanim ni bilo uradne razdalje, ko sem jaz na eni strani za računalnikom, stranka pa sedi na drugi strani mize nasproti mene. V tem primeru sva oba sedela za isto mizo in se pogovarjala.

Samo trajanje intervjuja sem prilagodila vsakemu intervjuvancu posebej, saj so različne osebe različno dolgo želele pripovedovati o določenih stvareh. Večinoma sem jim pustila, da so povedali vse, kar so o neki temi želeli, in jih nisem prekinjala. Intervjuji so okvirno trajali med 30 in 45 minut. Kot že rečeno, so potekali ustno, neposredno in osebno.

Vse pogovore sem sproti zapisovala na prenosni računalnik. To mi ni predstavljalo težave, saj so večinoma govorili dokaj počasi in si med pripovedovanjem vzeli čas za razmislek.

4.2.4 Obdelava in analiza podatkov

Pridobljene podatke sem s pomočjo odprtega kodiranja obdelala na kvalitativen način. Za boljši pregled nad odgovori sem jih skupaj v en sam dokument nanizala po sklopih in temah. Vsakega intervjuvanca sem označila s svojo črko – glede na to, da je sodelovalo deset oseb, sem jih označila s črkami: A, B, C, D, E, F, G, H, I in J.

Pridobljene podatke sem pozorno prebirala in sproti členila, tako da sem bodisi eni besedi, delu stavka ali pa celotnemu stavku določila enoto kodiranja (Mesec 2007, 24, 29).

Izjavam, za katere sem ocenila, da so relevantne za samo nalogo, sem pripisala kode na način, da je prvi del kode predstavljala črka intervjuvanca, drugi del pa številka, ki je predstavljala njegovo zaporedno izjavo. Tako sem kodo lažje našla v celotnem besedilu.

Izjav sogovornikov, ki za pričujoče delo niso bile pomembne oz. niso vsebovale nobenih uporabnih podatkov, nisem označevala s kodo, temveč sem jih označila z drugo barvo in pustila zabeležene v intervjuju.

Podatke sem nato analizirala z odprtim kodiranjem, pri čemer sem kodiranim izjavam pripisala smiselne pojme – te sem glede na sorodnost pojavov združila v isto kategorijo in jo poimenovala. Nadalje sem pojme umestila še v širšo nadkategorijo.

Nazadnje pa sem na podlagi odprtega kodiranja pripravila še en dokument, in sicer osno kodiranje – pod vsakega od tematskih sklopov sem v alinejah zapisala kodirano enoto, in sicer od najširše nadkategorije navzdol do samih pojmov.

Na ta način sem imela skupaj jasno zbrane vse dobljene rezultate in pričela sem z analizo.

4.3 Analiza in interpretacija rezultatov

V sledečem poglavju bom predstavila glavne ugotovitve znotraj posameznih sklopov, do katerih sem prišla prek intervjujev.

4.3.1 Vsakdanje življenje

Med aktivnostmi, ki jih intervjuvanci vsakodnevno izvajajo, je večina njih, predvsem žensk, odgovorila, da opravljajo gospodinjska dela in skrbijo za otroke.

»Zjutraj, ko se zbudimo, kavico spijemo, pokadimo kakšen cigaret, kar je za pospravit, pospravljamo, jaz imam svoje delo, mož svoje delo, otroke, zrihtam, da ne bojo umazani« (Oseba C 2017, C1–C4).

»Zrihtamo se. Odpeljem v vrtec. Pridem domov. Pospravim. Skuham« (Oseba F 2017, F1–F4).

Moški pa v glavnem opravljajo fizična dela zunaj doma, kot je napravljanje in priprava drv, odmetavanje snega pozimi, skrb za živali.

»Vstanem, kavo pijem, pa grem k živalim – mam ponije, jim dam jest. Pozimi pa mau kidamo, delamo drva« (Oseba B 2017, B1–B4).

»No, zdej pač ustanem, pa grem porihtat štalo, nafotram kojne, prašiče, kure, ovce« (Oseba H 2017, H1–H2).

Večina intervjuvancev je kot svojo najvišjo vrednoto izpostavila svoje otroke, družino in njihovo zdravje. Le eden, ki sicer tudi edini še nima otrok, pa je kot takšno vrednoto izpostavil zaposlitev.

Nekateri od njihovih odgovorov so sledeči:

»Zdravje je na prvo, da so otroci zdravi. Ko imaš zdravje, imaš vse. Pa sproti še. Denar, da imamo za hrano, da ne bomo lačni« (Oseba C 2017, C7–C8).

»Največ mi pomeni moj otrok« (Oseba F 2017, F11).

»Najbl mi je važnu trenutnu, da mam šiht« (Oseba H 2017, H9).

Na vprašanje o svojih ciljih v prihodnosti so odgovarjali zelo različno. Trije nimajo zastavljenih posebnih ciljev.

»Ne vem, da je zdravje, pa za sprot, da je« (Oseba B 2017, B9–B10).

Kar pet oseb ima zastavljene cilje na področju zaposlitve, od teh dve tudi na področju izobraževanja, saj jima to predstavlja prvotni cilj.

»Ja, cilj mam jest to, da bo sčasoma moja firma. Ker je zdej od tastarga, a ne. Pač pa da bom uspel, no« (Oseba D 2017, D5–D6).

»Ja, jest bi ful rada postala vzgojiteljica predšolskih otrok. Ampak za to rabim ful dnarja. Tko da, prvo, da bi se zaposlila kot pomočnica pa pol, da bi šla na faks« (Oseba F 2017, F13–F15).

Sicer pa so omenjali tudi svoje cilje na področju zgraditve, ureditve oz. dokončanja svojega doma, eden je omenil, da si želi partnerko in otroke.

»Da sem si to bajto dokončala, da imam streho izpod glave. To je bil moj prvi cilj. To mi je bilo prvo, kar je. Pa to kopalnico, da smo si zrihtali« (Oseba C 2017, C9–C10).

»Da najdem eno punco, da bova mela otroke, pa da bom meu službo in nam bom postavu eno hiško« (Oseba H 2017, H10–H13).

Prosti čas večinoma vsi preživljajo s prijatelji, razen ene osebe, ki je omenila, da skoraj nima prijateljev. Največ se družijo s pripadniki slovenske kulture, z romskimi znanci večinoma ne, oz. zelo malo. Njihovo druženje poteka na različne načine – imajo piknike, zabave, se obiskujejo na domu, kopajo v jezeru ali hodijo le skupaj na pijačo.

»Pa gremo mau s prijatli, poleti v vodo, na Kolpo, al pa tuki je eno jezero« (Oseba B 2017, B11–B12).

Poleg tega nekateri prosti čas preživljajo tudi s športno-rekreativnimi dejavnostmi, kot so nogomet, ples, ježa konj, rolkanje.

»Ja, hobi jest mam. Jest rad igram fuzbal. Hobi je moj ... šport je edini, ki ga mam rad, ampak zdej nisem že kr dougu, a ne. Je pa to to. Pa s prijatli se družim« (Oseba D 2017, D7–D8).

Dve intervjuvanki sta kot aktivnosti v svojem prostem času navedli tudi gospodinjska dela in skrb za otroke.

»Pa skos počnem isto. Mau kuham in pospravim« (Oseba I 2017, I11–I13).

4.3.2 Vzgoja in izobraževanje

V drugem sklopu, ki je vseboval vprašanja o vzgoji in izobraževanju, se je večina sodelujočih strinjala, da je izobrazba pomembna, le eni osebi se ne zdi tako, druga pa meni, da je pomembna le za zdajšnje otroke.

»Izobrazba je dons pač ful pomembna. Brez tega ne morš nikamr, obstaneš v ciganskem gnezdú /smeh/. Ne, resno no. Ful je pomembna, če se hočš kje zaposlit, pa si kej ustvart. Drugač pa pač ni« (Oseba H 2017, H24–H28).

»Pa jest zdej mislm ... Da ne, po moje, da ne. Isto je, če maš končano osnovno šolo al pa ne« (Oseba B 2017, B16–B17).

»Ja, zdej je, za otroke je. Oni zdej morajo v šolo hodit, mi nismo rabili« (Oseba I 2017, I16–I18).

Sicer prednosti izobraževanja vidijo v glavnem v tem, da je lažje najti zaposlitev, dve osebi sta kot prednost navedli zgolj pismenost – da znajo brati in pisati.

»Če imaš šolo, lažje dobiš zaposlitev in vse« (Oseba E 2017, E12).

»Šola ti že kar nekaj pomeni. Da vsaj veš brat, podpisat se, šola je res pomembna« (Oseba C 2017, C21–C24).

»Mah, kaj če ti šola. Važno, da se znaš podpisat pa da kaj razumeš. Šolo rabijo samo tisti, ki hočejo it delat« (Oseba I 2017, I19–I21).

Med intervjuvanci štirje nimajo dokončane osnovne šole, trije le-to imajo – od tega sta dva začela obiskovati nižjo poklicno ali srednjo šolo, a sta jo opustila. Trije to imajo zaključeno, pri čemer se je ena vpisala na visokošolsko fakulteto, a jo je ravno tako opustila.

O podobnih ugotovitvah, kot so pred dobrim desetletjem poročali v okviru raziskave Poklicno informiranje in svetovanje za Rome (PISR) (glej Horvat Muc 2011, 109), lahko govorim tudi sama. To lahko še dodatno podkrepim z večkrat slišanimi razmišljanji strank romskega rodu denimo na temo ponovne ali prve vključitve bodisi v osnovnošolsko izobraževanje ali v programe neformalnega izobraževanja in usposabljanja. V njihovih odgovorih zaznavam prav vse navedene ovire – tako situacijske, institucionalne kot dispozicijske, odvisno od starosti osebe, s katero se pogovarjam.

Mlade mamice med ovirami pri ponovni vključitvi v izobraževalne programe navajajo, da nimajo poskrbljeno za varstvo otrok, poleg tega skrbijo za gospodinjstvo (kuhajo, pomivajo, pospravljajo ...).

»Dokončala zdej ne bi, zdej ko imam otroke, ne. Za vsak vogal, ko grem, hočejo z mano. Sej vidš, ta /pokaže na sina/ je hotu z mano, pa še dva me čakata v avtu, sta tud hotla sm. Drgač pa bi, samo ne zdej, ko imam mulce« (Oseba C 2017, C30–C32).

Kadar na svetovalnih obravnavah govorim z zelo mladimi osebami, ki nimajo nobenih specifičnih obveznosti in torej z vidika dominantne družbe nobenih večjih ovir za vključitev v formalno ali neformalno izobraževanje, mi povedo, da tja ne želijo. Med razlogi navajajo, da »oni niso za v šolo«, imajo težave pri razumevanju učnih vsebin in razreda ne bodo zmogli dokončati – gre za slabo samopodobo, ki izvira iz stigmatizirajočega odnosa večinske populacije do njih in slabših izhodiščnih možnosti, povezanih z drugo kulturo. Tako mlajši kot malo starejši Romi, predvsem tisti, ki se zavedajo pomena izobraževanja, povedo, da v šolo ne želijo, ker se drugi Romi, ki so prav tako vključeni v izobraževalni proces, iz njih norčujejo. Pripovedujejo o svojih izkušnjah, ko so želeli učitelju zastaviti nekaj dodatnih vprašanj in pisati naloge po njegovih navodilih, a so bili pri tem deležni zasmehovanja s strani drugih Romov. Iz tega razloga se še toliko težje odločajo za ponoven vstop v šolo, zato že v začetku povedo, da tja ne želijo. Podobne izkušnje iz obdobja izobraževanja imajo tudi intervjuvane osebe, ko so bile deležne zasmehovanja s strani (romskih) sošolcev.

»Mi ni bilo preveč všeč. Nisem imela dosti prijateljev, sem bila bolj sama. Pa zafrkavali so me« (Oseba I 2017, I24–I26).

»Če po pravic povem, sem mela v prvem razredu težave. Ampak tu ne od Slovencev, ampak sta me dva cigančka zafrkavala cigančica« (Oseba F 2017, F37–F38).

Nekateri, malo starejši mladi odrasli intervjuvani Romi kot oviro za vključitev v izobraževanje navajajo svojo starost. Po njihovem mnenju so za vstop v šolo prestari. Kljub temu da se zavedajo tega, da jim nedokončana izobrazba predstavlja precejšnjo oviro pri zaposlovanju, nimajo dovolj velike motivacije, da bi sami pri sebi pričeli spreminjati kakovost svojih življenj. Vsaj delna socializiranost Romov v slovensko kulturo pa je vendarle vidna v tem, da popolnoma vsi sodelujoči zagovarjajo tezo, da se mora otrok s šestim letom vključiti v šolo, medtem ko je denimo pri tridesetih za to že prepozno.

»Ni to tok pomembno zdej, ta šola. Sej kot vem, kukr sm jest slišou zdej hodjo na Ljudsko. Eni so stari 40 blizu pa hodjo v 3. razred, 4. neki takega /smeh/. Da bi tamladi dokončal ... mogli bi jih starši dat v šolo« (Oseba B 2017, B35–B39).

»Dokončat pa ne. To pa ne. Pr takih letih res ne« (Oseba E 2017, E16–E17).

V raziskavi PISR je bilo ugotovljeno, da je bilo kar 60 % intervjuvanih Romov s svojim obstoječim položajem zadovoljnih in si zato ne želijo sprememb niti na področju izobraževanja niti na področju zaposlovanja (Horvat Muc 2011, 110).

Podobno situacijo prikazujejo tudi rezultati izvedene kvalitativne raziskave, saj večina intervjuvancev ne namerava nadaljevati izobraževanja.

»Dokončat? Ma ne, brez veze. Ne, ker ... Brat vem, pisat vem, več pa ne rabim« (Oseba B 2017, B22–B25).

»Naprej ne bi šou, ne. Itak ne rabim« (Oseba D 2017, D14–D14a).

Polovica oseb z nedokončano izobrazbo le-te ne namerava dokončati, polovica pa ima namen šolo zaključiti. Kar se tiče nižje poklicne ali srednje šole in visoke šole, želijo to zaključiti le tri dekleta, ostali tega ne želijo.

Med razlogi, ki so jih ob tem navedli, so njihovi otroci, previsoka starost, zadovoljivost s pismenostjo, nepotrebnost nadaljnje izobraževanja zaradi zaposlitve v domačem podjetju. Ena oseba ima željo po izobraževanju, a zgolj prek individualnih izpitov, saj je v strahu pred drugimi Romi, eden pa je dejal, da je vse v zvezi s šolanjem zaključil in se bo zdaj ponovno zaposlil.

»Ja, jest sm naredu vse, kar sm mislu. Naprej ne grem več. Sam še v šiht« (Oseba H 2017, H23–H30).

Ko sem mlade odrasle Rome spraševala po razlogih, zaradi katerih po njihovem mnenju velik delež romske populacije ne zaključi izobraževanja, so mi večinoma nanizali razloge na mikro ravni. To pomeni, da pripadnike romske etnije zaznavajo kot krivce temu, da niso zaključili šolanja. Vendar pa vsi njihovi mikro argumenti temeljijo na širši perspektivi – njihovi kulturi.

Sem spadajo njihova mentaliteta, značilna za romsko kulturo, pričetek partnerske zveze in oblikovanje družine v času šolanja. Največ intervjuvancev pa je krivdo za nedokončanost šolanja pripisalo romskim staršem in njihovi neprimerni vzgoji, neodgovornosti ter

neustreznemu razmišljanju Romov o tem, da šola ni pomembna. Posledično so te osebe označili kot neumne, brez prave pameti in volje, kar so pospremili z izrazi kot denimo: »Romi pač.«

Med razlogi, ki so jih navajali glede lastnega osipništva, je večina takšnih, ki sodijo v kategorijo njihove mladostniške nepremišljenosti in drugih prioritet v življenju (sem se umeščajo njihovi odgovori, kot denimo večkratni izostanki od pouka, izključitev iz šole zaradi neprimerne vedenja, zaljubljenost ...).

»Parkrat sm mankou, pa enkrat sm, prjatli so, pa s sošolci smo enmu tovarišu en mčkn avtočk zaobrnlj, pa so nas izklučli« (Oseba B 2017, B18–B21).

»Osnovno šolo sem jaz končala, samo srednje nisem, hodila sem v Novo mesto, gostinsko, za kuharja, mesec dni, dva do konca prvi letnik, da bi končala. Pa sm pustila. Ah, saj veš, kaj smo mi Romi. Tako se mi je zdelo. Zdej mi je pa žal« (Oseba C 2017, C26–C29).

»Kot pri večini Romov sem se zalubla, pač, moji starši mi niso dovolili, da sem s tem fantom. In sem šla k fantu živet. In sm pustila takrat vse, šolo, vse zarad fanta. Mlada sem bla, ni se mi zdelo pomembno. Štirinajst sem bla stara« (Oseba G 2017, G23).

Dva intervjuvanca sta med razlogi opustitve šolanja omenila učne težave, eden odnose z romskimi sošolci, sicer pa so navajali še druge razloge, kot so: zanositev, rojstvo otroka, drugi poklicni interesi in tudi oddaljenost od doma.

»Smo bolj stran živeli pa tja ni avtobus hodu, pa včasih me je oče peljou, dostkrat me tud ni. Pol pa nisem več vedla, kaj se učijo pa sem nehala hodit« (Oseba I 2017, I20–I22).

»Ja, pač nehal sem. Ni mi šlo in pustu sem. Pol drugič, sm pustu zarad otroka. Se je rodil otrok. Pa sm pol ... je bil bolan, nedonošenček, pa sm pol nehau. Tu sm takrat nehau na Ljudski univerzi« (Oseba A 2017, A16–A20).

Precej pogost razlog za nedokončano šolanje oziroma ovira za vključitev v nadaljevanje izobraževanja so grožnje s strani drugih Romov, s katerimi so njihove družine v sporu. Na svetovalnih obravnavah z romskimi strankami opažam, da jih to ne ovira samo pri izobraževanju, nekatere druge (pri hujših kriminalnih dejanjih) celo do te mere, da ne hodijo v trgovine, na bencinske črpalke, v lokale, ampak se v glavnem zadržujejo v bližini svojega doma.

Podobno sem ugotovila tudi v svoji raziskavi.

»Bi dokončala. Samo rajši prek izpitov, če bi šlo, ker se bojim hodit v šolo z drugimi Romi. Pred leti so mi ubili brata ... In če bi zdaj kater od unih hodil z mano skup ... Ne vem, bojim se« (Oseba G 2017, G2 –G25).

»To, k sm meu probleme z Romi. Ah, čakali so me tam pred avtobusom. Včasih sm mogu že zjutri kar takoj domu it, ko so čakali tam. To so kar napadali. Če se nisi hotu z njimi družt, pa so te napadali. Z Romi so bli problemi. Če njih ne bi blo, bi blo verjetno vse drugače. Z njimi sem meu same probleme« (Oseba E 2017, E22–E25).

Med razlogi nedokončanosti šolanja na makro ravni pa sta dve osebi zaznali težavo v državi, ki da Romom preveč popušča in omogoča petnajstletnikom prijavo na zavod za zaposlovanje, kar pomeni, da takrat zapustijo šolo in od tedaj naprej tudi sami prejemajo denarno socialno podporo.

»Zarad tega, ker jim država preveč popušča. Pri petnajstih nehajo hodt v šolo zato, ker se lahko že vpišejo na zavod in pol oni sami dobivajo socialno. Tuki jim pa še težite, da nej nardijo šolo, pa še plačano dobijo. Mislm, ker privilegij. To je to ja, tko delajo« (Oseba D 2017, D25–D30).

Intervjuvanci so večinoma pripovedovali, da so zelo radi obiskovali šolo, da so se tam počutili v redu, le ena oseba je izpostavila, da ji ni bilo všeč.

V glavnem nobena izmed vprašanih oseb nima specifično pozitivnih ali negativnih izkušenj iz časa izobraževanja, večinoma so dejali, da je bilo vse v redu, da je izobraževanje potekalo brez težav bodisi s sošolci ali učitelji.

»Vse lepo, nič slabega. Nobenih problemov tud z učitli, sošolci. Vse v redu« (Oseba B 2017, B29–B33).

Nekateri pa so vendarle izpostavili tudi negativne izkušnje, in sicer se vse te navezujejo na neprimerne odnose (tako romskih kot drugih učencev in razredničarke).

»Men ni bilo preveč všeč. Ker nisem imela prijateljev in ker so me zafrkavali« (Oseba I 2017, I30–I32).

V šolo so hodili zelo različno – peljali so jih njihovi starši, vozili so se s šolskim prevozom ali šli celo peš, v srednjo šolo pa z javnim prevoznim sredstvom.

Vsi so odgovarjali, da so pisali domače naloge, le ena oseba je to počela bolj poredko.

»Zmeraj sem delala domače naloge, ni bilo, da ne bi naredila« (Oseba C 2017, C36).

»Ja, ko sm bil v osnovni šoli, sm delou, to me je mama gnjavla, da sm naloge delou v osnovni šoli« (Oseba D 2017, D15–D16).

»Včasih sm delala naloge, ampk ne velikrat. Nism znala. Pa mama tud ni znala« (Oseba I 2017, I27–I29).

Med vsakodnevnimi aktivnostmi v času izobraževanja sta le dve Rominji sami izpostavili, da sta se tudi učili. Pri delu za šolo jim je večinoma pomagala mama, kolikor je znala, sicer pa starejši bratje in sestre, sošolci, prijateljica. Ena oseba je bila v šoli vključena v učno pomoč, tri dekleta pa so izpostavile, da jim doma niso znali nuditi ustrezne učne podpore.

»Drgač sm bla pa prej ful pridna, delala sm naloge, se učila, če mi kej ni šlo, smo pa s sošolkami potuhtale« (Oseba J 2017, J22–J24).

»Naloge sm pa tud delou, neki mi je pomagala mtk, kar je znala, drgač pa brt al pa kšn sošolc, ampk tu pol, k se je blu treba kej naučit« (Oseba H 2017, H37–H40).

»Pomagala je pa mama. No, ni znala vse, mau« (Oseba A 2017, A26–A27).

Tancer (1999, 155) meni, da okolje, v katerem učenec oz. otrok živi, na njegovo šolsko delo z vidika dominantne družbe lahko vpliva bodisi spodbujevalno ali zaviralno. Obstoječi slovenski vzgojno-izobraževalni sistem ugotavlja, da gre pri romskih učencih večinoma za slednje – njihovo domače okolje za šolsko delo, kakršnega pričakuje ta sistem, pomeni precejšen primanjkljaj. Učenec je v šoli lahko uspešen le pod pogojem, da ima doma zagotovljene osnovne pogoje za učenje. Na razvoj učenčevega intelekta pa vpliva tudi kulturni standard doma, ki je pri Romih večinoma šibkejši v primerjavi z dominantno družbo.

Sama sem v raziskavi ugotovila, da je večina intervjuvancev svoje domače okolje občutila kot spodbujevalno in usmerjeno k dokončanju šolanja, a je kljub temu veliko učencev izobraževanje opustilo.

»Ko smo pršli s šole, so hotli, da delamo naloge, pa nismo hotli. Smo zbežal. Ja, nč. Rekli so, to je moja volja. Če hočem pustit, naj pustim« (Oseba A 2017, A49–A51).

»So hotli, da nardim. Težku so sprejel, ko sm pustu. Sam niso mogli nč« (Oseba E 2017, E59–E61).

Nekateri pa so bili deležni še dodatnih spodbud v okolju, saj so poleg podpore staršev imeli motivacijo za obiskovanje šole tudi zaradi pozitivnih medsebojnih odnosov tako s sošolci kot z učitelji.

»Oni (op. starši) so bili veseli, ko sem hodila. Zmeraj so mi dali podporo, da moram, da bo iz mene nekaj ratalo. Niso rekli: ne smeš v šolo, to je brez veze. Pritiskali so me za v šolo« (C65–C66) in »Sem komaj čakala, da grem, da imam prijatelje, sem komaj čakala, da je prišla ta ura. Ker mi z domačimi nismo nikamor hodil, smo zmeraj samo doma bli« (Oseba C 2017, C33–C34).

»Mama nas je zelo spodbujala, naj se učimo, naj redno hodimo, da se bomo zaposlili« (Oseba F 2017, F58–F60) in »Pa v srednji šoli je bla ena profesorca. Ona je bla zakon. Jest sm zarad nje ... Zarad nje je blu že lažje v šolo hodt. Tud razredničarka je bla. Kot druga mama nam je bla. Ona je zakon« (Oseba F 2017, F45).

»Ja, to je blo samoumevno, da grem v šolo. Vpisal so me in hotli, da hodim in nardim neki. So me pa večinoma doma ... Mama mi je skos trobla, pa pejt, pa pejt, pa pejt« (Oseba D 2017, D65–D68) in »Super je blo res, še enkrat bi šou. So bli sami taki sošolci, da ... Noro. Vsak dan bi hodu. Res« (Oseba D 2017, D22–D24).

Iz odgovorov vprašanih sem ugotovila, da je domače okolje večinoma vsem predstavljalo motivacijski, spodbujevalni dejavnik za obiskovanje šole. Vsi, razen ene osebe, so odgovorili, da so jih doma spodbujali, da so starši želeli, da napišejo domače naloge, da so jih podpirali in želeli, da hodijo v šolo. Pri tem so imele največji vpliv mame, ki so intervjuvance v največji meri nagovarjale za dokončanje izobraževanja.

Ob tem razmišljam, da so njihovi starši prav gotovo želeli, da bi otroci dokončali šolo, a jim zaradi neizobraženosti tega niso znali ustrezno predstaviti in argumentirati, niso jih znali na pravi način motivirati za obiskovanje šole. S prisiljevanjem, da otrok mora hoditi v šolo, pa so naleteli zgolj na odpor, k čemur je botroval še njihov način življenja, saj so otroci videli, da njihovi starši kljub neizobraženosti in brezposelnosti povsem v redu (pre)živijo.

Kot že rečeno, je le ena oseba navedla, da doma ni imela podpore, s čimer se tudi danes sama strinja, saj je ponotranjila njihovo razmišljanje.

»Nč niso rekli, sej je tud njim bilo brez veze, da me oče vsak dan pelje in hodi iskat. Škoda zapravt tok let za brez veze. Sem rajš pomagala mami kuhat in pospravljat« (Oseba I 2017, I52–I53).

Med dejavniki, ki vplivajo na otrokovo uspešnost v šoli, je zagotovo tudi izobrazbena struktura staršev, ki ji neposredno sledita tudi poklicna struktura in (ne)zaposlenost staršev (Tancer 1999, 156).

Velik delež romskih učencev svojo izobraževalno pot zaključí že na sredini osnovnošolskega izobraževanja, kar jim čez nekaj let otežuje vstop na trg delovne sile in v kolikor bi se že zaposlili, jih nedokončana izobrazba ovira pri tem, da bi na delovnem mestu napredovali (Tancer 1999, 158).

Tudi sami intervjuvanci so se strinjali, da večina Romov ne dobi zaposlitve zaradi prenizke izobrazbe in večina se jih strinja, da je razlog nedokončanega šolanja prav v romskih starših.

»Cigo je cigo. Mi smo pač mau bl normalna familija. To ne morš vseh v isti koš metat, tud prbližnu nismo vsi isti. Tastari majo kle največji vpliv. Taki k so tastari, so pol tud otroc. In pr nas sta normalna oba in smo tud mi« (Oseba H 2017, H48–H51).

»Ne zaključjo zato, ker jih starši ne usmerjajo prou. Šole jim pač ne predstavjo kot neki, kar se mora, ampk tko, če hočjo. Oziroma nujno je pač zdej do petnajstga leta, dokler niso otroc že sami upravičeni do socialne. Tku da, čim dopolnjo petnajst let, pustijo šolo in grejo na Zavod. Ne razumejo, da je šola pomembna za njih. Če bi jih starši drgač usmerjal in jim razložil kaj in kako, pol bi mogoče dokončal. Ampak, če še starši ne razumejo, zakaj neki nej bi bla šola dobra, kako nej pol otroc« (Oseba J 2017, J31–J35).

»To so starši krivi. K mu reče otrok, k nima pojma, za kaj se gre, da noče v šolo, a mu rečejo, ne rabš it« (Oseba D 2017, D28–D29).

V glavnem imajo mame intervjuvanih oseb nepopolno osnovno šolo, dve imata le-to dokončano, ena, ki je sicer slovenskega rodu, pa ima zaključeno srednjo šolo.

Izobrazbena struktura očetov je podobna: večina ima nepopolno osnovno šolo, trije imajo to zaključeno, eden – tudi slovenskega rodu, pa si je pridobil srednješolsko izobrazbo.

Podobno je z brati in sestrami intervjuvancev. Večina jih ima nepopolno osnovno šolo, teh je kar trinajst. Dokončano osnovno šolo jih ima šest, zaključeno nižjo poklicno eden in srednjo šolo dva. Trenutno pa štirje redno obiskujejo osnovno šolo, eden srednjo šolo in eden šolo prek Ljudske univerze Kočevje.

Otroci od šestih intervjuvancev že redno obiskujejo šolo, ostali so zatrdili, da bodo tudi njihovi otroci hodili v šolo ob primerni starosti (šest let).

Predlogi intervjuvancev za izboljšanje izobrazbene ravni Romov se večinoma vsi nanašajo na romske starše. Oni naj bi poskrbeli za to, da otroci hodijo v šolo, jih tja peljali, jih primerno vzgajali in nadzorovali, se jim v večji meri posvečali, jih spodbujali pri delu za šolo. Eden je

dejal, da to pri nekaterih sploh ni mogoče, saj niti starši v izobrazbi ne vidijo prednosti, ena od intervjuvank pa pomemben dejavnik za dokončanje izobraževanja vidi tudi v okolju.

»Starši bi se mogli mau bl posvečat jim. To pa zdej tko, če te kdo sam grdo pogleda, ti sam udari po mizi, ti si glavni, češ, ti si Cigan, ti si glavn. Nas pa mami ni tku. Tu je, k mu starši dajejo povod že od začetka – ti si močn, bod glavni, namest, da bi ga učil enakosti, pa naj hodi v šolo. Zakaj učiš otroka, nej pljuva po drugih. To je grdo. Jest ga ne učim tega. Vse se začne pri vzgoji staršev. Vse je odvisno od tega. Pa nasploh od okolja. Pa tud od staršev« (Oseba F 2017, F47–F50).

»To ne vem. To verjetno ni možno sploh. Ne vem, tu more vsak pri sebi met poštimano v glavi, kako pa kaj. To so starši krivi. Mogoče tud če bi mene mal bolj stisnli, bi tud jest končou, kaj pa vem, težko je zdej rečt tu« (Oseba E 2017, E26–E30).

Vprašani večinoma nimajo nobenih specifičnih neformalnih znanj; dva se ukvarjata z avtomobili, njihovim popraviljanjem, razstavljanjem in prodajo, sicer pa so kot svoja znanja izpostavljali enake aktivnosti, kot so jih navajali že med prostočasnimi aktivnostmi: gospodinjska in druga domača opravila, plesanje, ježa konj ...

»Kaj pa vem, kaj še znam. Sej sm reku. Jahat kojne. Drgač pa ta mesarska dela, klanje, kar je pač iz šole. Drugač pa nč kej posebnga. Domača dela pa itak: fotranje, kidanje, pokosit travo, ampk tu glih ne štejem pod neko hudo znanje /smeh/« (Oseba H 2017, H5–H57).

Eden od intervjuvancev je ob tem vprašanju navedel celo tatvine – sicer je nato povedal, da tega ne počne več.

»Ja, /smeh/. Krast znam. No, to zdej ne več« (Oseba B 2017, B42).

Le ena Rominja ima željo po dodatnem izobraževanju, in sicer v izpopolnjevanju angleškega jezika.

»Mam pa namen, ko bosta otroka mal zrasla, bom šla tuki na Ljudski, angleščino. To bi šla, da se mau bl naučim« (Oseba F 2017, F52–F53).

Večina sodelujočih ima opravljen izpit za avto in avtomobil; le dve osebi ženskega spola izpita nimata, ena pa ga trenutno opravlja.

Kar se tiče uporabe digitalne tehnologije, imajo vsi intervjuvanci doma televizijo in mobilni telefon. Šest jih ima tudi (prenosni) računalnik in dostop do spleta, od teh imajo štirje tudi tiskalnik, le dva imata še optični bralnik. Računalnik v glavnem uporabljajo v razvedrilni namen

za brskanje po spletu. Enako je z mobilnimi telefoni. Osebe, ki so v času izobraževanja imele računalnik, so ga uporabljale tudi v ta namen.

»Ja, računalnik jaz zase pač uporablam, tko, mau facebook, pa mau na avtonetu gledam avte. Pa tko no, če te kej zanima. Mene recmo ful zanima zgodovina« (Oseba D 2017, D49–D50).

»Kar uporablam facebook na telefonu, pa kej pogledam na intrnetu, to je pa tud vse. Komp sm jest rabu bl takrat, k sm hodu v šolo, pa zdej ga naš tamau nuca, k majo kej za napisat« (Oseba H 2017, H69–H70).

Polovica vprašanih oseb zatrjuje, da slovensko obvladajo bolj kot romsko, kar pomeni, da romsko zgolj razumejo, a tega jezika ne govorijo ali zelo malo.

»Po moje, da že bolj slovensko. Ker romsko že bolj pozabim, ko nisem govoru že dolgo. To bi rad pozabu. Ta jezik rad ne govorim sploh« (Oseba E 2017, E50–E52).

»Ne, jest ne znam ciganske govoricе. Fotr pa mtka znata, ampk sploh nikjer več ne govorita tku« (Oseba H 2017, H73–H74).

Tri osebe so dejale, da enako dobro obvladajo tako slovensko kot romsko, dve pa, da boljše govorita romsko.

Enako je tudi z njihovimi otroki – sedem intervjuvancev svoje otroke uči (oz. jih bodo učili, saj so trenutno še premajhni) le slovenskega jezika, trije pa jih učijo oba jezika oziroma le romsko (to predvsem velja za mlajše otroke, ki še ne hodijo v šolo).

»Ja, itak govorim tud romsko. Romščino obvladam, govorim od rojstva. To so me najprej učil. Moji otroci vejo romsko in slovensko, tisti, k hodjo v šolo, ta /pokaže na sina/ pa ne, razume že; ne v nulo pač, slovensko, govori pa romsko« (Oseba C 2017, C57–C60).

»Tud govorim romsko. Isto obvladam k slovenščino. Od mejhnega so me učil oboje« (Oseba D 2017, D54–D55).

V teoretičnem delu naloge sem kot enega izmed razlogov neuspešnega dokončanja šole navedla tudi neznanje slovenskega jezika. Sodelujoče intervjuvane osebe teh težav večinoma niso imele, saj v domačem okolju večina njih komunicira v slovenskem jeziku in tako učijo tudi svoje otroke.

»Od mejhnega govorim romsko in slovensko. Ker moja mama je napol Slovenka, tko da se je ona pač z mano ukvarjala. To ni blo tku k pr nekaterih Romih, k vidm. To je katastrofa. K vidm

leto dni al pa dve leti starga otroka med odraslimi. Zakaj se po cigansko pogovarjate, zakaj. V vrtcu, šoli ne bo nč razumu. Pa mi pravjo, ja sej se bo tam nauču. Ma to ni nč. To je treba takoj, ne pol k si že vse zamudu. Katastrofa» (Oseba D 2017, D56–D60).

Ena od sodelujočih, ki ima sicer opravljene le tri razrede osnovne šole in doma govorijo pretežno romsko, pa je drugačnega mišljenja:

»Doma govorimo romsko. In tamejhna dva. Se tud z njimi romsko. Slovensko včasih. Bodo že v šoli naučili, mi ne znamo« (Oseba I 2017, I48–I51).

Tudi sama na svetovalnih razgovorih na zavodu za zaposlovanje opazam, da imajo nekateri mladi odrasli Romi s slovenščino precejšnje težave, medtem ko drugi slovenski jezik obvladajo. Razlika je očitna in po mojem mnenju je verjetno glavni vzrok ravno v poznavanju slovenskega jezika njihovih staršev, ki ta jezikovna izražanja prenašajo tudi na svoje otroke in se z njimi v glavnem pogovarjajo v slovenščini. Za te otroke je slovenščina tako rekoč materni jezik, kar jim olajšuje integracijo v večinsko družbo.

Glede na svoje izkušnje pri delu z romsko populacijo ugotavljam, da je odlično izražanje v slovenskem jeziku skoraj vedno povezano tudi z zaključeno osnovnošolsko izobrazbo in zunanjim videzom, ki ga zahodna družba determinira kot osebno urejenega.

Tudi njihova vsakdanja komunikacija tako v družini kot med prijatelji večinoma poteka v slovenskem jeziku. Razlogi so tudi v tem, da je pri nekaterih intervjuvancih bodisi mama ali oče slovenskega rodu. Manjšina intervjuvancev doma komunicira v romskem jeziku oziroma priložnostno slovensko in priložnostno romsko.

Zadnje vprašanje v tem sklopu pa se je nanašalo na predšolsko vzgojo. Le dve osebi sta v svojem otroštvu obiskovali vrtec, večina jih ni, je pa bila polovica intervjuvanih oseb vključena v zadnje leto vrtca pred pričetkom šolanja, torej v t. i. »malo šolo«. Prav tako tudi svojih otrok večinoma niso vpisali v vrtec, niti leto dni pred šolo. Zgolj hčerka ene intervjuvanke je obiskovala »malo šolo«.

»Ne, doma sem bil. Otroka tud ne hodita v vrtec, pri mami sta« (Oseba A 2017, A61–A62).

»V vrtec ne, nikol. Tud ona (op. hčerka) ni hodila, ne. Nisem je dal« (Oseba E 2017, E66–E68).

»Ne, samo v malo šolo« (Oseba F 2017, F67).

Štiri osebe, tri od tega ženskega spola, pa nameravajo v prihodnje svoje otroke vključiti tudi v vrtec. Prednosti tega za svoje otroke zaznavajo v pridobivanju novih prijateljstev, novih znanj, družabnosti in nato lažjem prehodu v šolo.

»Tamau bo tud sigurno šou v vrtec, itak. Ja, vlada, pametno se mi zdi, da se bolj vključi med prijatelje, da jih spozna, se navadi vse kako in kaj k v prvi razred pride, je vse lažji« (Oseba D 2017, D77–D78).

»Ne, v vrtec nisem hodila, sem hodila v malo šolo. Hčerka je hodila leto dni pred šolo. Njega mislm prej dat. Mi je žou tud za Lino, da nisem je prej dala. Ker mislm, da v vrtcu ... Če so otroci prej, se tud kej naučijo. Maj bo tud šou, samo sem rekla, letos še ne, ker je na prsih, drugo leto bo pa šou« (Oseba G 2017, G76–G79).

Za otroka romske družine je vstop v vrtec oz. večkrat šele vstop v šolo prva izkušnja z zunanjim svetom in ločenostjo od staršev, pogostokrat tudi edina. Vrstniki v šoli svojega romskega sošolca različno sprejemajo. Velikokrat do njih vzpostavijo ponižujoč in posmehljiv odnos (Fabić 2011, 65). Resda na otrokovo videnje romskih vrstnikov vpliva tudi mišljenje njegovih staršev o Romih, ki ga je nevede ponotranjil od njih, pa vendar so otroci sploh v vrtcu in prvih razredih osnovne šole še zelo dovzetna bitja, z neizoblikovanimi stališči, ki si svojo družbo izbirajo predvsem po načelu podobnosti – fizične podobnosti in podobnih interesov. Tako se v glavnem fantje družijo s fanti, deklice z deklicami in znotraj tega s tistimi, ki imajo podobna zanimanja kot oni. Kakršna koli vidnejša različnost od njih samih jim sprva vzbudi občutke previdnosti, začudenja, pretiranega zanimanja s primerne razdalje, morda celo strahu (enako bi bilo, če bi šlo za temnopoltega otroka, otroka s posebnimi potrebami ali v tem primeru za romskega otroka). Videz nekaterih romskih otrok pa se v ničemer ne razlikuje od ostalih otrok, morebiti imajo nekateri malce temnejšo polt kože ali niti to ne.

Odgovor ene od intervjuvank kaže na to, da se z na videz sebi podobnimi romskimi učenci tudi otroci staršev slovenskega rodu brez težav spoprijateljijo. Poleg tega je posameznik v obdobju otroštva najmanj obsojajoč. Otroci si veliko prej kot odrasli dovolijo spoznati sebi »drugačne« ljudi in z njimi navezati pristne prijateljske odnose, saj še niso prevzeli družbenih stereotipov in predsodkov.

»Pa ena punca je bla, ko je bla lubosumna, ko smo pač ... Jest nism bla v družbi Ciganov in je ona bla lubosumna, ker ona se nikakor ni mogla k nam vključ, je pa Slovenka ne in me je skus neki. Ampak nč takšnega« (Oseba F 2017, F43).

Tisto, kar otroke v največji meri odvrča od spoznavanja etnično različnih sovrstnikov, je njihov drugačen zunanji videz, ki izstopa iz še sprejemljivih okvirjev, kot jih predpostavljajo zahodne družbe. Posledično se otroci zavedno ali nezavedno izogibajo takšnih romskih otrok. Poleg drugačnega videza je pomemben razlog izogibanja tudi način njihovega komuniciranja in vedenja. Le-to se zaradi različne kulture, vzgoje in izobraženosti ter splošne razgledanosti romskih staršev ostalim otrokom zdi neprimerno in se od njih zato raje odmaknejo.

Vse navedeno je rezultat posameznikovih vsakdanjih življenjskih vzorcev, ki jih nanje prenašajo starši.

4.3.3 Zaposlovanje

Večina intervjuvancev še nikoli ni bila zaposlena, trije so bili: ena od teh je bila vključena v javno delo, kjer je v vzgojno-izobraževalni instituciji delala na področju učne pomoči romskim otrokom; drugi je bil zaposlen v domačem podjetju (avtoodpad); tretji pa je bil zaposlen v trgovini Interspar v Ljubljani kot mesar.

Razlog prekinitve delovnega razmerja je bil pri vseh iztek pogodbe za določen čas; v dveh primerih je šlo za zmanjšan obseg dela, pri enem pa za zaključek javnega dela. Vse osebe bi imele oz. imajo možnost ponovne zaposlitve na istih delovnih mestih. Rominja, ki se je prek poznanstva z ravnateljem zaposlila v okviru javnega dela, bi se lahko tja ponovno vključila s septembrom, ko se prične novo šolsko leto, a se to ne bo realiziralo, saj je oseba visoko noseča. Rom, katerega starši imajo domače podjetje in se je torej zaposlil prek poznanstev, »čaka na boljše čase gospodarstva« in se je pripravljen zaposliti le-tam. Rom, ki je bil zaposlen v Intersparu, pa se tja vrača v roku enega meseca, ko bo podpisal pogodbo za nedoločen čas. Do zaposlitve pa je prišel naključno – prijavil se je na prosto delovno mesto, bil poklican na razgovor in nato sprejet.

Večina intervjuvanih v zaposlitvi vidi prednosti, predvsem v materialnem smislu; kot prednosti so namreč navajali višje plače od denarne socialne podpore, samostojnost in neodvisnost, možnost najema kredita in drugih ugodnosti, kot je dopust na morju, smučanje ...

»Če si zaposlen, pol si človek neki. Maš vse, kar češ. Lahko to, tisto, zdej pa neč« (Oseba E 2017, E70–E71).

»Ja, plačo dobivaš, višjo kot socialno« (Oseba D 2017, D83).

»Prednosti je velik – imaš svojo plačo, svoj denar, lahko si privoščiš več stvari, greš na more al pa na smučanje, vzameš kredit, kupiš avto. Pač te stvari, kar lahko kupiš, če imaš denar« (Oseba G 2017, G64–G71).

Med drugimi prednostmi so tri osebe izpostavile usposobljenost za delo, bolniški, porodniški in letni dopust ter delovno dobo.

»Zaposlen si, pripada ti bolniška, dopust, plačo maš, delovno dobo« (Oseba F 2017, F78–F81).

Le dve osebi sta omenili tudi slabo stran zaposlitve, pri čemer je ena oseba dejala le, da je zaradi službe veliko zdoma, saj ji vožnja vzame veliko časa, a vseeno pretehtajo prednosti.

»No, cajta mi res vzame ful. Nism skor nič doma, ta vožna in vse. Ampk mam pa svoj dnar in je tu tuk bl pomembnu. Nism odvisn od nobenga. Grem kamr čm, plačam sam, mislm zakon. Sm že čist pozabu, kaku je k si brez šihta« (Oseba H 2017, H91–H93).

Druga oseba pa je do statusa zaposlenosti izrazito negativna, saj trdi, da so plače nizke oziroma se v primerjavi z denarno socialno podporo ne izplača delo, pri čemer si ves dan zdoma in ne vidiš svojih otrok.

»Niso prednosti. Če delaš, ne vidš otrok. Plače so majhne, tako da mava s partnerjem s socialno in dokladi isto, kot če bi delala. Brez veze. Tku sm pa vsaj doma z otroki pa kaj pospravim« (Oseba I 2017, I65–I69).

Pri skoraj polovici intervjuvanih so starši brezposelni. Pri nekaterih so (bili) zaposleni vsaj očetje in so sedaj že upokojeni ali pokojni, nekateri pa še vedno delajo; takšnih očetov je (bila) polovica.

»Doma nč ne delajo. Vsi brezposelni. Noben ni bil zaposlen« (Oseba A 2017, A66).

»Mama ni bla nikol zaposlena, fotr je pa biu, je u penziji. On je bil zaposlen celo življenje. Sekač je biu, u hosti. Na Recinkotu je delal. Celo življenje« (Oseba E 2017, E72–E74).

Pri skoraj vseh intervjuvanih mama ni bila nikoli zaposlena, razen pri treh – pri enem je še vedno zaposlena, saj ima svoj s. p. (avtooodpad), pri drugi osebi je bila mama zaposlena le nekaj let, pri tretji pa je sedaj zaposlena prvokrat, in sicer prek javnih del. Med razlogi nezaposlenih mam intervjuvanci navajajo veliko število otrok in skrb zanje, zadostne prejemke s strani države in vdovsko pokojnino, opravljanje gospodinjskih del ter zdravstvene težave z vidom.

»Mama pa ni delala, ker je blu tulk otrok. Ni mogla« (Oseba E 2017, E75).

»Mama je brezposelna, nikol ni bila zaposlena. Ko je oči umrl, so ji rekli pač ... ker so bli ful velki dokladi pa tu, pa pokojnino je dobivala, da bi vse tu šlu nekuk no. Tok da je rekla takrat no ena socialna delavka, da je bulš, da ne no. Tok da, tud vidla ni več, zdej je bla šele na operaciji oči, da dobr vidi kokr tok. Ni bila zaposlena. Gospodinja doma. Nas je štimala« (Oseba F 2017, F82–F87).

Glede (ne)zaposlenosti svojih prijateljev in širše družine so odgovarjali zelo različno – nekateri so brezposelni, drugi zaposleni, bodisi prek javnih del ali redno. V glavnem pa ženske Rominje ne delajo. Eden je izpostavil, da so slovenski prijatelji zaposleni, medtem ko romski v glavnem niso, ena pa je dejala, da se večina njenih prijateljev še izobražuje. Osebe so sicer zaposlene na zelo različnih področjih, večinoma pa gre za lokalna podjetja in nižje kvalificirana delovna mesta (avtomobilska proizvodnja Revoz, komunalno podjetje, sečnja dreves, druge proizvodnje, delo na farmi ...).

Sodelujoče osebe sem spraševala tudi po njihovih lastnih aktivnostih, ki jih izvajajo z namenom čim prejšnje zaposlitve.

Polovica intervjuvancev je povsem neaktivnih, kar se tiče iskanja zaposlitve, saj za delo niso povpraševali še nikjer.

»Nikamor nisem šla vprašat še nikol« (Oseba C 2017, C74).

»Ne iščem nič« (Oseba D 2017, D97).

»Ne, nisem nikol še iskala dela« (Oseba G 2017, G88).

»Nisem še nikol iskala službe in prošnje nisem še napisala. Sploh še nisem razmišljala, kje bi delala. Itak ne bom nikjer« (Oseba I 2017, I72–I75).

Eden od intervjuvanih se je odzval na poslano napotnico s strani zavoda za zaposlovanje, kar sodi med njegove obveznosti, vezane na prijavo na zavodu. Štiri osebe pa so k temu samoiniciativno pristopile na različne načine: ena oseba je do delodajalca stopila osebno, ena ga je kontaktirala po telefonu, dve osebi pa sta po (elektronski) pošti poslali svojo prijavo na prosto delovno mesto. Rominja s srednješolsko izobrazbo se je tudi prijavila na prejemanje obvestil o prostih delih in ob tem tudi sama spremlja spletne strani z objavami. Ena oseba pa je za delo povpraševala pri znancih. Večinoma so se za delo vsi zanimali v lokalnem okolju, in sicer za nižja delovna mesta, kot npr. komunalna dela, dela na farmi, v proizvodnjah. Le dve osebi sta skušali najti delo na malo višjih položajih, saj imata za to ustrezno izobrazbo. Eni od

teh je uspelo v trgovini Interspar v Ljubljani, druga je do sedaj še neuspešno poslala vlogi v vrtca v Ribnici in Kočevju.

Njihovo prevladujoče razmišljanje o tem, da sploh nimajo možnosti za zaposlitev, je še vedno precej razširjeno, saj je večina Romov ponotranjila način življenja svojih staršev. Zanje torej kakršen koli premik v drugo smer – četudi bi to v dolgoročnem smislu zanje pomenilo pozitivno spremembo – kratkoročno pomeni odhod v neznano, na kar niso pripravljeni.

Na romsko vprašanje ni mogoče odgovoriti takoj, dovolj je že, če si slovenska in romska družba prizadevata za spremembe v nekaj desetletjih, ko bodo zdajšnji otroci vstopali v dvajseta in trideseta leta.

Tudi Horvat Muc (2011) ugotavlja, da je zakoreninjenost miselnih vzorcev romske skupnosti precejšen izziv tako zanje kot za stroko, ki stremi k temu, da bi se Romi v čim večji meri vključevali v izobraževalni proces, saj le-tega razume kot »nujni predpogoj za njihovo uspešno integracijo in reševanje marginalnega položaja v družbi« (prav tam, 110).

Na (ne)zaposljivost Romov vpliva več dejavnikov. Na podlagi pridobljenih odgovorov intervjuvancev, v nadaljevanju izpostavljam šest ključnih razlogov o tem, zakaj so Romi težko zaposljiva kategorija oseb.

1. Neizpolnjevanje osnovnih formalnih pogojev, ki bi Romu omogočali, da se sploh lahko prijavi in kandidira na neko prosto delovno mesto – sem se ne uvrščajo le Romi, temveč tudi vsi ostali, ki nimajo zaključene osnovnošolske izobrazbe, res pa gre večinoma zanje.

»Šola je problem. Noben nas noče, k nimamo šole. Če bi šolo mel, pa bi delal« (Oseba A 2017, A85).

2. Računalniška nepismenost – zaradi slabšega ekonomskega položaja, ki veliko Romom niti ne omogoča, da bi imeli svoj računalnik, niso večji brskanja po spletu in spremljanja razpisov prostih delovnih mest, imajo težave pri pisanju vlog in življenjepisov, oblikovanju teh dokumentov. Tudi sicer ne obvladajo osnovnih programov Windows, kar je v današnji digitalni dobi nujno za skorajda vsako zaposlitev.

»Nimamo računalnika, tud interneta ne. Mobitel mava skupi s fantom« (Oseba I 2017, I40–I42).

»Ne, računalnik, internet nimamo« (Oseba A 2017, A34–A35).

To nakazujejo tudi njihovi odgovori glede same uporabe računalnika v zaposlitvene namene.

»Da mal pogooglamo. Ko sem hodila v šolo, ga nisem imela. In za iskanje zaposlitve tudi ne. Sploh ne gledam. Brez šole se mi sploh ne zdi, da kej iščem ... da je kej šans« (Oseba G 2017, G50–G53).

»Računalnik ... Ugasnen je, sploh ga ne nucam nič, no bolj malo« (Oseba E 2017, E44).

»Za iskat delo pa ne, ne, to pa ne« (Oseba D 2017, D52).

3. Odsotnost kompetenc, ki jih slovenski delodajalci pričakujejo v zvezi s pripravo prijavnih dokumentacij in pripravo na zaposlitveni razgovor – ne znajo sami napisati vloge za zaposlitev in življenjepisa, temveč pri tem potrebujejo precejšnjo pomoč; vse to je povezano z njihovo vsesplošno neizobraženostjo.

Večina sodelujočih nima sestavljene svoje vloge in življenjepisa, s katerima bi si povečali možnosti za zaposlitev, tovrstno prijavno dokumentacijo imajo le tri osebe.

»Nimam pa nič tega napisanga, ne pošiljam, grem kar tja« (Oseba B 2017, B92–B93).

»Nism tud še nič pisala prošnje, življenjepisa« (Oseba G 2017, G90).

»Prošnje sm pisala. No, vlogo in življenjepis mam itak napisano« (Oseba F 2017, F88).

4. Z vidika večine slovenskih delodajalcev – nefunkcionalna znanja – Romi večinoma nimajo ustreznih znanj, ki bi jim lahko pomagala do zaposlitve na obstoječem trgu dela. To je posledica tega, da se tudi njihovi starši ne ukvarjajo z nobenimi za delodajalce zaželenimi dejavnostmi, kot so npr.: upravljanje težke gradbene mehanizacije, viličarja, traktorja, pluzenje snega, mehanična popravila avtomobilov ...

Intervjuvanci so na vprašanja o njihovih neformalnih znanjih odgovarjali takole:

»Ja, vse znam. Ja, ne vem, vse. Vse se lotim. Al bi se pa že navadu, sproti« (Oseba A 2017, A30–A31).

»Znam vse. Šivat tud vem sama. Kuhat vem tud. Pospravljat, no take stvari« (Oseba C 2017, C47–C50).

»Kaj pa vem, kaj bi znau. Znam vsako stvar poprijet, da bi pa točno za eno stvar biu speciale, pa ne« (Oseba E 2017, E31–E33).

»Ja, plesat. Plešem use. To je pršlo samo iz mene. Plešem doma, na feštah obvezno« (Oseba G 2017, G41).

5. Šibka motiviranost Romov za zaposlitev, kar izhaja iz njihovih drugačnih kulturno naučenih vzorcev dela, kot velja za večinsko družbo. Hkrati Romi opažajo, da je možno skromno preživeti tudi s pomočjo državnih socialnih transferjev ali pa morebiti zraven še kaj sami zaslužijo »na črno«. Ravnajo torej premišljeno – o tem, kaj jim v danem trenutku prinese več koristi, ne razmišljajo pa o tem, kako bodo živeli v prihodnosti, saj znotraj svoje kulture za to nimajo ustreznih nastavkov, kulture dominantne družbe pa še niso prevzeli kot svoje. K temu dejavniku prištevam še številne druge ovire, ki jih Romi navajajo na svetovalnih razgovorih kot ovire pri zaposlovanju: od tega, da nimajo varstva za otroke, prevoza na delo, do brezcilnosti in vdanosti v usodo (večkrat slišim njihov stavek: »Za Rome tako ni služb« ali »Kdo pa bo zaposlil Roma?«).

»Če sta fant pa punca v skupnem gospodinjstvu, ona zgubi socialno, če greš ti delat. In pol je tko. Romi dobijo ... Če greš na Revoz delat, dobiš 600 €, socialne dobijo pa 550 €, veš da ne bo šu. To je problem« (Oseba D 2017, D84).

»Socialne bi mogle bit nižje, pa bi se mogoče zmigali. Ampak res samo mogoče. Al bi se pa navadli z manj denarja živet, sam da neb blo treba delat« (Oseba J 2017, J91).

6. Fizično drugačen videz od ostalih prijavljenih kandidatov, ki pa ga delodajalci ne odobravajo.

Navedene značilnosti, ki za velik del Romov predstavljajo glavne ovire pri njihovem zaposlovanju, pa nikakor ne veljajo za vse pripadnike romske skupnosti.

Eden od intervjuvancev je dejal, da ne smemo enačiti vseh Romov. Nekateri so povsem zaposljivi.

»Jest nism zaposlen, k mi je pogodba potekla, pa k so bli takrat glih dopusti, mi je niso podaljšal, k je blu mn dela. Zdej bom pa dubu za nedoločen čas. Sej eni Romi so zaposleni, tisti, k so normalni. Cigani pa pač niso in tud še doug ne bojo, k so preveč neumni« (Oseba H 2017, H118–H120).

Tisti intervjuvanci, ki so iskali zaposlitev, a neuspešno, glavne razloge tega vidijo v prenizki izobrazbi in premalo izkušnjah.

»Pa tud tuki sm biu, k so eni avti, ne vem, če je še, kle, k je en tunel. Pa je reku, da on rabi unga, ko zna na primer, ne navadnega, ampak izobraževan in to, poklicni ta delavec. In pol me je vse neki minil« (Oseba B 2017, B91).

»Ni izkušenj pa ni tko, pa tisto ... šole. Šola pa praksa mora bit. Drugač je težko« (Oseba E 2017, E82–E83).

Skoraj vsi intervjuvanci in njihove družine se preživljajo s pomočjo socialnih transferjev, le ena oseba je dejala, da v njihovi družini tovrstne podpore ni nikoli nihče prejemal.

»Samo s socialno se preživljamo« (Oseba A 2017, A81).

»Vsi dobivamo socialno« (Oseba I 2017, I76).

»Nima pa pr nas noben socialke. Niti ni nikul meu. Mtko tud nikul ni bla prjavlena na zavodu« (Oseba H 2017, H112).

Družine štirih intervjuvancev se preživljajo tudi s prihodki formalne zaposlitve, polovica intervjuvancev in njihovih družin pa se preživlja tudi z neformalnimi priložnostnimi deli, kot denimo: trgovanje z avtomobili in konji, prodaja drv in mesa zaklanih domačih živali, pomoč zaposlenim staršem pri gospodinjskih delih in v njihovi delavnici. Nekateri so omenili še druge vire preživetja, kot so pomoč s strani drugih ljudi (podarjanje oblačil, poljskih pridelkov), pomoč Karitasa, prejemki vdovske pokojnine in denarnega nadomestila.

V nadaljevanju dodajam nekaj odgovorov intervjuvancev na vprašanje, na kakšen način se še preživljajo.

»Z avtami. Drva nardimo, prodamo. Avte kupm pa prodam naprej, drva delamo« (Oseba B 2017, B94–B95).

»Al pa ljudje, ko sami pokličejo, če kaj majo, dajo. Pa na Karitas recimo. Eni so res tak prijazni Slovenci. Na primer, če gremo kaj pomagat po njivi, nam dajo tud krompir, pa kakšna oblačila, če ne rabijo, pač kar imajo. Pa tk bom rekla, drva smo prodajali« (Oseba C 2017, C77–C80).

»Mama dobiva pokojnino vdovsko. Tu smo ji zrihtali dve leti nazaj, da lahko prejema. Zdej mami živi z bratom, najstarejšim. On na komunali dela, je zaposlen, redno« (Oseba F 2017, F88–F89).

»Ja, kukr sm reku, brt dela, fotr tud, jest tud, sam zdele ne, bom ta mesec dobu neki z zavoda, k mi pripada baje, k sm delou, pol grem pa nazaj. /.../ Drgač se pa z živalmi ukvarjamo in tku kej

postran zaslužmo. Mamo male pujske pa ovce, redimo jih, pol jest zakolem in prodamo mesu. Kojn pa ne kolemo, jih gre pa fotr iskat v Italijo al pa kam drugam. Kupi, mamo same te hude pasme – quarter horse pa paint horse, ameriške pasme. Pol jih pa ujahamo in natreniramo u nulo, pol pa proda naprej» (Oseba H 2017, H109–H111, H113–H114).

Večina intervjuvancev je izrazila svojo zainteresiranost za delo, kljub temu da njihova ravnanja v tej smeri ne ustrezajo merilom aktivnega iskanja zaposlitve, kot to velja za večinsko populacijo – nimajo sestavljenih prijav in življenjepisov za prosta dela, ne spremljajo redno objav prostih del ...

»Bi. Zaenkrat bi ... Ni važno, kaj sploh, da enkrat začnem ... da bi kak leto, dve delou, ni važno, kaj. Lahko tud na gradbišču. Pol pa da bi res ena taprava služba se najdla« (Oseba E 2017, E87–E89).

Le ena oseba je dejala, da si zaposlitve ne želi, dve pa bi se zaposlili le v določenih okoliščinah ali pod določenimi pogoji – za eno osebo to pomeni le v domačem podjetju, druga pa bi se zaposlila, v kolikor bi družina potrebovala za preživetje in bi se mož s tem strinjal.

»Ja, ja, jest bom sam doma delou. Jest se spomn, da sm enkrat delou s šolo, meli smo prakso. In sm delou na Rikotu. Ne, na Inlesu, v Ribnco sm šu delat prakso. Samu enkrat sm šu pa nikul več. En dan. Ma ni šans, da zdržim v unmu prostoru, k so oni. Nism navajen. Sej mi mamo tud delavncu, jest tud lah delam v delavnici vsak dan, ampk tu je neki čist drgačnga k doma. Jest grem doma lahko vn na cigaret vsakih pet minut. Jest grem lahko kadar čem. Tam je pa to čist drugač. Na cigaret ne smeš it, no, pač, greš, kadar maš uro. Čist kontra je in jest tega nism navajen. In to bi rabu mogoče kakšno leto, da bi se navadu, sigurno« (Oseba D 2017, D100–D102).

»Jaz bi, samo je tako, moraš moža vprašat, če dovoli /.../. Ko bo res una stiska, da ne bo za pit, za jest« (Oseba C 2017, C81, C84).

Področja zelenih zaposlitev nekateri niso opredeljevali, polovica pa jih je to konkretno izpostavila. Eden si želi dela v proizvodnji, dva delo v trgovini (od tega ena kot prodajalka, drugi kot prodajalec – mesar), ena si po končanem šolanju želi zaposlitve kot medicinska sestra, druga pa sprva kot pomočnica vzgojiteljice v vrtcu, po končanem šolanju pa kot vzgojiteljica.

»Ja, rada bi se zaposlila v kakšnem zdravstvenem domu al pa bolnici kot sestra« (Oseba J 2017, J84–J85).

»V trgovini bi delala« (Oseba G 2017, G95).

Pri tem sta dva izpostavila, česa si v zaposlitvi ne želita – ena je navedla čiščenje, drugi pa predolge vožnje, delo s strojem in računalnikom ter uporabo tujih jezikov.

»Da bi skus enu in istu delou. Da ne bi potoval, terensko delo mi ni všeč« (Oseba E 2017, E90–E91).

»Razen čistilka ne bi bla, drugo pa vse« (Oseba C 2017, C90).

Vsa njihova pričakovanja glede primerne plačila za opravljeno delo se gibljejo od petsto evrov navzgor pa nekje do devetsto evrov ali več. Pri tem vprašanju je polovica sodelujočih pričakovane dohodke v okviru delovnega razmerja primerjala s trenutnimi prejemki, ki jih prejemajo s socialnimi transferji.

»Plačilo ne mesec ... Ene 700, 800 evrov. Zdej obadva skupej dobiva 600 al 650, sej ne vem. Otroški dodatki so 250. To je use premau. Položnce, pa treba otroku plenice, kreme, treba otroku še kšna zdravila vmes kupt ...« (Oseba G 2017, G96–G97).

»Za 500 evrov ne bi šla, se mi ne spleča. Sej veš, kakšne so plače, normalne. Zdej 400 je otroških dodatkov, socialne pa 700« (Oseba C 2017, C92–C93).

V intervjuju so razmišljali tudi o svojih lastnih razlogih in razlogih širše romske populacije, zaradi katerih so brezposelni, in podali nekaj svojih predlogov v tej smeri.

Večina jih meni, da sami niso zaposleni zaradi neprimerne izobrazbe – bodisi nimajo končane osnovne ali pa srednje šole.

»Zarad šole« (Oseba E 2017, E95).

»To, da nism šou u šolo, da nimam kake šole. Osnovno mam, sam nimam pa to naprej. Recimo lesno al pa gradbeništvo ... Tega bi blo, dam ... Ne morš brez šole« (Oseba B 2017, B105).

Dva sta kot razlog trenutne nezaposlenosti navedla zmanjšan obseg dela, pri čemer se naj bi eden zaposlil že prihodnji mesec. Ena oseba ni zaposlena zaradi svoje visoke nosečnosti, ena pa zato, ker pravi, da ima veliko dela z otroki in poleg tega tudi mož ne odobrava njene zaposlitve.

Pri razmišljanju o razlogih nezaposlenosti širše romske populacije na mikro ravni jih večina meni, da je težava v neprimerni izobrazbi in njihovi nezainteresiranosti za delo. Eden je izpostavil tudi neprimerno vzgojo staršev. Tudi njihovi predlogi izboljšanja gredo v tej smeri. Večina jih meni, da so ključni starši, ki bi morali drugače vzgajati svoje otroke, da bi zaključili

izobraževanje. Eden je izpostavil tudi fizičen izgled Romov, ki je po njegovem mnenju prav tako vstopnica na poti do zaposlitve.

»Pa mislm, d je tud od izobrazbe odvisno. Da te starši izobrazjo« (Oseba D 2017, D106–D107).

»Ne vem, kaj bi blu treba nardit, da bi se zaposlil. Jih dat jame kopat, da jih noben ne vid /smeh/, al pa da bi se pač mau porihtal, no. Ej, sploh ne vem. Tastare bi mogli met drugačne, tku k mamu mi« (Oseba H 2017, H121–H124).

Pri tem so nekateri intervjuvanci izpostavljali še druga mnenja v tej smeri, da dokončanje šolanja pride v poštev le za sedanjo mladino, da včasih Romi niso delali, danes jih dela že veliko več ter da tisti, ki si želijo zaposlitve, bodo le-to tudi dobili, ne glede na vse, oni drugi pa pač ne.

»Tisti, k so prpravleni delat, tud delajo, se da dobit. Tisti, k majo pa dve levi roki pa spijo do enajstih dopoldne in se jim ne da nč, pa tazadna stvar, na katero pomisljo, je služba« (Oseba J 2017, J89–J90).

Ena v zaposlitvi ne vidi smisla, saj z družino prejemajo denarno socialno podporo.

»Ampak je brez veze, ker mamu itak socialno« (Oseba I 2017, I83).

Glede razlogov nezaposlenosti na makro ravni je eden izpostavil nestrpnost delodajalcev do Romov, drugi slabše možnosti v lokalnem okolju, tretji pa previsoke denarne socialne podpore.

»Ja, socialne so čist prevelike. V Italiji ... sm poslušou, da ... Kukr vem, kukr sm seznanjen, da dobijo 140 evrov na osebo« (Oseba D 2017, D103).

Podobni so tudi njihovi predlogi za izboljšanje situacije: dva menita, da bi bilo treba Romom odvzeti oz. znižati socialno podporo in da bi v tem primeru morda iskali zaposlitev. Dva menita, da bi se situacija izboljšala, v kolikor bi imeli na voljo več zaposlitvenih možnosti, eden pa je mnenja, da se ta situacija sploh ne more izboljšati, saj da bi Rome motivirala zgolj zelo visoka plača.

»Ena taka tovarna, ko bi ne vem ... kaka firma, da bi lahko ... ne vem ... delali. Da bi bilo delo, ki ni težko, da bi lahko delali. Ne vem, da bi kaka žaga bla. Da bi kej žagali z lesom« (Oseba B 2017, B108).

»Socialno dobivajo. 500 evrov pa une doklade za otroke, doma jih majo po ene šest, sedem komadov pa dobivajo 1500 evrov sigurno. Če bi jim to vzel, pa bi šli delat. Ja, pa če bi bla plača 2500 evrov, kot doktorji, pol bi pa po moje delali /smeh/« (Oseba D 2017, D11–D113).

Ta oseba je svoje razmišljanje utemeljila z romsko zgodovino, katere zametki po njenem mnenju obstajajo še vedno – Romi se preživljajo z nabiranjem različnih materialov, kot sta železo in papir, preprodajajo konje in »fehtarijo« po hišah.

»Sej ciganska zgodovina je taka. Oni so navajeni od začetka nabirat. Že od samga začetka, to je navada pač taka, da so oni sami si nabirali železo, konje so kupil pa po bajtah so hodil, to majo še zdej v krvi. In zarad tega pač ... Oni nč ne delajo. Sej večinoma cigani delajo to. Železo pobirajo. Zdej trenutno papir pobirajo. Katastrofa. Papir je zdej že kr neki cena zrasla, po moje, da je še držaji k železo, dvanajst/enajst centov je papir. Tko da to nabirajo kot, kot ... Katastrofa. K une hijene napadajo papir /smeh/« (Oseba D 2017, D114).

4.3.4 Bivanjske razmere

Večina intervjuvanih oseb živi v zidanih hišah, takšnih oseb je šest. Tri osebe bivajo v lesenih domovih, pri čemer sta dve osebi uporabili izraza »lesena baraka«, eden pa »lesena hiška«. Le ena oseba trenutno živi v avtodomu, saj ji je prejšnja hiša pogorela – trenutno tisto hišo obnavljajo, »nova« bo prav tako zidana, kot je bila prej.

Osebe imajo zelo različne bivalne pogoje, kar je razvidno iz njihovih odgovorov:

»Živimo v mejhni leseni barakici« (Oseba I 2017, I84).

»Mi smo vsi v eni bajti ne. Itak zidani. To je ... Mi mamoful ogromno bajto. Kot dvojčka, bom reku. Na primer, na levi strani je zgoraj in odspodaj vse od tastarga, ne. Na tej desni strani so odspodej mama, oče in sestra, zgoraj sm pa jest. Mamofu ceu štuk zase. Ene sto kvadratov je« (Oseba D 2017, D115–D118).

Večinoma vsi sodelujoči stanujejo skupaj s svojo razširjeno družino, to pomeni bodisi njihove starše ali partnerjeve starše, ponekod živijo skupaj tudi s starimi starši, stricem, njegovo partnerko in njunimi otroki, pri enem od intervjuvanih živi tudi nečakinja, pri drugem tudi partnerkina brata in sestra. Dve osebi pa živita le z najožjo družino (torej s partnerjem in otroki oz. v primeru enega intervjuvanca, ki še nima partnerice, niti svojih otrok – živi s staršema in dvema bratoma).

Skoraj polovica oseb je v času svojega izobraževanja imela na voljo svojo lastno sobo, malo več kot polovica pa te možnosti ni imela. Tudi sedaj, ko imajo svoje otroke, večina njih nima svojih sob. Ena od intervjuvank je omenila, da imajo vsi otroci eno skupno sobo, dva pa sta povedala, da bodo otroci dobili svoje sobe, ko bodo začeli hoditi v šolo. V primeru, ko otroci nimajo svojih sob, spijo na sedežni garnituri v dnevnih sobah oziroma na tleh v bodisi dnevni sobi ali kuhinji.

»Zdej, tam k bo otroška soba, mamó zdej dnevno. Pa bomo ta prostor pregradil na pol« (Oseba F 2017, F98).

»V sobi je ena pojstla, spita starša pa punčka zravni. Mi smo pa pol na tleh u kuhni« (Oseba A 2017, A95–A96).

»Hčerka ni mela svoje sobe, spala je na kavču v dnevni. /.../ Zdej na novo bo pa mela svojo sobo. Ena soba za naju, ena za hčerko« (Oseba B 2017, B116–B117, B125).

»Sobe za tamauga zdej še nimamo. Ampk sm že meu u glavi, sm se že pogovarjou s punco, da če bi to dnevno, ker je res velika, dau na pou in bi pač ... zagradiš eno sobico in je. Ampak to čez čas. Zdej spi v svoji pojstlci pr nama v spalnci« (Oseba D 2017, D127).

Večina intervjuvanih oseb ima v svojem domu spalnico, kuhinjo in kopalnico. Manj kot polovica jih ima tudi dnevno sobo, sicer pa tri osebe omenjajo en skupen prostor, v katerem imajo štedilnik, umivalno korito, mizo, klopi in televizijo. Le ena oseba ima tudi teraso. Kot posebnost bivanjskih razmer ene izmed intervjuvank naj omenim, da ima zunaj lesenega bivališča leseno stranišče.

»Dve sobe za spat, v eni sta starša, v eni pa midva, tam sem pa jest prej imela sobo. Pol je pa še en prostor, notri je štedilnik, umivalnik, miza, televizija. Na tleh spijo tamali. WC mamó pa zunej, je pa tud lesen« (Oseba I 2017, I86–I90).

Dobra polovica intervjuvancev zatrjuje, da imajo vsa potrebna gradbena dovoljenja za svoja bivališča, manj kot polovica pa jih priznava, da tega nimajo urejenega in imajo vse to postavljeno »na črno«. Tako jih ima tudi večina svojo lastno hišno številko, kamor dnevno prejemajo pošto, sicer pa tudi ostali, ki nimajo svoje hišne številke, temveč imajo le-to skupno z eno od bližnjih hiš, prejemajo pošto na dom. Le ena od sogovornic ima naslov prijavljen na centru za socialno delo, kamor tudi prejema pošto.

»Ne, to je občinsko vse, zemlja občinska. Zdej, če bi na novo zidali, ne bi pustili več. K več ne dovoljo, da bi kej na novo. Niti kamp prikolice ne, nč ne pustijo. Sej majo prou. Preveč je, k so

vsi Romi na kupu, se kregajo, tepejo. Če bi mela dnarja, službo, če bi kje delala, bi šla prec stran do Romov. Ma pa to naselje skor enako številko. Vsi imamo enako številko, drugač nam pa pošto nosijo na dom» (Oseba C 2017, C110–C114).

»Ne, to je vse na črno, sej je majhno« (Oseba I 2017, I91).

»Vse mam poštmano« (Oseba G 2017, G111).

»Ta stavba, k zdej jest zidam, je že blo, samo se je podrlo. Pa smo mi skrajšali. Je bla stara bajtica. In je že bil temelj. Jest sm zdej od tega temelja še za en meter pa pou poširou. Drugač pa je to, gradbeni načrt. Sm hodu tud na občino januarja, tam enkrat aprila sm dubu papirje, da lahko delam ... kao obnova« (Oseba B 2017, B127–B129).

Kljub temu da nekateri nimajo urejenega gradbenega dovoljenja za svoje bivališče, pa imajo čisto vsi v svojem domu dostop do električne in vodovodne napeljave. Pri tem so si pomagali s svojimi sosedi, od katerih so pripeljali tovrstne napeljave. Vsi intervjuvanci se ogrevajo s pomočjo drv.

Zadnje vprašanje v sklopu bivalnih razmer se je nanašalo na njihove sosede. Šest oseb je povedalo, da so njihovi sosedge v glavnem pripadniki slovenskega rodu, štirje pa so dejali, da so njihovi sosedge samo Romi oz. večinoma Romi, nekaj je tudi Slovencev.

»Ja, ja, bolj Romi. So tud Slovenci, samo ene štiri bajte, Romi pa, ne vem, pa deset. Slovenci so ene sto metrov stran, mi smo pa čist skup. Se pa razumemo z vsemi« (Oseba A 2017, A104–A109).

»Sosedje so samo Slovenci. Romov ni. No, daleč naprej. V Željnah. Tam naprej je en tabor, pa Griček, tam so tud, pa še tam naprej desno od nas je tud edn. Nimamo nobenih stikov z njimi. Mama se tud družī v glavnem samo s Slovenci, z Romi ne. No, pogovarja se, ko se srečajo, itak, da se pozdravjo in vse, samu nismo pa tku, da bi hodil k nam in mi k njim. S sosedi se pa itak razumemo« (Oseba F 2017, F116–F120).

Prav vsi, ne glede na etnično pripadnost sosedov, se z njimi dobro razumejo in niso v medsebojnih sporih.

Kot sem že navedla v enem od citatov, pa imajo nekateri intervjuvanci precej kritičen odnos do drugih pripadnikov romske skupnosti.

»Z Romi se sam tko, za živijo, zdravo, drugač pa ne. S sosedi se pa razumemo ja, so Slovenci« (Oseba B 2017, B131–B132).

»Imamo vse samo Rome. Pridi pogledat. Sej so že vsi bli. Iz socialne pridejo pogledat, če mamo čisto. Eni so res zanikrno, čist zanemarjeno. Nimam pa nobenih problemov s Slovenci. Kradem ne, drugi pa res delajo preveč vse sorte. Potem Slovenci spoštujejo, da so vsi Romi enaki, ampak niso, eni res pošteno živijo. Če bi imela res, bi šla čim dlje od ciganov stran. K eni so vsevredni, drugi pa niso nič. Pa isto kot pri Slovencih, eni so lačni, eni žejni, eni preveč majo, eni se igrajo z denarjem, to vse sorte je. Živijo, zdravo, to je vse. Nimam več stikov z njimi. Jaz sem bolj čist sama. K sosedom ne grem. Če je lepo vreme, se pogovarjamo, več pa ne. Družim se z romskimi prijateljicami, za dolg čas, k niso sosedi« (Oseba C 2017, C119–C129).

Vsakdanje navade Romov, ki so produkt njihove kulture in s tem vzgoje, razmišljanj, vrednot, bivalnih razmer in vplivov domačega okolja, so torej tiste, ki Romom otežujejo vključitev v širšo družbo, ki njihovega načina življenja ne sprejema.

Tega ni mogoče trditi na splošno za vse Rome, saj so se tudi v Kočevju nekateri uspešno integrirali v večinsko družbo, tako da jih ta sploh ne prepoznava več kot Rome. Predpostavljam, da je razlog verjetno v njihovi višji izobrazbenosti, socializiranosti v večinsko kulturo, vzgoji, ki je skladnejša s prevladujočimi vzgojnimi metodami, in tudi z vidika širše populacije ustrežnejših bivalnih razmerah.

Nekateri Romi pa so se povzpeli nad povprečje svoje populacije, kljub temu da so živeli v slabših bivalnih razmerah in so imeli neizobražene starše, saj vsaj izobrazbenega razkola med eno in drugo generacijo ni mogoče zanikati. Večina intervjuvancev je v svojih odgovorih izpostavila mnenje, da je temeljnega pomena vzgoja (ki sicer večinoma sovpada z izobrazbo, ni pa čisto vedno tako) – pomembno je, kakšne vrednote starši privzgojijo otroku, v kakšno osebo ta odraste, kako starši nanj prenesejo svoj pogled na delo in ali mu kadar koli dajo kakšne zadolžitve (tu imam v mislih predvsem tiste prve otroške naloge, kot so postiljanje postelje, pospravljanje sobe, odnašanje smeti, skrb za domačo žival ...). Iz določenega načina življenja, ki ga posameznik večinoma prevzame od svojih staršev, se potem razvijejo njegova življenjska pričakovanja, cilji, način preživljanja vsakdana ...

Tak je eden od odgovorov Roma, ki se namerava v kratkem zaposliti:

»No, zdej pač ustanem, grem porihtat štalo, nafotram kojne, prašiče, kure, ovce« (Oseba H 2017, H2).

V kolikor si Romi ne prizadevajo, da bi z vidika dominantne družbe in v skladu z njenimi normami napredovali in je njihovo mišljenje naravnano povsem proti obstoječemu sistemu, so

tudi spremembe na bolje v njihovih življenjih manj verjetne. V tem primeru njihove obstoječe manj ugodne bivalne razmere le še poglobljajo njihovo socialno stisko.

Za ustrezno vzgojo in razvoj vsakega otroka je pomembno tudi, da ima vsaj približno (morda skupaj z brati in sestrami) svoj prostor v domu, kjer se lahko posveti tako svojim priljubljenim dejavnostim (kot je igranje računalniških igrice, sestavljanje kock, poslušanje glasbe ...) kot svojim obveznostim (denimo pisanju šolskih nalog in učenju). Poleg tega lasten prostor navadno pomeni, da vsak posameznik zanj tudi poskrbi, ga počisti in pospravi, s čimer postaja odgovornejši. Pomembno je poudariti, da na to, kako odgovoren bo postal posameznik, ne vpliva le kakovost bivališča, večinsko vlogo pri tem nosijo starši, ki mu od majhnega predstavljajo zgled, po katerem se ravna.

Občutek, da ima otrok oziroma mladostnik svojo sobo, ugodno vpliva na njegov psiho-socialni razvoj, saj mu daje občutek zasebnosti, občutek, da se lahko umakne v svoj svet, da tja lahko povabi svoje prijatelje in ne nazadnje sam skrbi za svoj prostor – ga uredi po želji ...

Znotraj raziskave, ki sem jo izvedla z mladimi odraslimi Romi iz Kočevja, sem na tem področju sicer prejela precej raznolike informacije, tako da ne morem trditi, da je denimo lastna otroška soba nujno v korelaciji z uspehom v šoli in kasneje.

To dokazuje primer ene od intervjuvank, ki ima brezposelno mamo, živela je skupaj z več brati in sestro, oče je v njihovem otroštvu umrl, omenjena oseba pa je pridobila eno nižjo poklicno in dve srednješolski izobrazbi, v prihodnje pa se tudi želi vpisati na fakulteto.

»Prej smo živeli v stanovanjski hiši, tud zidani. Tam smo bli vsi, vseh šest in mama. Tud nismo imeli svojih sob. Sestra je itak hitr, pr dvajsetih, pr devetnajstih je s partnerjem šla. Tok da, jest pa mami sva v dnevni, fantje pa pol v spalnci. Sta ble dve pojstli, dva pa dva. V dnevni smo delali naloge. Vsi smo bli tam. Vse se da, če se hoče« (Oseba F 2017, F99–F101).

5 DISKUSIJA

V pričujočem delu sem se ukvarjala z mladimi odraslimi pripadniki romske skupnosti in z njihovim delovanjem v vsakdanjem okolju. To je v vzročno-posledični korelaciji z njihovimi pomembnejšimi življenjskimi področji. Menim, da način življenja, kot ga živi določen posameznik, (ne)posredno vpliva na to, kakšne odnose vzpostavlja z drugimi, kako uspešen je v izobraževalnem procesu in nadalje na trgu dela, v kakšnih socialnih razmerah živi, kakšna je njegova bivalna kultura in tako dalje.

Že s pomočjo teoretičnih dognanj sem analizirala pomembne dejavnike, ki v okviru vsakdanjega življenja vplivajo na zaposljivost Romov, kar sem nato preverjala še v lastni empirični raziskavi.

Osnovno raziskovalno vprašanje raziskave je bilo o tem, kako vsakdanji način življenja Romov vpliva na njihov status (ne)zaposljivosti oz. obratno – na kakšen način se ta odraža v njihovem vsakdanjem življenju.

Na to ni mogoče odgovoriti povsem enoznačno, saj gre za spiralo neugodnih razmer, v katerih se nahaja večina Romov. Vse se vrti v začaranem krogu, iz katerega je težko izstopiti in prav zato je tematika romskih vprašanj tako kompleksna. Vsa področja se med seboj prežemajo, povezujejo in delujejo vplivajoče eno na drugega.

Na podlagi teoretičnih izsledkov in lastne raziskave sem ugotovila, da je najpomembnejši razlog nezaposljivosti Romov njihova nizka stopnja izobrazbe. Načeloma že neizobraženost romskih staršev pomeni večjo verjetnost za nizko izobrazbo njihovih otrok, čemur sovpadajo brezposelnost, slabši ekonomski položaj in neugodne bivalne razmere. Ni pa vedno tako. Iz primerov nekaterih intervjuvancev je opaziti, da so kljub neizobraženosti enega ali obeh staršev zaključili osnovnošolsko in celo tudi nižje poklicno in srednješolsko izobraževanje.

Prav tako pomembna kot formalna izobrazba romskih staršev sta tudi njihova splošna razgledanost in način življenja, ki ga živijo sami in/ali ga želijo za svojega otroka. S svojim mišljenjem mu tako predstavljajo zgled in ga v skladu s tem tudi vzgajajo in privzgojijo določene osebnostne lastnosti, ki se kasneje – sprva v času izobraževalnega procesa in nato, ko iščejo zaposlitev –, izkažejo kot ključne pri tem, ali se bodo lahko zaposlili ali ne.

Gre torej za vzgojo, ki so je romski otroci deležni v svojem otroštvu. Največjo vlogo pri tem tako odigrajo njihovi starši, kar pa ne pomeni, da gre za njihov lasten, individualen problem. Njihovo vsakdanje ravnanje izvira iz kulture, v katero so se rodili; iz njihovih vrednot in norm, ki so jih prevzeli iz svoje romske kulture. Ob predpostavki, da ima vsak posameznik za seboj drugačne življenjske izkušnje in drugačno »prtjlago«, se tudi v večinsko družbo integrirajo vsak na svoj način in v svojem ritmu. Enim to uspeva bolje, drugim slabše. Nekateri so v dominantno družbo že tako integrirani, da jih večina niti ne prepozna več kot Rome, medtem ko so drugi še vedno popolnoma predani svoji kulturi in se niso pripravljene približati večinski družbi.

Romi imajo pogosto slabše zaposlitvene možnosti tudi zaradi številnih predsodkov in stereotipov, ki so jim podvrženi. Pripadniki večinske družbe nanje pogosto lepijo negativne

etikete in jih diskriminirajo. Ni pa povsem vedno tako, da dominantna družba stigmatizira marginalno. Številnim pripadnikom romske skupnosti se zdi socialno izključujoč in stigmatizirajoč odnos do njih povsem normalen. V nemalo primerih tudi Romi ponotranjijo svoje, iz strani večinske družbe nenehno izpostavljane »napake«, vanje začnejo verjeti tudi sami, kar jih le še bolj potiska na skrajni rob družbe. To sem kot svetovalka zaposlitve opazila pri tistih, ki se na vse načine upirajo možnosti zaposlitve. V takšnih primerih tudi sami radi poudarijo svojo stigmo in nanjo obesijo še druge lastnosti ter na ta način sami sebe še dodatno spravljajo v neuspešen položaj. Med razlogi, ki jih navajajo ob tem, zakaj niso motivirani za zaposlitev, izpostavijo neurejeno varstvo za otroka, skrb za družino in gospodinjstvo, nujno dostopnost otroku ves dan zaradi pomoči pri delu za šolo, nedokončano ali pre nizko izobrazbo, težave s prevozom, zdravstvene težave, pomoč svojim ostarelim, onemoglim ali bolnim staršem, grožnje drugih Romov, neinteres delodajalcev zanje ... Nekateri Romi sami pri sebi intenzivno iščejo kakršne koli pomanjkljivosti, ki bi jih lahko navedli sebi v bran, zakaj se ne morejo zaposliti.

Tipični vzorci, ki prevladujejo v njihovih načinih življenja in vplivajo na nizko stopnjo zaposlenosti in zmanjšano zaposljivost, so naslednji: ne vključenost romskih otrok v mešane vrtce z drugimi otroki – do vstopa v šolo so večino časa pri svojih starših in izolirani od širše družbe. V času izobraževalnega procesa pri večini romske populacije prevladuje visok odstotek osipa. To pomeni, da ne dokončajo izobrazbe in se takoj, ko jim to dovoljuje zakon (pri petnajstih letih), registrirajo na zavodu za zaposlovanje kot brezposelna oseba. Ob tem nimajo nobenih, z gledišča slovenskih delodajalcev, ustreznih tehničnih ali drugih znanj, ki bi jim kljub nedokončani osnovnošolski izobrazbi pomagala do lažje zaposlitve. Neizobraženost se povezuje tudi z digitalno nepismenostjo, kar zopet pomeni veliko oviro pri zaposljivosti. S tem je povezana dolgotrajna brezposelnost, vzporedno z njo pa vse šibkejša možnost zaposlitve. Navadno se tem oviram pridružujejo še manj ugodne bivalne razmere. Pogosto so argumenti delodajalcev o tem, zakaj ne želijo zaposliti Roma, tudi njegov zunanji videz, ki je z vidika zahodne družbe ocenjen kot neugleden in celo zanemarjen. Zaradi kulturno pogojenih norm, vrednot in vedenj, ki so jih prevzeli od svojih staršev, se nekateri Romi ne znajdejo dobro v konfliktnih situacijah, zaradi česar se povečuje kriminal, utrjujejo predsodki večinske družbe do njih in se – vsaj tem dotičnim prestopnikom – v lokalnem okolju zaposlitvene možnosti skorajda izničijo.

Področje zaposlovanja postavlja eno najbolj perečih težav v povezavi z Romi, pri čemer je zaposlovanje za njihovo integracijo v večinsko družbo zelo pomembno. Gre za večplasten

problem, ki zahteva tako sistemske državne rešitve kot tudi večjo vključenost, povezanost, aktivnost in enotnost same romske skupnosti.

Na sistemski ravni je največja težava v tem, ker ni ustreznih mehanizmov, s pomočjo katerih bi sodelovali s to kulturo in ji ne le iz pozicije etnocentrizma vsiljevali svoj način življenja. Na področju romskega vprašanja na makro nivoju tako ni načrtanih strategij dolgoročnega reševanja težav, pač pa je značilno le kratkoročno gašenje požarov ob izkazanih težavah, ki na daljši rok nimajo pomembnega učinka.

Kot že rečeno, se je te problematike nujno treba lotiti tako strukturno kot individualno. Na eni strani bi morala država Romom omogočiti, da izboljšajo svoja življenja, tako da jim najprej uredi storitve na komunalnem področju v zvezi z elektriko, ureditvijo lastništva oz. najema parcel, ureditvijo hišnih števil ... Izrednega pomena pri reševanju romskega vprašanja glede zaposlitve pa je tudi sprememba socialne zakonodaje v smeri, da bo motivacijsko vplivala na zaposlovanje Romov, saj ob trenutno obstoječi zakonodaji prejemajo višje socialne transferje, kot bi znašal dohodek redne zaposlitve. Hkrati bi bilo smotno Romom omogočiti nek večnamenski objekt, ki bi predstavljal most med romsko in slovensko kulturo. V njem bi bile Romom lahko zagotovljene zdravstvene storitve, imeli bi možnost osnovnega opismenjevanja, informiranja in osveščanja z različnih področij, izvajali bi se programi, s pomočjo katerih bi bila integracija v večinsko družbo zanje bolj sprejemljiva, imeli bi možnost urejanja zadev v zvezi s centrom za socialno delo in zavodom za zaposlovanje, mladi bi se lahko ukvarjali s kakovostnimi obšolskimi dejavnostmi itd. Prav tako bi bilo treba v institucijah, ki se ukvarjajo z Romi (kot so centri za socialno delo, zavod za zaposlovanje, vzgojno-izobraževalne institucije, ljudske univerze ...), uvesti romskega pomočnika.

Na drugi strani pa o izboljšanju življenjskega standarda Romov ne moremo govoriti brez njihove motiviranosti in aktivnega sodelovanja.

Sama dolgoročno rešitev vidim le v postopnem in potrpežljivem približevanju obeh strani; tako sistemske makro kot individualne mikro ravni, ki sta pri reševanju tega kompleksnega problema izrednega pomena.

V opravljeni kvalitativni raziskavi me je zanimalo tudi, ali se v vsakdanjem življenju in nadalje pri zaposlovanju kažejo kakršne koli razlike med spoloma mladih odraslih Romov. Iz odgovorov nekaterih intervjuvancev je zaznati spolno neenakost, predvsem kar se tiče domačega dela in zaposlovanja.

Ob naštevanju vsakodnevnih aktivnosti so moški v glavnem navajali fizična dela zunaj doma, kot so napravljanje drv, skrb za živali in odmetavanje snega, medtem ko so ženske svoje vsakodnevne aktivnosti opisovale kot gospodinjska opravila: čiščenje, kuhanje, pospravljanje in skrb za otroke.

Na področju zaposlitve pa je bilo v odgovorih zaznati največje razlike med spoloma, saj jih večina meni, da glede na romsko kulturo ženske naj ne bi bile zaposlene.

Tako je povedal eden od moških intervjuvancev:

»Partnerka ni zaposlena, ona se pa ne bo zaposlila. Pr nam Romih je tko. Al so civilizirani al ne. Pr večini je tko, da punce ne delajo. Žene. Nobena ne dela. To je res mogoče dva procenta, da delajo. Ampk to res pr vseh ciganih, to ne sm tuki v Kočevju. To je isto pr unih srbskih ciganih, mam dost srbskih kolegou ciganou, in bogatih in revnih in noben ne dela od žensk« (Oseba D 2017, D89–D90).

Med razlogi nezaposlenosti žensk večinoma navajajo njihove obveznosti z domačim delom, skrb za družino, ena od intervjuvank je izpostavila celo, da ji mož ne bi dovolil na delo:

»Jaz bi se zaposlila, samo je tako, moraš moža vprašat, če dovoli, potem so ljubosumni, ne smeš nikamor it in je brez veze pizdarija. Eni so taki, eni so taki. Jaz imam ljubosumnega moža. On ne bi bil navdušen za službo. Ni šans, da ženska delat gre. Mi je tud zdej reku, k me je prpelou: "Ti reci, da ne greš."« (Oseba C 2017, C81 C83).

Na področju zaposlitve so Rominje še bolj stigmatizirane kot Romi. Gre za dvojno stigmo – na eni strani s strani družbe na podlagi etnične pripadnosti, na drugi strani pa v mikro nivoju – domačem okolju, v katerem so podrejene možu oziroma partnerju. Za ženske so zaposlitve ne možnosti še veliko slabše kot za njihove partnerje.

Do razlik med spoloma tako prihaja zlasti na področju vsakdanjih opravil in zaposlitve, medtem ko se te razlike v sferi izobraževanja še ne kažejo ali pa je vzorec desetih oseb preozek, da bi pokazal realno sliko. Rezultati namreč kažejo, da imajo moški in ženske v povsem enakem razmerju nedokončano osnovno šolo, medtem ko ima dokončano osnovno šolo ena ženska več, dokončano nižjo ali srednjo poklicno šolo pa en moški več. Spolna struktura je na tem področju precej enakovredna, kar pomeni, da se vsaj pri obravnavanih osebah ni izkazalo, da bi starši zgolj pripadnike moškega spola privilegirali pri izobraževanju, osebe ženskega spola pa diskriminirali.

Naj se na tem mestu dotaknem še pomanjkljivosti, ki sem jih prepoznala pri svoji raziskavi in z odpravo katerih bi bilo raziskavo mogoče še izboljšati.

K sodelovanju bi lahko povabila še več oseb, da bi bili rezultati še bolj raznovrstni in bi lahko z večjo gotovostjo dokazala nekatere korelacije. Sicer sem sprva nameravala narediti vsaj še nekaj več intervjujev, a sem se nazadnje zadovoljila z desetimi, saj so bile osebe precej nezaupljive in ne najbolj pripravljene na sodelovanje. S tem je povezana že druga pomanjkljivost raziskave, to je dejstvo, da sem intervjuje izvajala na uradu za delo. Že vnaprej sem se zavedala negativnih občutkov, ki jim jih verjetno vzbuja ta institucija, a bi bila izvedba na katerem koli drugem kraju precej bolj težavna. Njihovo čim večjo sproščenost in neobremenjenost s prostorom sem skušala doseči tako, da sem intervjuje izvajala v enem od bolj nevtralnih prostorov na uradu, a to še vedno predstavlja ključno pomanjkljivost raziskave, saj so osebe morale priti na zavod, ki jim ne predstavlja vrednotno nevtralnega prostora, temveč jim vzbuja druge precej močne, večinoma neprijetne občutke, kamor ne hodijo prostovoljno, temveč po dolžnosti.

Še eno od težav vidim v tem, da sem intervjuvala zgolj osebe, ki imajo telefonski kontakt. Razlog temu je, da sem jih lahko povabila na pogovor. Na ta način so izpadle tiste osebe, ki so najmanj socializirane v večinsko kulturo, katerih odgovori bi bili zagotovo tudi zelo zanimivi.

Morebiti bi pomanjkljivost lahko predstavljal tudi dejstvo, da pogovorov nisem snemala, a tega ne zaznavam tako. Osebe so govorile razmeroma počasi, sama pa sem zelo hitra v računalniškem tipkanju, tako da lahko trdim, da sem si zabeležila večino povedanega, vključno z medmeti, premori v odgovorih, vmesnimi kretnjami, ko je oseba pokazala na sina ... Pisala sem v njihovem pogovornem jeziku, tako da tega ne dojemam kot pomanjkljivost. Hkrati pa naj omenim, da pogovorov nisem snemala izključno iz razloga, ker tega večina intervjuvancev ni želela, kljub temu da bi šlo le za zapis zvoka, brez slike.

Povzamem lahko, da bi bilo možno magistrsko delo razširiti tako v empiričnem kot v teoretičnem delu.

V kolikor bi opravljala podobno kvalitativno raziskavo, bi sprva skušala odstraniti vse pomanjkljive elemente in razširila število intervjuvancev. Zelo zanimivo bi bilo hkrati izvesti tudi kvantitativno raziskavo, kjer bi na precej večjem vzorcu pridobila še drugačne tipe odgovorov.

Tudi sama teoretična obravnava Romov ponuja številne možnosti za raziskovanje na področju njihove zgodovine ali primerjalne analize njihovih položajev z drugimi državami, v katerih prav tako prebivajo Romi. Lahko bi se eksplicitno usmerila zgolj na katerega od številnih vidikov vsakdanjega življenja Romov in ga podrobneje proučevala.

6 SKLEP

Brezposelnost Romov je splošen družben in strukturen problem, a vendar nanj pomembno vpliva tudi njihovo individualno delovanje.

Družbeni problem je v toliko, kolikor so Romi izključeni iz trga dela zgolj zaradi njihove pripadnosti drugi etnični manjšini. Zaradi tega jih delodajalci, ki sledijo zahodno-kapitalističnemu režimu, ne želijo zaposliti, saj ne izpolnjujejo številnih kriterijev iz delodajalčeve predstave o tem, kakšen naj bi bil njegov delavec.

Hkrati je na strani večinske družbe težava tudi v nesprejemanju drugačne kulture in znotraj tega drugačnih vrednot, navad in običajev, v patriotskem odnosu pripadnikov večinske družbe do njih, stigmatiziranju in diskriminiranju. Zaradi vsega navedenega ima večina Romov izredno šibke zaposlitvene možnosti.

Pogosto pa večinska družba in znotraj te tudi delodajalci krivijo Rome za njihovo zaposlitveno neuspešnost. Razloge temu vidijo na njihovi individualni ravni, znotraj te pa v neustrezni izobrazbi oz. nepismenosti, drugačnih vrednotah in posledično premalo zavzetem ravnanju v smeri iskanja zaposlitve, kot se to pričakuje od iskalcev zaposlitve, drugačnem fizičnem videzu glede na večinsko prebivalstvo, drugačnih navadah dela, kot ga predpostavlja kapitalistična družba, neustreznih znanjih, kot jih sicer pričakuje večina delodajalcev – v kolikor bi se v teh ključnih točkah Romi skušali približevati večinski družbi, bi se verjetno – sicer dolgoročno – tudi na področju zaposlovanja Romov pokazal uspeh.

Sočasno pa je treba Romom pri približevanju njihovega načina vsakdanjega življenja našemu pomagati in jim na različne načine stopiti naproti. Eden od takšnih predlogov, ki jih je omenil Klien (1999, 107) in ga tudi sama ocenjujem kot smiselnega, je, da bi bilo treba na vsakem uradu za delo, kjer so v evidenci brezposelnih prijavljeni tudi pripadniki romske skupnosti, zaposliti Roma (seveda bi za to potreboval ustrezno izobrazbo), in sicer kot samostojnega kariernega svetovalca.

Ta oseba bi drugim Romom svetovala, jih motivirala, spodbujala in jim pomagala do zaposlitve. Mislim, da bi na ta način tudi Romi sami o sebi in o svojih možnostih v življenju začeli razmišljati drugače, saj bi imeli pred seboj zaposlenega Roma, s katerim bi skupaj iskali poti do zaposlitve. Kot že omenjeno, sedaj na svetovalnih razgovorih večkrat slišim: »Kdo pa bo vzel Roma? Mi ne bomo nikdar dobili službe, še vaši je ne dobijo in jo bomo mi.«

Ne glede na to, kakšni ukrepi se izvajajo na državni, lokalni in regionalni ravni, se brez aktivacije samih Romov ne bo moglo veliko spremeniti. Iz tega razloga menim, da je vsakdanji način življenja izjemnega pomena tudi pri tem, kako posameznika dojemajo drugi ljudje (tudi delodajalci), saj njegov način življenja odraža njega samega in ga brez besed opisuje.

Nekateri (tudi intervjuvani) Romi, ki jih spoznavam pri svojem delu, so povsem zaposljivi, medtem ko so drugi obratno – popolno nezaposljivi. Vmes sicer obstaja paleta tistih, ki so bolj ali manj zaposljivi, pri čemer je zanimivo, da v istem območju (na Kočevskem) pri isti starosti oseb (mladi odrasli) ob enaki možnosti podpore na makro nivoju prihaja do tako velikih razlik med njimi. S pomočjo kvalitativne raziskave sem ugotovila, da se glavne razlike kažejo v vsakdanjem načinu življenja vsakega od posameznikov, in sicer se to manifestira na ravni njihovega mišljenja, ki se nadalje odraža v vsem, kar počnejo – tako tekom izobraževalnega procesa kot kasneje, ko zaključijo izobraževanje in se postopno vključujejo na trg dela ali ne. Največji vpliv nanje imajo njihovi starši, ki jih vzgajajo s svojim zgledom in načinom mišljenja, ki ga ti ponotranjijo in nato prenašajo naprej na svoje otroke.

Do sprememb v načinu življenja romske populacije lahko torej pride le, ko sočasno uspešno deluje več mehanizmov: na eni strani podpora vladnih in nevladnih organizacij v smeri ureditve romske bivalne kulture, na področju šolstva in zaposlovanja, na drugi strani pa zainteresiranost in pripravljenost Romov, da tovrstne pomoči sprejmejo, jim stopijo nasproti in se tudi sami v kar največji meri potrudijo za svoj uspeh. Noben od teh podpornih mehanizmov ne more imeti tolikšnega pozitivnega vpliva, kot jih imajo lahko vsi skupaj, kar bi pomenilo idealno, sicer utopično situacijo.

Pri vseh aktivnostih na področju romske tematike, ki jih opisujem, je opaziti, da sta makro in mikro raven v korelaciji ena z drugo in najboljše delujeta v kombinaciji.

Četudi država omogoči nešteto izobraževanj za strokovne delavce in se ti naučijo najboljših možnih pristopov za delo z Romi, uspeh ne bo verjeten, če ne bo uporabnikov – romskih učencev oziroma če oni in njihovi starši ne bodo motivirani, da šolo čim bolj uspešno zaključijo

in si s tem izboljšajo možnosti na več področjih svojega življenja. Pomembno je, da si za to prizadevajo vsi soudeleženci – država, večinsko prebivalstvo in Romi.

Sicer pa so Romi zelo heterogena populacija, med njimi obstajajo precejšnje razlike v vedenju, navadah, načinu življenja, izobrazbi itd., da nikakor ne moremo z enim opisom zajeti vseh (Spreizer 2011, 38). Nekateri se že danes trudijo napredovati na vseh področjih in imajo svoj cilj v prihodnosti, ki vključuje tako pridobljeno izobrazbo kot zaposlitev, drugim pa se ta področja še vedno ne zdijo dovolj pomembna, da bi bilo o njih vredno razmišljati.

Tudi Horvat Muc (2006) kot pripadnik romske skupnosti se strinja, da je izobrazba oziroma znanje vsakega posameznika njegova največja vrednost. Tega se zavedajo predvsem institucije na makro nivoju družbe, zaradi česar si nenehno prizadevajo, da bi se izboljšali pogoji in zatem rezultati za Rome v sektorju izobraževanja in zaposlovanja. Kljub temu pa se tudi sam zaveda, da so prizadevanja raznih inštitucij in organizacij nesmiselna, v kolikor temu ni naklonjen tudi vsak posamezni Rom. Ključnega pomena sta torej posameznikova motiviranost in delovanje v smeri pozitivnih sprememb. Če vse skupaj na kratko povzamem še z njegovimi besedami: »Narod (manjšina) brez cilja glede uspeha na izobraževalnem področju je narod brez organizacije življenja« (prav tam, 14).

Iz vsega napisanega je razvidno, kako pomembno je domače okolje, da se otrok sploh vključi v šolo, kakšne vrednote in delovne navade ob tem razvije, v kolikšni meri ga podpirajo ali zavirajo ob tem njegovi starši, skratka nedvoumno lahko rečem, da se osnovni predpogoj za uspešen zaključek šolanja nahaja prav v izvorni družini in njenem okolju. Šele ko so ti osnovni dejavniki zagotovljeni – da se torej otrok vključi v izobraževalni proces, ga redno obiskuje in ima ob tem podporo staršev –, lahko posameznik začne razmišljati še o neformalnem izobraževanju, ki zanj pomeni le dodatne »bonus točke« za hitrejšo zaposlitev.

Tako izobrazba kot splošna razgledanost se manifestira tudi v bivalnih razmerah – vsaj v urejenosti njihovih domov, ne glede na to, da si zaradi slabšega ekonomskega položaja ne morejo privoščiti denimo več sob v hiši.

Na podlagi razmišljanj različnih teoretikov in izvedene raziskave lahko povzamem, da se osrednje možnosti za napredovanje Romov na področju izobraževanja, zaposlovanja in bivalnih razmer nahajajo tudi v njihovem načinu življenja. Ob tem nikakor ne gre zanemariti drugih makro podpor, a vendar je za kakršne koli spremembe izjemnega pomena tudi aktivno delovanje Romov.

7 LITERATURA

1. Barle–Lakota, Andreja. 2004. Uvod v sociologijo. V *Sociologija: učbenik za 280–urni predmet sociologije v 4. letniku gimnazijskega izobraževanja*, ur. Andreja Barle–Lakota in Mirjam Počkar, 9–14. Ljubljana: DZS.
2. Bahovec D., Eva in drugi. 1999. *Kurikulum za vrtce*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/vrtci/pdf/vrtci_kur.pdf (30. avgust 2017).
3. Bešter, Romana. 2007. Integracija in model integracijske politike. V *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac, 105–134. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
4. Bohte, Irena in Nada Žagar, ur. 2011. Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI): zbornik projekta: profesionalno usposabljanje strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju v letih 2008, 2009, 2010 in 2011 v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007–2013. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
5. Boljka, Polona in Sandra Krnjič. 2006. Cigani/Romi v knjigah znanja. Podoba ciganske/romske kulture in načina življenja v enciklopedijah. V *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi*, ur. Božidar Jezernik, 33–56. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
6. Brezigar, Sara. 2007. Pojavi etnične diskriminacije v javni upravi, vojski in policiji v republiki Sloveniji. V *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac, 257–299. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
7. Breznik, Maja. 2005. Umazano delo, umazano ljudstvo. V *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*, ur. Vesna Leskošek, 131–148. Ljubljana: Mirovni inštitut.
8. Brizani–Traja, Imer. 2000. *Le ostanite – Romi gredo*. Celovec: Mohorjeva založba.
9. Competo d.o.o. 2010. *Ali dovolj skrbite za svojo zaposljivost?* Dostopno prek: <http://www.competo.si/ne-spreglejte/blog/December/2010/ali-dovolj-skrbite-za-svojo-zaposljivost/> (10. februar 2017).
10. Čadonič, Barbara. 2011. Diferenciacija in individualizacija – pot k napredku v znanju. V *Zbornik projekta: Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 59–60. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
11. Delo d. o. o. 2011. *Do novega leta bodo delavce iskali v vsakem desetem podjetju*. Dostopno prek: <http://www.delo.si/gospodarstvo/kariera/do-novega-leta-bodo-delavce-iskali-v-vsakem-desetem-podjetju.html> (3. september 2017).

12. Dnevnik, družba medijskih vsebin d. d. 2017. *Kakšna digitalizacija neki – delodajalci potrebujejo delavce za preprosta dela*. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042774072/slovenija/kaksna-digitalizacija-neki-delodajalci-potrebujejo-delavce-za-preprosta-dela-> (2. september 2017).
13. Fabič, Rozalija. 2011. Uporabnost znanj in izkušenj pri delu. V *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI)*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 65–66. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
14. Fink Jovanović, Amalija. 2006. Recenzija projekta Poklicno informiranje in svetovanje za Rome. V *Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR*, ur. Nada Žagar in Vera Klopčič, 28–31. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
15. Flere, Sergej. 2000. *Sociologija*. Maribor: Pravna fakulteta.
16. Goffman, Erving. 2008. *Stigma: zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.
17. --- 2014. *Predstavljanje sebe v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Studia humanitatis.
18. Haralambos, Michael in Martin Holborn. 2001. *Sociologija: teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
19. Horvat Muc, Jožek. 2011. *Romska skupnost v Sloveniji: zgodovina in kultura Romov*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije.
20. --- 2006. Izobraževanje in zaposlovanje Romov. V *Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR*, ur. Nada Žagar in Vera Klopčič, 14–15. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj.
21. Horvat, Jožek. 1999. Položaj Romov v Sloveniji. V *Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi*, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 20–26. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
22. Janhar, Marjeta. 2012. Zdravstveno varstvo Romov – vidik dela patronažne medicinske sestre. V *Država želi, da ostanemo cigani: teoretske prakse izključevanja/vključevanja Romov v Sloveniji*, ur. Špela Urh, 103–119. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
23. Klien, Rainer. 1999. Posebni sistemi v politiki delovne sile za Rome. V *Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo*, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 106–111. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
24. Klopčič, Vera. 2006. Mednarodne raziskave, poročila in študije o položaju Romov. V *Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR*, ur. Nada Žagar in Vera Klopčič, 76–86. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj.

25. --- 2012. Pravne podlage za vključevanje Romov. V *Država želi, da ostanemo Cigani: teoretske refleksije in prakse izključevanje/vključevanja Romov v Sloveniji*, ur. Špela Urh, 57–87. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
26. Komac, Miran. 2007. Spremna beseda. V *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac, 1–3. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
27. --- 2007a. Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Slovenji. V *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac, 35–65. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
28. Mavsar, Andreja. Razmišljanje o projektu UVRVI. V *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI)*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 71–72. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
29. Mesec, Blaž. 2007. *Metodologija raziskovanja v socialnem delu II: študijsko gradivo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo.
30. --- 2009. *Načrtovanje raziskave: študijsko gradivo za interno uporabo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo.
31. Miklič, Bogdan, ur. 2007. *Cigani nekoč, Romi danes*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije.
32. Zakon o delovnih razmerjih (ZDR-1). Url. L. RS 42/02. 126. – 137. člen. Dostopno prek: http://www.mdds.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/veljavni_predpisi/zdr_1/#c16801 (10. februar 2017).
33. Moore, Stephen. 1997. *Sociologija: ključni pojmi in dejstva*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
34. Nastran, Katja. 2017. *Uspešno učenje*. Dostopno prek: http://www.os-lipnica.si/wp-content/uploads/spletna-stran_uspe%C5%A1no-u%C4%8Denje.pdf (2. september 2017).
35. Nastran Ule, Mirjana. 1993. *Psihologija vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
36. Novak, Milena. 2011. Romski otroci v naših vrtcih. V *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI)*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 29–30. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
37. Novak–Lukanovič, Sonja. 1999. Kulturna ustvarjalnost romske skupnosti v Sloveniji. V *Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko*

- pravo*, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 134–140. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
38. Novak–Fajfar, Bojana. 2004. Etnija, narod, nacija. V *Sociologija: učbenik za 280-urni predmet sociologije v 4. letniku gimnazijskega izobraževanja*, ur. Andreja Barle–Lakota in Mirjam Počkar, 166–184. Ljubljana: DZS.
 39. Obreza, Janez. 2003. Romi v slovenskem pravnem redu in njihova politična participacija na lokalni ravni v luči predvidenih zakonskih sprememb. V *Evropa, Slovenija in Romi*, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 46–60. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
 40. Oseba A. 2017. *Intervju z avtorico*. Kočevje, 24. avgust 2017.
 41. Oseba B. 2017. *Intervju z avtorico*. Kočevje, 24. avgust 2017.
 42. Oseba C. 2017. *Intervju z avtorico*. Kočevje, 24. avgust 2017.
 43. Oseba D. 2017. *Intervju z avtorico*. Kočevje, 24. avgust 2017.
 44. Oseba E. 2017. *Intervju z avtorico*. Kočevje, 24. avgust 2017.
 45. Oseba F. 2017. *Intervju z avtorico*. Kočevje, 25. avgust 2017.
 46. Oseba G. 2017. *Intervju z avtorico*. Kočevje, 25. avgust 2017.
 47. Oseba H. 2017. *Intervju z avtorico*. Kočevje, 25. avgust 2017.
 48. Oseba I. 2017. *Intervju z avtorico*. Kočevje, 25. avgust 2017.
 49. Oseba J. 2017. *Intervju z avtorico*. Kočevje, 25. avgust 2017.
 50. Palčič, Marjanca P. 2011. Učenci Romi kot izziv. V *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI)*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 86–87. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
 51. Pintarič, Marta. 2011. Nastajanje multikulturnega vrtca Romano Pušča. V *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI)*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 76–77. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
 52. Počkar, Mirjam. 2004. Delo in prosti čas. V *Sociologija: učbenik za 280-urni predmet sociologije v 4. letniku gimnazijskega izobraževanja*, ur. Andreja Barle–Lakota in Mirjam Počkar, 114–136. Ljubljana: DZS.
 53. --- 2004a. Socializacija. V *Sociologija: učbenik za 280-urni predmet sociologije v 4. letniku gimnazijskega izobraževanja*, ur. Andreja Barle–Lakota in Mirjam Počkar, 29–34. Ljubljana: DZS.
 54. --- in Andreja Barle–Lakota. 2004. Šola. V *Sociologija: učbenik za 280-urni predmet sociologije v 4. letniku gimnazijskega izobraževanja*, ur. Andreja Barle–Lakota in Mirjam Počkar, 101–113. Ljubljana: DZS.

55. Prebilič, Vladimir. 2006. Iskrenost in romsko vprašanje recenzija. V *Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR*, ur. Nada Žagar in Vera Klopčič, 9–12. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj.
56. Roter, Petra. 2007. Pojmovanje in opredeljevanje manjšin. V *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac, 7–33. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
57. Rudaš, Darko. 2011. Vloga učitelja in vzgojitelja pri uspešnem vključevanju Romov v vzgojo in izobraževanje. V *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI)*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 13–14. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
58. Služba Vlade RS za zakonodajo. 2017. *Pravilnik o določitvi minimalnih standardov za nastanitev tujcev, ki so zaposleni ali delajo v Republiki Sloveniji*. Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV12538> (2. september 2017).
59. Spreizer Janko, Alenka. 2011. Premislek o izvedbi programa. V *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI)*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 38–40. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
60. Studen, Andrej. 2015. *Neprilagojeni in nevarni: podoba in status Ciganov v preteklosti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
61. Šiftar, Vanek. 1999. Cigan – Rom. V *Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo*, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 141–145. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
62. Šterbenc, Zvonka Antonija. 2011. Romi in jaz. V *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI)*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 44. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
63. Štrukelj, Pavla. 2004. Tisočletne podobe nemirnih nomadov: zgodovina in kultura Romov v Sloveniji. Ljubljana: Družina.
64. --- 1999. Romska kultura: pomen tradicionalnega etničnega izročila in pospeševanje današnjih kulturnih dejavnosti. V *Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo*, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 124–133. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
65. Tancer, Mladen. 1999. Komparativni prikaz učne uspešnosti romskih in neromskih osnovnošolcev v Prekmurju. V *Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo*, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 154–163. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

66. --- 1994. Vzgoja in izobraževanje Romov na slovenskem. Maribor: Založba Obzorja.
67. --- 2006. Izobrazbeni manko – velika ovira v družbenem uveljavljanju Romov. V *Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR*, ur. Nada Žagar in Vera Klopčič, 34–41. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj.
68. TSmedia, medijske vsebine in storitve, d. o. o. 1997–2017. *Gospodarstvo cveti, delavcev pa ni*. Dostopno prek: <http://siol.net/posel-danes/osebne-finance/gospodarstvo-cveti-delavcev-pa-ni-446950> (2. september 2017).
69. Ule, Mirjana. 2008. *Za vedno mladi? Socialna psihologija odrasčanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
70. --- 1994. *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
71. --- 2005. *Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta*. V *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*, ur. Vesna Leskošek, 21–80. Ljubljana: Mirovni inštitut.
72. Urad vlade Republike Slovenije za narodnosti. 2017. *Manjšine*. Dostopno prek: <http://www.un.gov.si/si/manjsine/> (30. maj 2017).
73. Urh, Špela. 2012. Etnične diskriminacije in zatiranje Romov. V *Država želi, da ostanemo cigani: teoretske prakse izključevanja/vključevanja Romov v Sloveniji*, ur. Špela Urh, 13–40. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
74. --- 2011. Zakaj je potrebno uvesti načelo etnične občutljivosti v vzgojo in izobraževanje. V *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI)*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 51–52. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
75. Vöröš, Breda. 2011. Romski učenci v vzgojno-izobraževalnem procesu in vključevanje romskih otrok v OŠ Puconci. V *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI)*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 54–56. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
76. ZRC SAZU. 2017. *Brezposelnost*. Dostopno prek: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=brezposelnost&hs=1 (10. februar 2017).
77. ---2017a. *Manjšina* (9). Dostopno prek: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=manj%C5%A1ina (5. maj 2017).
78. ---2017b. *Nomad*. Dostopno prek: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=nomad&hs=1 (16. julij 2017).
79. Zupančič, Jernej. 2014. *Romi in romska naselja v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

80. --- 2011. Izobraževalni seminar kot delovni in raziskovalni izziv. V *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI)*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 63–64. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
81. --- 2006. Funkcije in problemi romskih naselij v luči boljše družbene integracije Romov. V *Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 56–75. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
82. Zavod RS za zaposlovanje. 2016. *Gradivo za strokovni izpit za zaposlene, ki opravljajo storitve vseživljenjske karierne orientacije in posredovanja zaposlitve*. Ljubljana: Zavod RS za zaposlovanje. Dostopno prek: https://www.ess.gov.si/_files/9325/Gradivo_za_strokovni_ipit_ZRSZ_2016.pdf (6. junij 2017).
83. Zavod RS za zaposlovanje 2017. *Kazalci gibanj na trgu dela območne službe in uradi ter primerjava s Slovenijo*. Dostopno prek: <http://intranet.ess.gov.si/StatisticniPodatki/KazalciGibanj/Pages/default.aspx> (7. september 2017).
84. --- 2010. *Nižja brezposelnost v vseh območnih službah*. Dostopno prek: https://www.ess.gov.si/trg_dela/aktualno_o_trgu_dela (6. junij 2017).
85. Žagar, Nada. 2011. Pričakovanja ZIK-a ob prijavi in pričetku projekta. V *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI)*, ur. Irena Bohte in Nada Žagar, 7–8. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
86. Žagar, Nada in Vera Klopčič. 2006. *Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR*. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
87. Winkler, Peter. 1991. Izkušnje Slovenije pri urejanju položaja Romov. V *Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo*, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 27–36. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Priloga A: Vprašalnik za polstrukturiran intervju

1. VSAKDANJE ŽIVLJENJE

Opis vsakdana:

- Opišite mi vaš običajen dan od jutra do večera (kaj počnete)?

Vrednote:

- Kaj vam v življenju pomeni največ (kaj najbolj cenite)?

Cilj v prihodnosti:

- Kateri cilj si želite doseči v življenju? K čemu stremite? Kje se vidite oz. kje bi želeli biti, če ne bi imeli nobenih omejitev?

Integracija v širšo družbo:

- V kolikšni meri se družite s pripadniki romske skupnosti? In v kakšni meri z drugimi? Na kakšen način se družite z njimi?

Prosti čas:

- Kako bi opisali svoj prosti čas? Kaj takrat počnete? Kaj najraje počnete?

2. VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE

Razmišljanje o izobraževanju (prednosti, slabosti):

- Kako razmišljate o izobraževanju? Se vam zdi izobrazba pomembna ali ne – zakaj ja, zakaj ne? Katere so po vašem mnenju prednosti in morebiti slabosti vključitve v izobraževanje? Ste vi sicer dokončali izobraževanje (razlogi da – ne).

Vsakdan v času izobraževanja:

- Opišite mi običajen šolski dan iz tistega časa, ko ste bili vključeni v izobraževanje. Lahko morda izpostavite kakšno pozitivno ali negativno izkušnjo?

Neformalna znanja:

- Katera znanja ste si pridobili do danes izven izobraževalnega procesa? Katera so ta znanja?

Digitalna pismenost:

- Katere od sodobnih medijskih naprav (radio, televizija, računalnik, tiskalnik, optični brahnik, mobilni telefon. ...) imate doma? V kolikšni meri jih uporabljate in v kakšne namene?

Uporaba slovenskega jezika?

- Kako bi ocenili svoje znanje slovenskega jezika? Obvladate tudi romski jezik? Kako bi primerjali svoje znanje teh dveh jezikov? V katerem jeziku se pogovarjate doma – s starši, brati, sestrami?

Vpliv okolja:

- Kakšen odnos so imeli vaši starši glede obiskovanja šole? Ali vam je kdo pomagal pri pisanju domačih nalog in če da, kdo? Kakšno raven izobrazbe pa imajo osebe, ki so vam najbližje (starši, bratje, sestre, drugi sorodniki, prijatelji ...)?

Želja glede izobrazbe:

- V kateri smeri bi želeli nadaljevati šolanje, v kolikor si tega želite?

Ovire pri izobraževanju:

- Kako razmišljate glede tega, da večina romskih otrok ne zaključijo izobraževanja? Kateri so po vašem mnenju razlogi za to?

Predlogi pri izobraževanju:

- Kaj menite, da bi bilo potrebno izboljšati, da bi več Romov zaključilo izobraževanje?

Predšolska vzgoja:

- Kako razmišljate glede predšolske vzgoje? Ste bili sami kdaj vključeni v vrtec in ali ste/boste vaše otroke vpisali tja, navedite prosim tudi razloge za to.

3. ZAPOSILITEV

Razmišljanje glede zaposlitve (prednosti, slabosti):

- Kako razmišljate glede zaposlitve? Ali to ocenjujete kot dobro ali ne (razlogi). Ste že bili kadarkoli zaposleni; če ja, kje in kateri so razlogi, da niste več? Kako ste se takrat počutili? Katere so po vašem mnenju prednosti in slabosti zaposlitve?

Vpliv okolja:

- So vaši starši zaposleni – če ja, kje? Kako dolgo so že zaposleni? Je večina vaših oz. družinskih prijateljev in znancev zaposlenih ali ne? Morda veste, kje so zaposleni?

Lastna prizadevanja za zaposlitev:

- Na kakšen način ste sami že poskušali priti do zaposlitve? Imate morda sestavljeno svojo vlogo in življenjepis? Ste se že kadarkoli prijaviли na katero izmed prostih delovnih mest?

Viri preživetja v družini:

- Na kakšen način se preživljate pri vas doma? Zanimajo me kakršnikoli viri zaslužkov; formalna, neformalna dela ...

Želja glede zaposlitve + denarni dohodek:

- Kakšne so vaše želje glede zaposlitve? Bi se radi zaposlil ali ne? Če da – kje, na kakšnem delovnem mestu? Koliko naj bi znašalo vaše idealno plačilo za delo, v kolikor bi se zaposlili?

Ovire pri zaposlovanju:

- Kje vidite glavne razloge, da niste zaposleni? In na splošno, kaj menite, zakaj veliko Romov ni zaposlenih?

Predlogi za vključitev na trg dela:

- Kaj bi se po vašem mnenju moralo spremeniti, da bi se Romi zaposlovali v večji meri?

4. BIVALNE RAZMERE

Opis bivalnega prostora:

- Opišite mi vaš dom; iz česa je zgrajen?

Število prebivalcev:

- Koliko oseb živi v vaši hiši?

(Ne)legalna gradnja in komunalna opremljenost:

- Ali morda veste, če imate za svoje bivališče urejeno gradbeno dovoljenje? Kako je s komunalno opremljenostjo? Imate elektriko, vodovod, internetno povezavo, stacionarni telefon? Kako imate urejeno ogrevanje? Kam prejimate pošto?

Medsosedski odnosi:

- Kakšni so vaši odnosi s sosedi – Romi in/ali ljudmi, ki niso Romi? Se morda družite s katerimi od njih? Ste s katerimi od njih v sporu? Zakaj?

Prostori v hiši in lasten prostor:

- Naštejte mi prostore, ki jih imate v svojem domu. Imate tudi vi svoj lasten prostor oziroma ste ga morebiti imeli v času izobraževanja?

5. SOCIO-DEMOGRAFSKI PODATKI

- Starost
- Zaključena izobrazba
- Stan (samski, (izven)zakonsko partnersko razmerje)
- Število in starost otrok (če jih oseba ima)
- Sorojenci